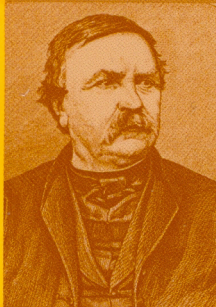

Fazekas Csaba

Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban

LUCIDUS KIADÓ

KISEBBSÉGGKUTATÁS KÖNYVEK

Fazekas Csaba

**Deák Ferenc
egyházpolitikája
a reformkorban**

KISEBBSÉGHUTATÁS KÖNYVEK

Fazekas Csaba

Deák Ferenc
egyházpolitikája
a reformkorban

LUCIDUS KIADÓ • BUDAPEST, 2008

A kötet megjelenését támogatta:

OKM

Sorozatszerkesztő: Cholnoky Győző
Miskolczy Ambrus
Szász Zoltán

Borítóterv, tipográfia: Drobek Ödön

Olvasószerkesztő: Mezey László Miklós

Felelős kiadó: a Lucidus Kiadó ügyvezetője

ISBN 978-963-9465-50-3

ISSN 1585-3144

©Fazekas Csaba

©Lucidus Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvtérjesztők Egyesülése, valamint a Könyves Szövetség tagja

Tartalom

Előszó.....	7
Deák Ferenc egyházpolitikai nézeteiről.....	9
A vegyes házasságokkal kapcsolatos 1841-es vita közvetlen előzményei.....	19
Zala megye 1841. január 11-i közgyűlése	35
A zalai felirat fogadtatása, I.:A vármegyék.....	63
A zalai felirat fogadtatása, II.:Publicisztikák és röpiratok	79
Vegyes házassági ügyek Zala megyében	109
Az egyházpolitika és az 1843-as követválasztási botrány Zalában	123
Melléklet	131
Források és irodalom.....	179
Névmutató.....	192

Előszó

Alábbi tanulmányunk 2003-ban Deák Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából készült kutatómunka összefoglalását tartalmazza,* amely azóta alapjául szolgált a 2007 februárjában a Pécsi Tudományegyetemen tartott habilitációs előadásaimnak. A korábban megjelent tanulmányt számos ponton kiegészítettem (ezúton is megköszönve opponenseim és kollégáim – elsősorban Pajkossy Gábor, Gergely Jenő, Takács Péter és Ferenczi László – észrevételeit, megjegyzéseit), továbbá mellékletben sajtó alá rendeztem néhány vonatkozó dokumentumot.

A tanulmányban Deák Ferenc politikai pályafutásának egy rövid, ám nagyon fontos, és kellő részletességgel még fel nem dolgozott szakaszát, illetve témakörét kívánjuk összefoglalni. Deák egyházpolitikai felfogásának általános igényű áttekintése, valamint az előzmények ismertetése mellett az 1840 nyarától a vegyes házasságok áldásmegtagadása nyomán a vármegyékben kibontakozó egyházpolitikai vitában kívánjuk Deák – illetve Zala megye jórészt általa meghatározott – egyházpolitikai kezdeményezéseit és azok fogadtatását összefoglalni, saját kora közéletében elfoglalt helyét kijelölni. Deák a vegyes házasságokkal kapcsolatos belpolitikai viták első szakaszában, 1841 elejétől aktívan részt vett megyéje közéletében, egészen addig, amíg novemberben Pestre utazott, hogy részt vegyen a büntetőjogi reformmal kapcsolatos országgyűlési választmány munkájában. Az alig tizenegy hónap azonban rendkívül mozgalmas időszaka volt a hazai egyházpolitika-történetnek, és szorosan összefüggött Deák tevékenységével.

* Első változatára ld.: Deák Ferenc az 1841. évi egyházpolitikai vitában. In: Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon. A 2003. november 4-5-én a szegedi városházán tartott konferencia előadásai. Szerk.: BALOGH ELEMÉR – SARNYAI CSABA MÁTÉ. Szeged, 2005. (A Pólay Elemér Elemér Alapítvány Könyvtára, I.) 83–163. p.

Dolgozatunk végén kitekintésként röviden összefoglaljuk e szerepvállalásának a közéletre, illetve személyes politikai pályafutására gyakorolt hatását az 1843–44. évi országgyűlésig.

Kutatásaim vonatkozó részéhez 2003-ban a Széchenyi István Ösztöndíj biztosított támogatást.

A kutatásban Molnár András, Kapiller Imre, Hegedűs András és Katona Csaba levéltárosok, a források közzétételében Busku Anita Andrea nyújtott segítséget. Valamennyiüknek ezúton is hálásan köszönöm.

A T. Olvasó észrevételeit szívesen veszem a bolfazek@uni-miskolc.hu elektronikus levélcímen.

Miskolc, 2008. január.

Fazekas Csaba

Deák Ferenc egyházpolitikai nézeteiről

A Deákkal foglalkozó terjedelmes életrajzi, illetve történeti irodalomban számos tanulmány foglalkozik a magyar liberalizmus egyik legfontosabb, jellegadó politikusának az állam és az egyház viszonyával kapcsolatos megnyilatkozásaival, jórészt az 1832–36. évi országgyűlésen elmondott felszólalásaitól egészen utolsó, az állam-egyház elválasztásának amerikai típusú modelljét, továbbá a polgári házasság törvénybe iktatását ajánló, 1873. június 28-i nagy parlamenti beszédéig. E tanulmányok szerzői vagy Deák személyes vallásosságának megközelítésére vagy egyházpolitikai szerepvállalásának elemzésére koncentráltak.

Ami a témával kapcsolatos történetírói álláspontokat illeti, megfigyelhető bizonyos kettősség. A konzervatív, katolikus szemléletű történetírás – nyugodtan mondhatjuk – gyakran nem igazán tudott mit kezdeni Deák egyházpolitikájának meghatározásával. Kétségtelen ugyanis, hogy a magyar történeti panteonban a legnagyobbak között emlegetett politikus liberális egyházpolitikai elveket vallott. A katolikus történetírás esetenként kísérletezett azzal, hogy ezért elítélje, udvariasan ugyan, de kritizálja a „haza bölcsének” vonatkozó tevékenységét. A semleges, tényközlésre törekedő méltatások mellett gyakoribb azonban, hogy a másik végletbe esve, Deákot – tekintettel katolikus származására, kétségtelen belső vallásos meggyőződésére – megpróbálják a XX. századi értelemben vett katolikus politikusként, vagy akár a modern magyar (egyházias) konzervativizmus egyfajta előfutáraként láttatni. (Utóbbi alkalmat adhatott a liberalizmus közegeből való utólagos, tendenciózus kiemelésére, megkülönböztetésére is, tompítva, „árnyalt megközelítésre” történő hivatkozással relativizálva, vagy épp lényegtelennek beállítva Deáknak a katolikus egyház közéleti tevékenységével kapcsolatos markáns kritikáit.)

Jellemzőnek véljük, hogy elsők között épp a protestáns egyháztörténet-írás törekedett önálló tanulmányokban feldolgozni Deák egyházpolitikáját, beillesztve alakját a vallásszabadságért (értelemszerűen a katolikus egyházzal szemben a protestánsok vallásszabadságáért) foly-

tatott magyar történelmi küzdelmek sorába.¹ Érdekes, hogy egyik utóbbi tanulmány kapcsán az 1930-as években megfogalmazott katolikus vélemény Deákra nézve lesújtó.² „Deák Ferenc nagy volt, mint politikus, de gyenge volt, mint egyházjogász” – szögezte le, majd elítélte Deákot, amiért „teljesen korának liberális jelszavai szerint gondolkozott”, katolikus létére szembefordult saját főpapjaival az országgyűlésen. Sőt vallási türelmetlenséggel és számára elfogadhatatlan mértékű „protestánspártolással” is megvádolta, az általa recenzált füzet szerzőjét (Polner Ödön jogászprofesszort) pedig azért ítélte el, mert Deák példáján keresztül – úgymond – az egyházhoz való hűtlenséget propagálta. A századforduló protestáns történészei esetenként épp Deák alakjával illusztrálták a katolikus egyháztörténetírás felekezeti elfogultságát. Karácsonyi János először 1906-ban megjelent *Magyarország egyháztörténete főbb vonásai-ban 970-től 1900-ig* című monográfiájában az 1840-es évekről csak azt állapította meg, hogy a vármegyék politizáló rendjei durván megtámadták az egyházat. Az egyébként nagy hatású kötet protestáns recenzense fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy e „politizáló rendek” között volt a katolikus Deák Ferenc is.³

A Horthy-korszak neves katolikus egyháztörténésze, Meszlényi Antal ugyan azok közé sorolta Deákot, akikben „a nemzeti és katolikus génusz a legfehérebb izzásig fokozódott fel”, de Incze István idézett véleményéhez képest már óvatosabban vetette Deák szemére, hogy egyházpolitikai szereplése „nem mindenben” felelt meg a kánonjog előírásainak, gyorsan hozzátette persze, hogy ennek forrása az „igazságosnak vélt jogérzék” volt.⁴ Meszlényi is a hangsúlyt Deák mély (belső) katolicizmusára helyezte, még

¹ KOVÁCS, 1907.; POLNER, 1932. Az ekkor megjelent protestáns egyháztörténeti monográfia összegzése teoretikusan szögezte le, hogy a vallásszabadságért folytatott küzdelemben a protestánsok „leghatalmasabb támaszai, sikereinek tulajdonképpeni kivívói azok a római kat.[olikus] vallású szabadelvű, kitűnő államférfiak, élükön Deák Ferencel, azok a politikusok voltak, [...] akik hitükhöz és vallásukhoz hívek tudtak maradni, habár a lelkiismereti szabadság nagy protestáns princípiumát elsajátították is”. ZSILINSZKY, 1907. 743. p.

² INCZE, 1932.

³ S. SZABÓ, 1907. 24. p.

⁴ MESZLÉNYI, 1942. 300–336. p.; 5., 312. p.

rózsafüzérének állítólagos kopottságából is erre következtetett.⁵ Elismer-
te, hogy Deák magatartása több ponton ellentétbe került egyháza paran-
csaival, ennek okát azonban – a későbbiekre is jellemző módon – nem
személyiségében, hanem a „korszaklemben” jelölte meg, megkockáztatva
a feltételezést, miszerint, ha fiatalabb korában Deákot nem kényszerítik a
formális vallásgyakorlásra, buzgó templomlátogató lett volna belőle. Érez-
hetően Meszlényi sem tudta feloldani a „belső katolicizmusát” ápoló, illet-
ve az országgyűléseken rendszeresen egyháza ellen nyilatkozó Deák-ké-
pek közötti ellentmondást, magyarázatot csupán abban látott, hogy Deák
néhány vonatkozásban egyszerűen „nem értette” a katolikus egyházat.⁶
Meszlényi óvatosan Deák felfogásának kritizálásába is bocsátkozott, ami-
kor az 1830-as évek vonatkozásában megállapította, hogy a protestánsok
jogainak érvényesítését követelte és nem vette figyelembe, hogy ennek a
házasság szentségi jellegéhez semmi köze nincs. Jellemzően azonban az
1839–40. évi országgyűlésről, az 1840-es évek első felének vonatkozó kér-
déseiről nem szólt.⁷ Ez utóbbi időszakról Meszlényi írt viszont egyháztör-
téneti monográfiájában, ahol – ismét csak saját korának eszményeit idéző
módon – a Széchenyiről rajzolt „konzervatív reformer” tulajdonságaival
ruházta fel Deákot, mondván: „[Ő] volt az a bölcs vezér, aki mérsékletével
a túlzókat iparkodott a lassúbb tempónak megnyerni, s okosságával irányt
szabni nemcsak az alkotmányos igényeknek, hanem a nyugati demokratio-
kus fejlődésnek is. Persze az ár sokszor elszakította az általa emelt gáta-
kat.”⁸ Deák kétségtelenül mérsékelt, illetve mérséklő magatartást tanúsított,
ugyanakkor az általa képviselt álláspontot kortárs konzervatív vitapartne-
rei nagyon is „túlzó”-nak minősítették, és a polgári átalakulás folyamatá-

⁵ A kopottas rózsafüzér amúgy is nehezen bizonyítható története máshol nem szerepel, viszont jellemző, hogy – hasonlóan ahhoz az elemhez, hogy nyakában Mária-érmét hordott, ld. 13. p., ld. 16. sz. jegyz. – nagyon is alkalmas volt arra, hogy katolikus szerzők egymástól átvegyék, jelentőségét (elsősorban liberális egyházpolitikájának rovására) felnagyítsák, vagy akár ki is színezzék. Mindszenty József esztergomi érsek például egyik 1947. szeptemberi beszédében a Meszlényinél olvashatókat azzal toldotta meg, hogy Deák „rózsafüzért imádkozott a régi országház ülései alatt”. (Ennek nincs nyoma vagy jelentősége.) Sőt – Deák személyét teljes-
sen kiragadva történetiségéből és nyilvánvaló aktuálpolitikai-ideológiai kontextusba helyezve – arról is beszélt, miszerint Deák nagy Mária-tisztelő volt (erre semmilyen további adatunk
nincs), és halálós ágyán Szűz Mária oltalmába ajánlotta hazáját! *Ld. BEKE, 1994. 129. p.*

⁶ MESZLÉNYI, 1942. 313–314. p.

⁷ MESZLÉNYI, 1942. 324–325. p.

⁸ MESZLÉNYI, 1934. 383. p.

ban Deák nem csupán a fékező erőt, hanem sokkal inkább az előrelendítő tényezőt jelentette.

A korszakból érdemes még felidézni relativizáló szemlélete miatt a Katholikus Lexikon vonatkozó szócikkét,⁹ mely a hangsúlyt Deák belső (egyéni) vallásosságára kívánta helyezni, hangsúlyozva – másokhoz hasonlóan – Deák halála előtti gyónását, általában igazságszeretetét és Istenben való hitének kinyilvánítását. Politikai téren azonban rosszállóan szögezte le, hogy „a teljes virágzását élő liberális világszemlélet elveit vallotta”, az 1830-as években pedig „általában a liberális párttal tartott”.¹⁰ Nem volt ritka, illetve nem ritka manapság sem az olyan méltatás, amely – politikai magatartásának lényegi említése nélkül – csak az őt az utolsó gyónásig kísérő, „lelkében mély nyomot hagyó vallásos érzületre” helyezi a hangsúlyt, és az ilyen elemekből kiindulva egyfajta „nagy keresztény (katolikus)” politikus-gondolkodó alakját próbálják formálni belőle.¹¹ Gyakori kísérlet továbbá az utókor konzervatív méltatóinak részéről, hogy katolikus voltára, illetve vallásosságára hivatkozva Deákot ki kívánják emelni a liberális táborból, vagy épp az utókor liberálisaitól való különbözőségét, szabadelvűségének eltérő tartalmát, minőségét hangsúlyozzák.¹²

Deáknak a vallásossághoz, katolicizmushoz való bensőséges vonzódását az utókor méltatói rendszerint Ferenczi Zoltán máig egyik legalaposabb életrajzi monográfiájának, illetve Deák gyámleánya, Vörösmarty Ilona visszaemlékezéseinek egyes tételeire alapozzák. Ezek többsége az utolsó években feljegyzett – visszaemlékezésekben rögzített – történetekre, főleg a halála előtti gyónásához kapcsolódóan fogalmazódtak meg, kisebb részben pedig inkább a gyermekkori, neveltetése idejéről fennmaradt memoárokból lelhető fel.¹³ Ezen anekdotikus történetek alapján nehezen, többértelműen

⁹ BALANYI, 1931. 403. p.

¹⁰ Ellenpontként érdemes megjegyezni, hogy a legutóbbi kiadású katolikus lexikon szócikke szinte csak olyasmint tartalmaz Deák méltatásakor, ami az előzőben nem szerepelt. VICZIÁN, 1996. 535–536. p. Míg Balanyi idézett cikke Deák utolsó, 1873. június 28-i parlamenti beszédéből azt emelte ki, hogy Deák jogtalanak tartotta az egyházi javak elvételét, utóbbi a beszédben a pápai tévedhetetlenség dogmájával való szembefordulására illetve a kötelező polgári házasság pártolására mutatott rá, Deák belső vallásosságát pedig nem méltatta.

¹¹ SIMON, 1998. 5. p. A különösen tendenciózus írásokra ld. pl. legutóbb: ROSDY, 2003.; UDVARHELYI, 2004. Stb.

¹² Ld. pl. TAKÁCS, 1998. 205–206. p.; HORÁNSZKY, 2003. 71–76. p. stb.

¹³ FERENCZI, 1904. I. 52–54. p., III. 408–410. p. Az ifjúkori évekre ld. még: MOLNÁR, 2003. 50. p. Inkább a halála előtti időszakra, gyónásra stb.: NEDECZKY, 1876.; SZÉLL KÁLMÁNNÉ, 1926.

lehet csak felidézni vallásosságának mélységét, tartalmát. (Például egyik ifjúkori barátja szerint Deák megjegyezte, hogy ha a mennyszámban azt hallaná, miszerint ő nem magyar és nem katolikus, onnan is kijönne.¹⁴ A történet ugyanis felfogható saját, egyéni vallásosságának védelmezéseként is az egyházas gyakorlattal szemben. Egy másik, többször idézett, sommás általánosítás szerint „szigorúan katolikus” volt,¹⁵ bár a Ferenczi könyvére hivatkozók gyakran csak e megállapítást citálják, az életrajzíró mondatának második felét, miszerint „a vallás formái iránt kevés hajlandóságot mutatott”, már nem. Az, hogy halála előtt meggyónt, Mária-érmet tartott magánál stb. önmagában még kevés adalékot jelentenek a vallásosság tartalmának megítélésére, bár sok méltatója ezek erőteljes hangsúlyozásával épp e tartalom árnyaltabb körülírásától óvakodik. (Egy századforduló előtti katolikus életrajz például feltűnően szűkszavúan foglalkozott épp Deák vallásosságának kérdéskörével. Jellemzően így összegzett: „Mint a katolikus egyház fia, néha tévedett; de megnyugszunk abban, hogy Istennel kibékülve végezte be életét. Utolsó betegségében gyónt és áldozott; nyakában folyton a Bold.[ogságos] Szűz érmét viselé, melyet nénjétől, Klárától emlékül kapott.”¹⁶) Kétségtelen továbbá, hogy Deák nagyra értékelte a katolikus egyház szerepét az európai művelődés és kultúra történetében, mint azt országgyűlési beszédeiben, illetve magánleveleiben egyaránt kifejezésre juttatta. 1855-ben, a Vörösmarty-árvák javára szervezett gyűjtése kapcsán Gyöngyössy Pál csornai premontrei préposthoz írott kérését azzal nyomatékosította, hogy a katolikus egyházat „a tudomány és a művészet jó- és balsorsban legjobb barátjának, úgyszólván frigyese”-nek minősítette.¹⁷ (Messzemenő következtetést azért ebből sem kell levonni, hisz más alkalommal épp ellenkező vélekedésének is hangot adott. 1827 októberében azt állapította meg egy ismerőséről: „hamarabb elhitetném véle azt, hogy a kapucinusok szerzete adott hazánknak legtöbb nagy tudományú férfiakat,

¹⁴ Ld. még: MOLNÁR, 2003. 50. p.

¹⁵ FERENCZI, 1904. I. köt. 28. p.

¹⁶ FÜSSY, 1892. 115. p. A számos hasonló méltatás közül ld. Széll Kálmáné visszaemlékezéseinek egyik ismertetőjétől: „Korának racionalizmusa bizonynyal órá is hatott, mégis közeledni érezvén halálát, papot hivatott s a szentségekhez járult.” FERDINANDY, 1926. 476. p. A memoár más – különböző felekezetű – recenziói a vallásosság motívumait semmilyen módon nem tartották fontosnak szóba hozni, ugyanakkor kritikájuk alapos, elemző: HAMVAS, 1926. 457. p.; SZINNYEI, 1926. 445–446. p.

¹⁷ KATONA, 2004. 49–50. p.

mint azt, hogy Handbuch [kézikönyv] lehessen mulatságos”, ami a nevezett szerzetesrend és a kultúra közötti kapcsolat nem épp hízelgő minősítése.¹⁸) Bekapcsolódott egyházi jellegű társadalmi szervezetek munkájába (például 1852-ben lett a Szent István Társulat választmányi tagja¹⁹), és különösen aktívnak mondható a politikai nézeteivel összefüggésben keletkezett, a katolikus autonómia megteremtését célzó mozgalomban, amelynek megalakulásakor mondott beszéde jó példája ennek.²⁰ Anekdotáiban esetenként használt bibliai eredetű párhuzamokat, hasonlatokat,²¹ bár ez nem volt épp ritka kortársai között.

A visszaemlékezésekből, saját megnyilatkozásaiból kétségtelen, hogy Deák hitt Istenben, a keresztény erkölcszoból fakadó humánus és igazságos nézeteiket vallott,²² vallásossága azonban pontosan kimerítette a – mai kifejezést kölcsönözve – „maga módján vallásos” kategóriát. Ő maga állapította meg, hogy a templomba járást, vagyis a vallásosság egyházas módon való gyakorlását nem tartotta sem fontosnak, sem szükségesnek, ezt későbbi életrajzírói is megjegyzik róla.²³ A templomba járást diákkorától felesleges nyűgnek érezhette,²⁴ amivel kapcsolatosan érdemes megjegyezni, hogy a korabeli felfogás is szorosan összekapcsolta a belső hitbéli meggyőződést annak külsődleges (az istentiszteleti alkalmak rendszeres látogatásában megragadható) kifejezése szükségességével. Jellemző példaként idézhetünk egy konzervatív szerzőt a korból: „lélekűdítő, hasznos, szükséges az egyházbajárás. [...] A szorgalmas egyházbajárás a külső vallásosság nyilvános gyakorlata, mi megint a belső vallásosság megtestesült tanúja. Ember, ki a köz áhítatosságot kerüli, kevésbé lehet jó, neki az egyházba járnia kell, hogy itt az üdvözítővel együttlétel gyönyörpillanatiban szíve s elméje a mennyei mágnes iránt fogékonyabbakká váljanak, neki az egyházi szószékről az isteni kijelentés igazságait ottan-ottan hallania kell, hogy lényében az erény szentségét kellőn megalapíthassa. A val-

¹⁸ PUKÁNSZKY, 1936. 308–309. p.

¹⁹ SZÁNTÓ, 1985. 408. p.

²⁰ A témáról ld. SARNYAI, 2005., Deák említett beszédét: DEÁK, 2001. 531–533. p.

²¹ SANDOR, 1986. 193–194. p. stb.

²² A számos vonatkozó megjegyzés közül találozom fogalmaz: „Deák Ferenc az utolsó szentség felvételével nemcsak kötelességet akart teljesíteni egyháza iránt, de mert megvolt benne az a vallásosság, ami megvan minden igazán nagy emberben, kinek szíve van.” SZÉLL KÁLMÁNNÉ, 1926. 147. p. Deák vonatkozó anekdotikus megnyilatkozásait egymástól átvéve idézi a szakirodalom, ld. pl. Uo. 137. p.; FERENCZI, 1904. III. köt. 408–410. p.; HORÁNSZKY, 2003. 72–75. p. stb.

²³ FERENCZI, 1904. III. köt. 410. p.; DEÁK-MOLNÁR, 2003. 154. p. stb.

²⁴ Vö. FERENCZI, 1904. I. köt. 28., 41. p.; vö. MOLNÁR, 2003. passim.

lásosság a lélek lelke s az élet világítótornya.”²⁵ Az, hogy Deákot alig lehetett templom közelében látni, élesen ellentétes volt saját kora katolikus egyházának hivatalos elvárásaival; nem világnézetét és közéleti állásfoglalását szabta utóbbiakhoz, hanem ellenkezőleg: vallásosságát értelmezte felvilágosult, liberális nézetei szerint. E felfogást leginkább „liberális katolicizmusként” lehet leírni, amely közéleti-politikai értelemben a konzervatív, egyházas katolicizmusnak mindenképp az ellenpólusán foglalt helyet. Saját korának közéletében e felfogásból sokkal inkább a „liberális”, mint a „katolikus” került előtérbe. Deák politikai pályafutásában vallásossága még a kor további nagy liberális katolikusánál is kisebb szerepet játszott.²⁶ Markáns politikai, különösen egyházpolitikai meggyőződése nem katolicizmusából, hanem annak ellenére alakult ki, előbbiek nem is közelíthetők meg vallásossága irányából.

Jó példája lehet mindennek sokat hivatkozott utolsó, 1873-as parlamenti beszéde, amelyben újra a „szabad egyház a szabad államban” elv mellett foglalt állást, a polgári házasság intézményét, liberális egyházpolitikai törvények alkotását szorgalmazta, továbbá az állam-egyház-viszony „európaítól” megkülönböztetett modellje helyett az Egyesült Államok rendszerét ajánlotta. (Utóbbit azért, mert az államnak alig van lehetősége az egyházak ügyeibe való bármilyen beavatkozásra, és ahhoz nem is fűződik érdeke. E deáki felfogás a reformkorból is több beszédéből visszaköszön.) 1873. júniusi beszéde – ellentétben néhány kortárs és későbbi méltatójával²⁷ – nem kizárólag aktuálpolitikai indíttatású volt (ennek sugalmazása értelemszerűen tompítja a Deák liberalizmusa és a hivatalos egyházi álláspont közötti szembenállás tényét), hanem nagyon is teoretikus igénnyel fogalmazta meg a magyar liberális állam egyházpolitikájának tennivalóit.²⁸ Kétségtelen, hogy konkrét ügyben kért szót (Trefort kultuszminisztert és a kormányt védte egy interpelláció ügyében), azonban már a kortárs parlamenti képviselőknek is fontosabb volt, hogy a Deák által e beszédben lefektetett „irányelvek” szigorú szemmel tartása ve-

²⁵ PONORI THEWREWK, 1841. 12. p. Ld. még ugyanezt: *Religio és Nevelés*, 1841. II. 2. sz. (július 11.) 26–28. has. A későbbiek ismeretében nemcsak ez a felfogása volt szögesen ellentétes Deákéval, hanem az a meggyőződése is, miszerint egy világi államnak elsősorban a vallásosságra – vagyis az egyház intézményeire – kell támaszkodnia.

²⁶ A témáról részletesen ld.: CSORBA, 1993.; ill. röviden, Deákról csak érintőlegesen: CSORBA, 1992.; Deákról szintén csak rövidebben ír ilyen összefüggésben: CSÁKY, 1973. 117–131. p., külön. 120–121. p.

²⁷ Utóbbiakra ld. pl.: WŁASSICS, 1923. 96–100. p. stb.

²⁸ A beszéd kiadásai közül ld. pl.: DEÁK, 2001. 607–614. p.

zetett 1894-ben a kötelező polgári házasságról szóló törvény megalkotásához, illetve annak indoklásához.²⁹ („Ennek a beszédnek messzebbmenő célja volt, mintha csak a minisztériumot akarta volna zavarából kiségiteni, melybe a csalhatatlansági dogmával és a katolikus autonómiával szemben jutott” – írja többek között egy XIX. század végi méltatója.³⁰) Az Egyesült Államokban kialakult egyházpolitikai gyakorlat mellett Deák így tett hitet: „De ha ezt egyszerre el nem érhetem, azt a célt mindig szem előtt tartom, és minden lépést, mely afelé vezet, pártolok, de nem pártolok semmi olyan lépést, mely attól eltávolít.” Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy Zala megye országgyűlési követeinek 1836. évi jelentése – nyilván Deák megfogalmazásával – már a „szabad Amerika” példáját ajánlotta a felekezetiileg tagolt társadalmakban az állam-egyház viszony rendezésének mintájául. Hogy nem egyszeri „elszólásról”, hanem elvi meggyőződésről volt szó, mutatja, hogy ugyanerre, mint megvalósítandó példára hivatkozott 1848. augusztus 9-i, az egyházi iskolák kapcsán tartott országgyűlési beszédében is.³¹ (Megjegyezzük, az amerikai alkotmányos mintának – például az állam-egyház viszonyának – a kortársakra gyakorolt hatását jól foglalja össze Deák halála évében, az ő emlékére való visszatekintés igényével Pulszky Ferenc: „nagyszerű [az amerikai] függetlenségi nyilatkozat, mely a középkor mind hűbéri, mind abszolutisztikus intézményeinek háborút izen, s az újkor zászlajára írja a politikai jogegyenlőséget, a népképviselést, az államnak elkülönözését az egyháztól, s a szólás-, sajtó- és vallásszabadságot. Amerika egyesült államainak köztársasága volt az első ország, mely az ó-világ bölcsészeinek agyában megszülemlett ezen eszmékre s az általános népképviselésre alapította államiságát, s a siker, mely e kísérletet koronázta, átvitte e világnézetet az Óceánon Európába, hol a francia forradalom csakhamar, mint egykor Mahoméd a Koránt, úgy terjesztette az újkor alapelveit szóval, példával, fegyverrel.”³²)

Deáknak a katolikus egyház egyes közéleti törekvéseivel való következetes szembefordulása azonban távolról sem jelentette, hogy ne ápolt volna kiváló személyes kapcsolatokat katolikus egyházi személyekkel. Deák sze-

²⁹ Ld. pl.: 1894. évi XXXI. törvénycikk indoklása a házassági jogról. In: Corpus Juris Hungarici, 2000.; ld. még: BERZEVICZY, é.n. XIX. p. stb.

³⁰ SZÉKELY JÓZSEF: Deák Ferenc az egyházi kérdékről. – MTAkt. Ms. 852/29. sz. A kortárs véleményen alapuló, ezzel összecsengő történeti értékelések közül legutóbb: DEÁK, 2004. 314. p.

³¹ MOLNÁR, 2001. 132., 549. p.

³² PULSZKY, 1876. 5–6. p.

mében a markáns politikai véleménykülönbség nem befolyásolta a személyes kapcsolatokat. Jó példája ennek az 1832–36. évi országgyűlés idejéről ismert anekdota, ami arról szól, hogy Deáknak a vallásváltoztatás ügyében képviselt liberális – ekkor humoros formában megfogalmazott – álláspontja nem veszélyeztette az egyházi rend követőivel közösen tartott ebédeinek remek hangulatát.³³ Az anekdotikus történeteknél is jellemzőbbek az egyházi személyekkel folytatott levélváltásai, illetve például Sárkány Miklós későbbi bakonybéli apáttal ápolt, diákkori eredetű barátsága, amely annak ellenére töretlenül fennmaradt, hogy az 1840-es években – különösen egyházpolitikai kérdésekben – ellentétes táborhoz tartoztak. Deák rá jellemző módon, a legnagyobb tisztelet hangján szólalt politikai ellenfelévé vált kortársáról is.³⁴

Visszatérve a történetíráshoz, a második világháború után megjelent tanulmányok, szórványos Deák-méltatások sokáig kevésbé tartalmaztak új kutatásokon nyugvó megállapításokat egyházpolitikájáról, vallásosságáról. Az 1970-es évektől azután több önálló tanulmány is foglalkozott a témával, ezek közül máig a legalaposabb Csizmadia Andor 1976-os munkája, amely a téma ismertetésekor először lépett túl önálló kutatásokkal jelentős mértékben a Kónyi Manó-féle Deák-szövegkiadásban és a Ferenczi-életrajzban olvashatókon, továbbá jelen tanulmány témája szempontjából is a legtöbb információt tartalmazza.³⁵ Mind ez, mind számos további, önálló igénytel készült tanulmány, évfordulóra készült életrajz igyekezett a történeti hitelesség igényével, elfogulatlanul ismertetni Deák egyházpolitikai nézeteit, több-kevesebb figyelmet szentelve az 1840-es évek elejének egyes házasságokkal kapcsolatos vitáira is.³⁶ Ugyanakkor régebbi és még egyes újabb keletű életrajzai sem említik ezt az eseménysort, egyházpolitikáját, illetve vallásosságát is legfeljebb érintőlegesen.³⁷

³³ ÁLDOR, 1876. 74–75. p.; ld. még: SÁNDOR, 1986. 21. p.

³⁴ FERENCZI, 1904. I. köt. 52. p.; MOLNÁR, 2003. 44. p. Pap-tanárainak hatására és velük való kapcsolataira: Uo. 41–54. p.

³⁵ CSIZMADIA, 1976.

³⁶ CSIZMADIA, 1980. (a reformkorról csak érintőlegesen szól, a dualizmus korára viszont alapos elemzést nyújt); SÁNDOR, 1990.; TAKÁCS, 1999.; RÁCZ, 2003.; illetve e sorok írójától: FAZEKAS, 2003. (További részletes hivatkozásától eltekintettünk.) Az életrajzok közül kiemeljük MOLNÁR ANDRÁS idézett munkáit (ld. 12. p., 13. sz. és 14. p., 23. sz. jegyz.), illetve rövid, de jelen tanulmányunk megállapításaival teljesen egybehangzó ismertetését: Utószó. In: DEÁK, 2001. 615–643. p., 631–632. p.

³⁷ EGRY, 1941.; KÖRMOZSI, 1992.; KIRÁLY, 1993. stb.

A vegyes házasságokkal kapcsolatos 1841-es vita közvetlen előzményei

Deák már a rendszeres bizottsági munkálatok egyházügyi operátumához fűzött zalai megjegyzésekben,¹ valamint az 1832–36-os országgyűlésen határozottan jelét adta liberális egyházpolitikai elkötelezettségének. Utóbbi diétán ugyan már élesen merültek fel a vegyes házasságokkal kapcsolatos politikai nézetkülönbségek, amikor azonban Deák első ízben, 1833. július 13-án vallásügy kapcsán szót kért, az alsó tábla épp levenni készült a kérdést napirendről a főrendek makacs ellenállása miatt, így Deák is sokkal általánosabb értelemben foglalkozott a vallás ügyével.² Deák „keblét égető fájdalommal” ostorozta a felső tábla magatartását, és a felekezeti egyenlőség programjának majdani megvalósítását szorgalmazta. Az 1840-es években felértékelődik az az 1833 decemberében tett megállapítása, miszerint a polgári szabadság „leghívebb őreit” a megyékben jelölte meg, és hangsúlyosan nem tulajdonított ilyen szerepet főpapoknak.³ A Deák által fogalmazott 1836. évi követjelentésben a későbbiek szempontjából két érdekes momentumra hívjuk fel a figyelmet.⁴ Egyrészt a vallás- és lelkiismereti szabadság kapcsán megfogalmazott országgyűlési feliratról kijelentette, hogy az „nem egyes vallási felekezetek panaszairól, hanem a nemzet közügyéről szól”, „mert törvény és szabadság vagynak sértve” – ellentétben a katolikus egyháznak a vallásügyet csak a protestánsok sérelmeiként aposztrofáló álláspontjával. Másrészt pedig a vallás ügyének legfőbb ellenségét a „vallásos felekezethességben”, vagyis a katolikus egyház saját intézményes érdekeinek politikai eszközökkel való képviselésében jelölte meg, amely – kimondatlanul – a leginkább felelőssé tehető a felső tábla „nemzet kíváncsát gátoló ellenszegüléséért”. Deák a legfontosabb célt is megjelölte: a fennálló törvények elégtelen volta mellett is azok megtartását szorgal-

¹ MOLNÁR, 2000. 197–205. p.

² MOLNÁR, 2001. 59–62. p.

³ Idézi pl.: GÁNGÓ, 2003.

⁴ MOLNÁR, 2001. 131–132. p.

mazni, az azokat „önkéntesen magyarázó” álláspontokat el nem fogadni, és a következő országgyűlésen a felmerült sérelmek nyomán egy átfogó vallásügyi törvényt alkotni.⁵

Mind e diéta további szakaszában, mind az azt követő időszakban sokáig nem került elő a vegyes házasságok kérdése. Az 1839-ben összehívott, a hűtlenségi perek miatt amúgy is feszült hangulatú országgyűlést azonban egyszerre jellemezte Deák meghatározó politikai szerepvállalása, és a vegyes házasságokkal összefüggő egyházpolitikai vita előtérbe kerülése. Nem véletlen, hogy ez utóbbiban is Deák határozott, ugyanakkor mérsékelt álláspontja vált meghatározóvá, iránymutatóvá – amire nemcsak a liberális eszmék hívei, hanem ellenfelei is figyeltek, mintegy előrevetítve az 1841. évi, immáron nem a pozsonyi ülésterem falai között folyó belpolitikai vihart.

1839. március 15-én adta ki Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök körlevelét, amelyben megtiltotta egyházmegyéje papjainak, hogy megáldják azon vegyes házasságokat, amelyekben a protestáns vőlegény nem ad reverzálíst a születendő gyermekek katolikus neveltetéséről. Erre az esetre csak a (néhány évvel korábban a kölni érsekségben heves egyházpolitikai vihart keltett) passiva assistentia gyakorlatát engedélyezte, vagyis azt, hogy a pap vagy az általa megbízott személy a templomon kívül, az egyházi kellékeket nélkülöző öltözetben és szavak kíséretében egyszerűen tudomásul veszi a házasság létrejöttét. A püspök eljárását Bihar megye az 1791/26. tc. 15. §-ba ütközőnek jelentette ki. (A paragrafus arról rendelkezett, hogy vegyes házasságot csak katolikus pap előtt lehet kötni, s ha a vőlegény katolikus, akkor a születendő gyermekek mind azok lesznek, ha protestáns, akkor a fiúgyermekek követhetik apjuk vallását is.⁶) Bihar mellett Gömör megye is sérelmet terjesztett az országgyűlés elé Scitovszky János rozsnyói (1838-tól pécsi) püspök korábbi, hasonló tartalmú nyilatkozatával kapcsolatosan. Az amúgy is kielezett belpolitikai légkörben összeülő országgyűlés reformellenzéke számára az előző diétáról elintézetlenül maradt vallásügy kérdése, továbbá a két püspök eljárását sérelmező megyék panasza egyben a magyar liberális egyházpolitika megfogalmazásának és markáns kép-

⁵ Az 1832–36. évi országgyűlésről ld. még: KOVÁCS, 1907. 12–14. p.; POLNER, 1932. 6., 10–13. p.; CSIZMADIA, 1976. 12–16. p.; SÁNDOR, 1990. 38–41. p.; TAKÁCS, 1999. 186–187. p.; RÁCZ, 2003. 51–53. p. stb.

⁶ A szövegét ld. I.1. sz. melléklet, 142. p., 14. sz. jegyz.

viseletének lehetőségét is hordozta. (Nem véletlen, hogy a konzervatívok később is azzal vádolhatták a reformereket: utóbbiakat nem a tényleges törvénysértés orvoslásának szándéka vagy törvényalkotás vágya sarkallja, hanem – különösen vallási kérdésekben – csak „az ellentétek élénkítése és a kedélyek ingerültségének növelése”.⁷ Ugyanakkor a mindezt papírra vető konzervatív, Szécsen Antal – ellentmondva önmagának – egyúttal azt is elismerte, hogy Deák „kérelhetetlen logikával”, szívós következetességgel és rideg jogászai alapossággal vezette a törvényelőkészítés munkájában a liberálisokat.⁸)

Az országgyűlés végül számos reformjavaslat törvénybe iktatását elvégezte, ezek között azonban – a végül taktikai okokból a főrendek által is „átengedett” – vallásügy átfogó rendezését hiába keressük. A katolikus egyház hevesen ellenezett minden, a felekezeti egyenjogúsággal összefüggő kérdést, az állam és egyház szabadelvű elválasztását vagy feudális kiváltságait legkisebb mértékben is érintő javaslatot, az uralkodó nyilván ezt szem előtt tartva a vallásügyi törvényt a következő országgyűlésre halasztotta, és nem orvosolták a bihari és gömöri sérelmet sem. Mégis érdemes idézni – az ellenzék vezető személyisége, Deák Ferenc néhány felszólalása kapcsán – az elhangzottakból, hiszen mindebből a liberális ellenzék és az egyházi rend közötti politikai konfliktus természetrajza bontható ki. E tartalmas, majd’ egy évig ülésező diéta egyházpolitikai tanulságát a reformellenzék számára egyértelműen az a meggyőződés jelentette, hogy a vallásszabadság eszméinek jogszabályokba foglalását nem a római katolikus egyházzal együttműködve, hanem csak annak ellenére valósíthatja meg.⁹

Deák már az országgyűlés első szakaszában sajnálkozását fejezte ki, amiért a vallás ügye országgyűlési viták tárgyává vált. (Kimondatlanul is a katolikus egyháznak a privilégiumaihoz való ragaszkodását, a felekezeti egyenjogúsággal való szembehelyezkedését tette felelőssé ezért.) 1839. október 21-i beszédében az előző országgyűlésen elintézetlenül maradt felirat elveihez ragaszkodott, s újra leszögezte: a vallásügyi tör-

⁷ SZÉCSEN, 1882. 245–246. p.

⁸ SZÉCSEN, 1882. 248. p.; Szécsen kritikájára: POMPERY, 1882. 135–136. p.

⁹ Az 1839–40. évi országgyűlésről ld. még az alább idézetteken kívül: FERENCZI, 1904. I. köt. 287–289. p.; KOVÁCS, 1907. 14–15. p.; POLNER, 1932. 13–18. p.; CSIZMADIA, 1976. 16–20. p.; TAKÁCS, 1999. 187–188. p. stb. Az alább ismertetett 1840. január 20-i beszédre helyezi a hangsúlyt: SÁNDOR, 1990. 41–42. p.; CSORBA, 1993. 82–83. p.; HORÁNSZKY, 2003. 71–72. p. Alapos és jó elemzést adja legutóbb: ERDMANN, 2004. 68–69. p.

vény megalkotását nem egyes felekezetek, hanem a nemzet egészének érdeke kívánja.¹⁰ Deák későbbi megnyilatkozásaiban az alsó tábla és az egyháziak között itt tapasztalt ellentmondás – például a reverzálisok ügyében – szintén visszatér. Az egyháziak ugyanis e kötelezvényeket, mint „szabad akaratból származó kötések” tekintették, a többség azonban liberális álláspontra helyezkedett, s a reverzálisok követelését törvénytelennek és szükségtelennek minősítette, kijelentve például: „senkinek sincs hatalmában oly lény felett rendelkezni, ki még nem él, kiről még előre nem tudhatni, mellik vallásban találandja lelki nyugalma s meggyőződését”.¹¹

Deák későbbi politikai pályája kapcsán tanulságos felidézni az egyháziak közül Bezerédy Miklós kanonokkal, a veszprémi káptalan küldöttével folytatott néhány szópárbaját.¹² (Megjegyezzük, a liberális egyházpolitikai érveket az országgyűlés valamennyi ellenzéki szónoka hangoztatta, Palóczy László, Bezerédy István, Beöthy Ödön, Klauzál Gábor stb.) Deák előbb említett, október 21-i beszédében szorgalmazta a vallásügyi törvény munkálatainak folytatását és elfogadását, kimondatlanul utalva az előző országgyűlésen tapasztalt egyházi ellenállás leküzdésére, amelyet Bezerédy kanonok nagyon is jól megértett. Deákot követően nemcsak az országgyűléshez, hanem elsősorban Zala követéhez címezte határozott szavait: „Az egyházi rend részéről kijelentem, hogy mibe az egyház eddig bele nem egyezett, abba most sem egyezhet.”¹³ 1839. november 27-én, az országgyűlés által a katonai szállásolás tárgyában küldendő bizottság összeállítása kapcsán is összeszólalkoztak. Deák ugyanis indítványozta, hogy

¹⁰ KÓNYI, 1882. 324. p. Az előző országgyűlésen elintézetlenül maradt vallásügy következetes képviselését követi utasítása is tartalmazta. MOLNÁR, 2003/a. 129. p.

¹¹ KONKOLY-THEGE, 1847. I. 308–309. p.

¹² Bezerédy Miklós (1793–1885) 1839-től veszprémi kanonok, később pápai főesperes, 1846-tól c. püspök. A reformkori konzervatív-katolikus politikai mozgalmak egyik leginkább aktív személyisége, ahogy későbbi katolikus méltatói írták: „az egyház jogainak s érdekeinek bátor védelmezője”. PFEIFFER, 1987. 78–79. p. A kanonok Deák egyik legelszántabb politikai ellenele volt. Már az 1832–36. évi országgyűlést követően politikai természetű konfliktusuk is volt Zala megye közgyűlésén, amint erről Deák Kossuthhoz írott levelében beszámolt. MOLNÁR, 2001. 174–176. p. Megjegyezzük még, hogy az 1840-es évek első fele zalai közéletének meghatározó egyházi személyiségei közül az országgyűlésen káptalani követként részt vett – és így személyes benyomást szerezhetett Deák egyházpolitikájáról – Bezerédyn kívül Fliszar György murakeresztúri apát és Zichy Domokos (ekkor a győri káptalan követe, 1842-től veszprémi püspök) is. Országgyűlési jegyzőkönyv, 1840. III. köt.; vö. 51. p., 21. sz. jegyz.

¹³ SZERENCs, 1878. 190. p.

a bizottságba ne négy, hanem csak két tagot delegáljon az egyházi rend, tekintettel a bizottság – egyházi szempontokkal nehezen összefüggésbe hozható – feladataira. Bezerédy kanonok ezt az egyház jogait súlyosan sértő eljárásnak bélyegezte, és a rendek egyenlőségét hangoztatta.¹⁴ (Szemben Deákkal és a liberálisokkal, akik már rendi keretek között is a képviseleti rendszer reformja mellett kötelezték el magukat.)

Deák két legnagyobb, vegyes házasságok ügyében tartott beszédét is a Bezerédy kanonokkal való szópárbaj jellemezte. Az 1840. január 20-i kerületi ülésen tartott Deák-beszédet sok későbbi közlés ismertette, érdemes emellett most felidézni Bezerédyét is, illetve utalásszerűen – a teljesség igénye nélkül – e nagy jelentőségű vita egyéb hozzászólásait.¹⁵ A vita nap kezdetén – ahol egyébként az egyik elnöki tisztet Deák követtársa, Hertelendy Károly látta el – Beöthy Ödön bihari és Szentmiklóssy Viktor gömöri követek ismertették megyéjük sérelmét, amely a nagyváradi és rozsnyói püspökök intézkedései nyomán álltak elő. Beöthy felhívta a figyelmet arra, hogy a múlt országgyűlésen elintézetlenül hagyott vallásügy bátorította Lajcsákot ilyen intézkedés foganatosítására, és kérte, hogy az uralkodó lépjen fel a felekezeti megbékélést, a vallásszabadságot, és a magánéletet veszélyeztető egyházi eljárással szemben. Gömör követe már arról is beszámolt, hogy megyéjében ügyészi kereset alá akarták fogatni a vegyes házasságot meg nem áldó katolikus papokat, és leszögezte: az eset arra figyelmeztet, hogy „a papság a papi hatalom körét kívánja terjeszteni, s magát a törvény felé emelni”, továbbá hitet tett amellett, hogy a társadalom rendjét biztosító törvényeknek a főpapoknak is engedelmessékedniük kell. Több pártoló hozzászólás után kért szót Deák. Beszédében először újra leszögezte, hogy „nem pártnak, nem vallásfelekezetnek kérdése ez, hanem a nemzeté”, majd rámutatott, hogy – ellentétben az egyházi állásponttal – a vegyes házasságok ügye nem pusztán teológiai kérdés. S mivel „a vallásosságnak és erkölcsiségnek megrázkódtatása, a polgárok nyugalmanak megzavarása s a törvények szentsége veszélyeztetése nélkül a státus némán el nem nézhet” az ügy mellett, nemcsak joga, hanem

¹⁴ Deák beszédét ld.: KÖNYI, 1882. 339–341. p.; Bezerédy egyik vonatkozó beszédét ld.: SZERENCs, 1878. 29–30. p.

¹⁵ Deák beszédét ld.: MOLNÁR, 2001. 241–246. p.; a vita általános lefolyására: KONKOLY-THEGE, 1847. II. 42–86. p., az elhangzott beszédeket használtuk: Országgyűlési Tudósítások. 63., 65., 69–71. sz. és Rendkívüli Toldalék. – OGyKkt. MO:VI:1839/40/B/1-2. I. köt. 289–290., 381–386., 399–429., II. köt. 1–12., 15–27. p.

kötelessége is a törvényhozásnak, hogy foglalkozzon a püspöki tiltások nyomán előállt helyzettel. Deák kifejtette, hogy súlyos hiba volt a régebbi korok törvényhozása részéről, hogy a vallások között sorrendet állapított meg, az egyiknek kedvezett, a másikat üldözte. E politikai hibák évszázadok múlva bosszulják meg magukat, és bár sajnálatosnak tartja, hogy a vallásüggyel foglalkozni kell, most már meg kell tenni, hogy az elődök által elkövetett hibákat orvosolják. Hibásnak nevezte azt az egyházi fel fogást, amely a vallásosság és az egyház védelmét állami feladatnak akarta és akarja minősíteni. „A vallást tekintve, két súlyos csapás sújthatja a polgári társaságot: egyik a fanatizmus, a másik a vallástalanság” – szögezte le, utóbbi kapcsán kifejtve, hogy a felebaráti szeretetre épülő vallásosság a társadalom erkölcsi alapja, ezért nagy szükség van rá, és még azt is kifejtette, hogy a külső vallásgyakorlás belső meggyőződés nélkül semmit sem ér. A vallás parancsolata a törvények tiszteletére irányul, márpedig a püspöki körlevelek a vegyes házasságok tiltásával a hatályos, 1791/26. tc.-nek való ellenszegülésre buzdítanak. Éles szavakkal bélyegezte meg a főpapi eljárást („mit polgári törvényeink határozottan pártolnak, a vallás nevében kárhozotva, bűnnek bélyegét nyomja törvényink rendeletére, felzavarja sok ezer háznéplek lelki nyugodalmát, kétkedésnek, aggodalomnak, sőt gyűlölségnek magvait szórja el hívei között”), és arra is felhívta figyelmet, hogy a törvény születése óta eltelt majd fél évszázad alatt a katolikus papok megáldották a vegyes házasságokat. Ha most ezt visszamenőleges hatállyal bűnnek bélyegzik, híveikben meghasonlást idéznek elő, és elidegenítik az egyháztól, sőt, a vallásosságtól a katolikus embereket. A püspökök Deák szerint mindkét említett vétket elkövették: „áldás helyett átkot hoznak híveikre, mert egyrészt a fanatizmusnak őrző vad lelkét költik fel, másrészt a vallástalanság magvait szórják el”. Deák arról is beszélt, hogy bár a körlevelek sértik a törvényességet, és erkölcsi szempontból rendkívül kártékonyak, a püspökök mégsem szándékosan vétettek a törvények ellen, hanem vallási túlbuzgóságból cselekedtek. Ezért – bár Lajcsákék sokaktól követelt megbüntetését nem tartotta szükségesnek – úgy vélte, feliratot kell intézni az uralkodóhoz, amelyben a sérelmek részletes ismertetése mellett kéri, hogy a püspököket körleveleik visszavonására és a törvények megtartására utasítsa. Deák beszéde nyomán heves vita bontakozott ki, melynek tengelyében végig az ő érvei, illetve indítványa álltak. (Palóczy László borsodi követ egyenesen úgy jellemezte zalai követ társá beszédét, hogy „a dolog értelmét annyira kimerítette, s az evangéliumi igazságoknak oly

hermeneutikáját adta, hogy annál szebbet sem Rómában, sem Göttingában, sem Oxfordban soha nem írtak”.¹⁶⁾

Bezerédy Miklós veszprémi kanonok zajongással kísért beszédében szinte minden ponton Deákkal szembeni ellentámadásba ment át.¹⁷ Gúnyosan jegyezte meg, hogy nem is tudja, vajon országgyűlésen vagy zsinaton vesz-e részt, mert mindenki katolikus hitelvekről beszél, pedig – szerinte – a püspöki rendelkezések vita tárgyát közéleti fórumon nem képezhetik. Lajcsákkal kapcsolatosan megemlítette, nemhogy törvénytelen, hanem a törvények által parancsolt (!) intézkedést foganatosított körlevelében. Mindezt azzal fokozta, hogy szerinte a katolikus egyház szólásszabadságát akarják a követek megvonni, pont akkor, amikor annyit beszélnek a szólásszabadságról.¹⁸ A liberálisok érveit később is megpróbálta szembefordítani önmagukkal, amikor Gömör megyét nevezte a valódi intolerancia megtestesítőjének, pedig korábban épp a megye minősítette türelmetlennek Scitovszky eljárását. Deákra lícitálva próbálta egyetemesebb összefüggésbe helyezni a vegyes házasságok áldásmegtagadásának ügyét: „vegyes házasságok kérdése már nem Lajcsák ömeltóságának magános, hanem az egész magyar anyaszentegyháznak közügye, mi több, Európának nagyszerű feladata”. Beszéde végén még Deák azon megállapításának is ellent akart mondani, amely szerint a papság utólag minősítene valakit bűnösnek, bár erre csak azt az általánosságot tudta felhozni, hogy a bűnösség megítélésre kizárólag Istenre tartozik. Az órákig tartó vita során az ellenzék többsége Deák érveit fogadta el, csak néhányan kívántak túllépni rajta, és követelték Lajcsákék megbüntetését, a konzervatív, egyházi követek pedig a téma felvetése ellen is tiltakoztak, az egyház ügyeibe való durva beavatkozásról, a Szent Istvántól biztosított törvényes jogaikkal való élés megtagadásáról stb. beszéltek. Deák még egyszer szót kért, mint mondta, felelni akart volna az elhangzottakra, de kerülni akarta az ingerültséget, illetve követársai kifejtették mindazt, mit mondani akart volna. Megismételte viszont, hogy a feliratba be kell tenni: „az említett főpásztorok rendeletét öfelsége, mint apostoli király megsemmisíteni, s általuk a törvény sérelmével kiadott pásztori levelet visszahúzatni, a polgárok

¹⁶ Országgyűlési Tudósítások. 70. sz. – OGyKKt. MO:VI:1839/40/B/2. II. köt. 20. p.

¹⁷ Bezerédy beszédét Konkoly-Thege idézett munkája csak rövid kivonatokban közölte, teljes szövegét felhasználtuk: OSzKKt. Quart. Hung. 3146. pp. 5v-7v.

¹⁸ Megjegyzés: A liberálisok pedig épp azon meggyőződésüknek adtak országszerte hangot, hogy sokkal inkább az 1791. évi törvényt megsértő püspököket kellene hűtlenségi perbe fogni, nem Kossuthot és Wesselényit. ERDMANN, 2004. 47. p.

nyugalmát visszaadni, jövőre pedig a törvény ily magyarázatától őket eltiltani méltóztassék”.¹⁹ Az alsó tábla végül több napos vita után, más liberális szónoklatokat, például Bezerédy Istvánét is figyelembe véve,²⁰ Deák javaslatát elfogadva intézett feliratot az uralkodóhoz. Január 20-i beszédének egyházi fogadtatására jellemző még, hogy az országgyűlés egyházi tagjai közül legtekintélyesebb Lonovics József csanádi püspök megőrizte Deák felszólalásának szövegét, és az alábbi megjegyzéssel látta el: „Ezen egész beszéd csattanós szavakból áll, s merő ferde felfogáson alapszik.”²¹

A nagyváradi és rozsnyói pástorlevél okozta sérelem tárgyában kialakult üzenetváltást február 18-án tárgyalta az alsó tábla országos ülése, amely ismét Deák és Bezerédy Miklós pengeváltásait hozta.²² Az ülés elején az elnöklő személynek arról tájékoztatót, hogy e sérelmeket nem kellene előtérbe helyezni, el kellene talán halasztani, hiszen a vallásügyi törvény elfogadásának kedvezőek a kilátásai (ezek utólag nem igazolódtak egyébként), csak arról kellene beszélni, hogy törvényes-e a püspökök eljárása vagy sem. Beöthy Ödön közölte, hogy megyéje a sérelmet mindenképp fenntartja, és kéri a püspökök megbüntetését is, hiszen törvényellenes cselekedetre buzdítottak. A radikálisabb ellenzékiek – például Palóczy László borsodi követ – pártolták az indítványt, a káptalani követek (Bezerédy mellett például Rudnyánszky Sámuel esztergomi kanonok) újra csak az egyház jogaiba való beavatkozást, a reverzálisok törvényességét hangsúlyozták, illetve a főrendeknél helyet foglaló püspöki kar ünnepélyes ellentmondásával való azonosulást hangsúlyozták. Kovács Mátyás egri kanonok például – Deák korábbi nézeteivel szemben – azt is hangsúlyozta, hogy a püspökök „egyházvédő” intézkedései nem vezetnek a vallási tekintély csökkenéséhez, épp ellenkezőleg: „az ily főpásztori ragaszkodás és buzgóság nem is ingerelhet senkit az indifferentizmusra, sőt természetére nézve óvásul szolgálhat, hogy őrizkedjünk annak igazán százfejú hidrájától”. Deák először csak apró, nyomatékösítő kiegészítést kért Szentmiklóssy Viktor indítványához, majd Bezerédy

¹⁹ KONKOLY-THEGE, 1847. II. 80. p.

²⁰ Bezerédy István ráadásul az „atyafiúi kötelék ellenére” szállt síkra a veszprémi kanonokkal szemben. BODNÁR-GÁRDONYI, 1920. 90. p. Egyébként csak nagyon távoli rokonság állt fenn köztük, István a Bezerédy-család szerdahelyi, Miklós pedig a vámoscsaládi ágából származott, csak a szépapjuk volt közös. Ld. még: NAGY, 1857. 95–98. p.

²¹ OSzKKt. Fol. Hung. 1920. II. köt. 104v.

²² Deák beszédeit: KÖNYI, 1882. 360–363. p.; a továbbiakat: Országgyűlési jegyzőkönyv, 1840. II. köt. 52–64. p.; csak röviden: KONKOLY-THEGE, 1847. II. 172–175. p.

kanonok beszéde után kért szót. Bezerédy támogatta volna az elnök indítványát, miszerint maradjon ki az üzenetből, hogy a püspökök intézkedése gyengíti a jogkövető (törvényisztelő) magatartást a társadalomban, továbbá közvetett módon a vallástalanságot terjesztik a nép körében. (Az üzenet megfogalmazása egyébként kísértetiesen rímelt Deák január 20-i beszédére: „a vallás nevében szigorúan és kárhóztatólag szólnak, s világosan azt tanítják, hogy a vegyes házasságokat a vallás bűnnek tartja, s ekképen a vallás szent nevében bűnnek bélyegét nyomják a polgári törvények rendeletére”). Bezerédy ezzel szemben teológiai kérdésnek minősítette a vegyes házasságok problémáját, és az egyház jogának nevezte, hogy az ilyen párkapcsolatot veszedelmesnek minősítse, továbbá tagadta, hogy bűnnek bélyegét ragasztotta volna arra. Deák nem véletlenül érezte megszólítva magát a veszprémi kanonok szavai által, és válaszában megismételte korábbi álláspontját. Ha csak az 1791/26. tc. sérelméről volna szó, talán kihagyható lenne a két passzus – vallotta, de mindezt súlyosbítja, hogy „ezen ingerlés épen oly helyről származott, és oly személyektől, kiknek kötelességökben lett volna a csendességet, békességet eszközölni s az erkölcsiséget tanítani”. Bezerédyvel ellentétben az ismét jóhiszemű túlbuzgósággal jellemzett püspököknek a társadalom rendjét, a vallásos emberek érzéseit felkavaró, és a vallásos meggyőződésbe vetett bizalmat gyengítő magatartást tulajdonított. Nem elégedhet meg az okok pusztja megjelölésével, mint a törvényhozó testület tagjának, a következmények felszámolása is kötelessége – fejtegette: „Midőn tehát az üzenetbe a bűn bélyege beiktatik, csupán a körlevelek következései adatnak elő.” Bezerédy azonban az üzenet következő pontját is kifogásolta. Ebben a rendek a magyar király placetumi jogát ért sérelmet tettek kifogás tárgyává, Bezerédy szerint ugyanakkor itt nem lehet szó sérelemről, hiszen nem a római pápa bullájáról, hanem megyéspüspöki körlevelekről volt szó, amelyekre placetumi joga a magyar királynak nincs. Deák élesen ellentmondott a veszprémi káptalan követének, és ennek kapcsán két kérdést tett fel, először, hogy egy püspöknek van-e joga olyan körlevelet kiadni, amely Magyarország törvényeinek való ellenszegülésre utasítja a papokat, másodsor, hogy Lajcsák kiadta volna-e a maga utasítását, ha a vegyes házasságok ügyében a pápa korábban (a kölni ügyben) nem foglalt volna állást a passiva assistentia mellett. Deák mindkét kérdésre határozott nemmel felelt, és rámutatott, hogy a papság önkényesen, aktuálpolitikai érdekeinek megfelelően magyarázza a törvényeket, amelyet ő meggyőződésből utasított el. Lajcsákék intézkedésében a törvényhozás megkerülésének, a fennálló törvény kijátszásának

szándékát mutatta ki, amely többek között a placetum-jog kapcsán is nyilvánvalóvá vált. Az ellenzék más képviselői is tiltakoztak a placetum illetén kijátszásának kísérlete ellen, s a radikálisabbak (például Palóczy) Deákon is túlcitálva a püspökök megbüntetését, vagy legalábbis név szerint való említését követelték az üzenetben, ez az álláspont azonban nem vált az ellenzéken belül sem meghatározóvá. Bezerédy István Tolna megyei követ lényegre törően foglalt állást Deák szavai mellett: „Ha az egyházi rend polgári jogokkal és jótékonyssággal élni akar, akkor kötelessége annak törvényeit is megismerni s annak hódolni.” Az ülés végén a káptalani követek – minden egyházpolitikai jellegű törvényalkotáshoz, módosításhoz hasonlóan – ezúttal is óvást emeltek az üzenet ellen, a többség ennek ellenére a Deák által indítványozott értelemben foglalt állást annak szövegéről.

Az országgyűlés utolsó szakaszában a vallásügyi törvény munkálatai, illetve a nagyváradi és rozsnýói sérelem ügye a figyelem középpontjába kerültek. Deák egyszer tartott még nagy beszédet, március 19-én, amikor a főrendek által a fent említett üzenetre küldött választ elemezték.²³ A felső tábla – nyilván a püspöki kar befolyására – nemcsak ellenezte a két ügy sérelemként való kezelését, hanem a nagyváradi és a rozsnýói eset egymástól való különbségét is megpróbálta hangsúlyozni, továbbá a kompromisszumkeresés helyett az ellentámadást választotta: olyan vallásügyi törvényt szorgalmazott, amely a fennálló törvény épségben tartásán túl a vegyes házasságok esetén „az egyházi rendet minden lelkiismeretbeli erőltetés ellen biztosítja”, vagyis lényegében a katolikus egyház mindenkorinak gyakorlatát állami védelem alá veszi. A főrendek ellentmondását nemcsak a reformellenzék tagjai utasították vissza, hanem még a magát a főrendek konzervatív szövetségeseiként meghatározó Zsedényi Ede szepesi követ is szenvedélyes szavakkal bélyegezte meg a katolikus egyház „3 millió polgár” jogait és lelkiismeretét lábbal tapodó eljárását. Kifejezte reményét, hogy „eljön az idő, midőn a klérus lemondván feudális elveiről, alá fogja magát vetni a polgári társaságnak”. Gömör és Bihar követei már csak meggyékük védelmében is fenntartották a sérelmet, hiszen annak betérjesztését alapos kivizsgálások, megvitatások előzték, illetve alapozták meg, amelyeknek igazságával szemben csak a püspökök makacs ellenállása állt. Sok követ egyre nyíltabban adott hangot azon véleményének, hogy a törvényhozásnak joga van a társadalom egészének érdekében az egyházak által

²³ Deák beszédét: KÖNYI, 1882. 378–381. p.; az ülésre: KONKOLY-THEGE, 1847. II. 308–320. p.

saját vallásgyakorlatuk részeként elismert szertartásokat is figyelemmel kísé-
 rni. (Egyikük fel is tette az érzékeny pontra tapintó kérdést: „ha az orosz
 hitűek mind Miklós hadaiért imádkoznának, nem lenne-e joga a státus-
 nak azt megtiltani?”) Deák hozzászólása elején Zsedényihez csatlakozott,
 és még világosabb formában foglalta össze a korábbi ülések alkalmával
 kifejtett nézeteit. Határozott szavakkal szegült szembe a felső tábla és a
 püspöki kar nézeteivel, hangsúlyozva, hogy miközben „egész Európát új
 vallási ingerültség borítja el”, addig Magyarországon csak annyi történt,
 hogy az országgyűlés két törvénytelen körlevél visszavonását követeli az
 uralkodótól. A felső tábla pedig ahelyett, hogy a készülő vallási viszály-
 kodás kiegyenlítésében partnere lenne az alsó táblának, elképesztő módon
 „a törvénysértéssel vádolt főpásztorokat védpajzsa alá véve, a dolgot még
 nagyobb ingerültségbe hozza”. Rámutatott a vallásügy nagyobb politikai
 összefüggéseire is: „Hiszen haladás dolgában mindenkor úgy szoktak a fő-
 rendek a kormány és e tábla [ti. az alsó tábla] közt fellépni, mint tempera-
 torok, íme azonban e csiklandós tárgyban még ingerültséget gerjesztenek.”
 Az egyébként betegeskedő Deák határozottabban utasította volna el azt az
 egyházi értelmezést, miszerint valamely vallási parancsnak engedelmes-
 kedve, a katolikus vallás védelme érdekében követelnek reverzálíst és al-
 kalmazzák a passiva assistentiát. Törvénysértésre ilyesmi nem indíthatta
 az egyházat – szögezte le, majd feltette a szónoki kérdést: „A katolikus
 vallás forgott-e veszedelemben?” Önmagának erre ugyanúgy nemmel fe-
 lelt, mint arra, hogy szükséges volt-e az egyháznak meggondolatlanul „ily
 káros következtetésű eszközökhöz nyúlni”. Érthetetlennek nevezte továbbá,
 hogy a magyar katolikus egyház miért mondott le függetlenségéről, illetve
 amiért a porosz kormány megbüntette a kölni érseket, miért a magyar pro-
 testánsokon kell ezért bosszút állni. „Azon klérus, mely Európában eddig
 legjobban tudta függetlenségét fenntartani, meg nem foghatom, hogyan te-
 hette most magát más külső klérus véleményének eszközévé?” Deák be-
 széde végén arra figyelmeztetett, hogy a főrendek által pártolt egyházi ma-
 gatartás nagyon veszedelmes következményekkel járhat: „ez előttem első
 láncszeme egy borzasztó vallási háborúnak”. A vita végül a főrendi válasz
 elutasításával, az eredeti üzenethez való ragaszkodás kinyilvánításával zá-
 rult. Érdemes még megemlíteni, hogy e második üzenetet a főrendek ápri-
 lis 11-én tárgyalták,²⁴ és több konzervatív felszólalás – akarva-akaratlanul

²⁴ KONKOLY-THEGE, 1847. II. 441–451. p.

– a Deák által elmondott érvekre is reflektált. Kopácsy József esztergomi érsek például újra leszögezte, hogy az egyház által alkalmazott szertartások meghatározása nem tartozik a törvényhozásra, a reformerek eljárását pedig Diocletianus keresztényüldözéseihez, illetve a francia forradalom egyházellenességéhez hasonlította. Ezt a nézetét több püspök is osztotta, mint ahogy a pápa hitbeli jellegű megnyilatkozásaihoz való ragaszkodást értelmezhetőnek tartották a vegyes házasságok esetére is – élesen elutasítva az alsó tábla üzenetében ezt kifogásoló, említett pontokat.

A vegyes házasságokhoz kapcsolódó nagyváradi és a rozsnyói sérelem mellett az országgyűlés vallásügyi tárgyalásai keltettek nagy figyelmet. Deák a főrendek makacskodása miatt a vallásügyi törvényhez kívánta az üzenet ügyét kapcsolni, ami sikeres stratégiának bizonyult, hiszen hosszú viták után mindkét tábla megszavazott egy 21 pontba foglalt törvényjavaslatot, melynek első 8 (különösen első 5 pontja) a vegyes házasságok ügyében kirobbant vita liberális szemléletű lezárását jelentette volna.²⁵ (A reverzálisokat érvényteleneknek, az áldásadás nélkül kötött vegyes házasságokat törvényesnek jelenti ki, a vőlegény vallását kell az esketés szertartásának helyszínékor, továbbá a születendő gyermekek felekezeti hovatartozásakor figyelembe venni stb.) A javaslatot a felső tábla is elfogadta, néhány konzervatív főrend mellett gyakorlatilag csak a püspöki kar nyilatkozott ellene, utóbbi viszont nagyon erőteljesen. A főrendek május 6-i ülésén Kopácsy József esztergomi érsek ünnepélyesen úgy nyilatkozott, hogy „a katolikus anyaszentegyház elveibe, tanításába és érdekébe ütköző vallási törvények alkotásának ellentmondani” számukra a legfontosabb közéleti szerepvállalásnak számít, mivel az „óvásnak szüksége sokkal inkább fennforogván, mint akármikor”. A püspöki kar ünnepélyes óvásához öt világi főrend is csatlakozott.²⁶ Az uralkodóra gyakorolt nyomásuknak volt köszönhető, hogy V. Ferdinánd végül – arra való hivatkozással, hogy túl későn született meg a két tábla megegyezése – nem szentesítette a törvényjavaslatot, amelyet pedig a világi katolikusok és konzervatívok többsége is elfogadhatónak tartott.²⁷ Érdemes megemlíteni, hogy a püspöki kar, valamint néhány világi katolikus főrend által képviselt ellentmondást a törvényben is meg kívánták örökíttetni, és erre irányuló szándé-

²⁵ Ld. pl. CSIZMADIA, 1976. 18. p.

²⁶ Országgyűlési Tudósítások. 91. sz. – OGYKKt. MO:VI:1839/40/B/2. II. köt. 283. p.

²⁷ Ld. erről például: MESZLÉNYI, 1934. 401–403. p.; CSIZMADIA, 1976. 19. p.; az 1840. májusi főrendi tárgyalásokra vonatkozó dokumentumokat közli: MAILÁTH, 1844. 125–144. p.

kukról az alsó tábla követeit is tájékoztatták. Deák – az országgyűlésen ekkor utoljára – szembehelyezkedett a püspöki kar álláspontjával. A május 7-i kerületi ülésen először Klauzál Gábor szólalt fel, gunyorosan emlegetve, hogy ha a főrendeknek még mindig nem volna naplója, akkor érhetőnek tartaná az ellentmondást, így azonban csak mosolyogni tud egyesek (éppen a katolikus püspökök) magánvéleményének törvénybe iktatási szándékáról. Deák ehhez csatlakozott, és szintén egyetértő nevetéssel fogadott felszólalásában arra mutatott rá, hogy a katolikus egyház és világi támogatóik tiltakozásához „nem kellett nagy vitézség, mert ha e nyilatkozattal össze volna kötve azon mártíromság, mely a keresztény vallás első századaiban volt”, kétli, hogy erre a tiltakozók készek lettek volna. A főrendek (és ebben elsősorban a püspöki kar) csak azért küldte át a tiltakozást, mert „kuriozitást kívánt gerjeszteni”, vagy talán azért, hogy az alsó tábla is derüljön egyet rajta. „Mosolygok tehát én is – folytatta Deák – és diplomáciai jelentőséget ezen ellenmondásnak nem adok, s arra nem méltánylom, hogy országos tanácskozás tárgyává tegyem. Arra nézve, hogy ezt még törvénybe is kívánják iktatni a főrendek, üzenjük meg nekik, hogy ebből semmi sem lesz, a végrehajtó hatalom majd fogja tudni, mi a tiszte.”²⁸

Deák és követérsége, Hertelendy Károly Zala megyéhez intézett 1840. júliusi követjelentése – amely kinyomtatása révén minden politikai kérdésben a liberális álláspont népszerűsítését jelentette – részletesen foglalkozott az országgyűlés vallásügyi tárgyalásaival.²⁹ A joggal Deáknak tulajdonított szövegben ugyan sajnálkozásukat fejezték ki amiatt, hogy – számos liberális reformjavaslattal ellentétben – végül elmaradt a törvény szentesítése, azonban örömmel nyugtázták, hogy létrejött a két tábla meg egyezése, optimistán nyilatkoztak arról, hogy ezt az uralkodó is magáévá teszi, ezáltal „a vallás és lelkiösméret szabadságát teljesen biztosítva polgártársaink megzavart nyugalma ismét visszaadja”. Nem mulasztották el megemlíteni a püspöki kar bejelentett óvását, amelyet visszaautasítottak, és kifejezték, hogy ez óvás szövegének a helye nem a törvény szövegében vagy a főrendek üzenetében, hanem kizárólag a diéta felszólalásait megörökítő naplóban van, az nem más, mint a kisebbségben lévők álláspontja. Deák soraiból a törvény előtti egyenlőség eszméjének – immáron az egy-

²⁸ Országgyűlési Tudósítások. 91. sz. – OGYKKt. MO:VI:1839/40/B/2. II. köt. 287. p., közölte: KÖNYI, 1882. 408. p.

²⁹ MOLNÁR, 2001. 252–308. p., külön. 284–285. p.

házi rendre is értelmezett – határozott követelése rajzolódik ki, miszerint „a törvények elleni ellenmondásnak soha senkitől és semmi tekintetben helye nincs”. A nagyváradi és a rozsnyói sérelem Zala által is pártolt ügyében csalódottan vették tudomásul, hogy az uralkodóhoz intézendő feliratot a főrendek ellenállása miatt nem küldhette el az országgyűlés. Deák idézett március 19-i felszólalásának utolsó soraihoz hasonlóan ez a beszámoló is a egyes házassági ügy elmérgesedésétől való félelem megfogalmazásával zárult: „Fájdalmas volna, ha ezen sérelmet okozott nagyváradi példa több követőkre is találna, s Magyarországon is, mint Európa több tartományai-ban, ezen kérdés újabb és keserűbb ingerültséget okozva megsemmisítené reményeinket, melyeket a béke, nyugalom és egyetértés helyreállítására nézve a két tábla között több pontokban sikerült egyesség után táplálni kezdtünk.”

Hogy Deákból csak egyfajta prófétai megérzés szólt-e, vagy inkább a katolikus egyház közéleti tevékenységének ismerete nyomán levont politikai következtetés, nem tudjuk, kétségtelen azonban, hogy a „nagyváradi példa” Magyarországon is követőkre talált – méghozzá valamennyi püspök személyében, s vált a katolikus egyház vezetésének hivatalos álláspontjává. (Ezáltal „újabb és keserűbb ingerültséget” is okoztak, és nem rajtuk múlt, hogy Deák és a liberálisok reményeit nem sikerült megsemmisíteniük.) 1840. július 2-án ugyanis Kopácsy József esztergomi érsek pásztorlevélben fordult a papsághoz, és ebben teljesen magáévá tette a Lajcsák-féle körlevél valamennyi érvét és intézkedését. Ugyanezt a pásztorlevelet valamennyi megyéspüspök kihirdette egyházmegyéjében, ezáltal – valamint hetek óta tartó előkészítő tanácskozásaik nyomán – mindaz, amit az országgyűlésen két püspök körlevélben is országos sérelemnek minősítettek, a magyar katolikus egyház hivatalos álláspontja lett.³⁰ (A püspökök persze már az országgyűlésen is teljes egyetértésükről és szolidaritásukról biztosították Lajcsákot és Scitovszkyt, a egyes házasságok és a politikai helyzet megítélésében azonos nézeteket vallottak, csak a két főpaptól eltérően nem hoztak meg ennek megfelelő gyakorlati intézkedéseket.³¹) A püspöki kar nem is nagyon csinált titkot abból, hogy a reverzálisok követelése illetve a passiva assistentia gyakorlatának általános bevezetése mellett nem vallási, teológiai jellegű okból, hanem aktu-

³⁰ A körlevelet ld. pl. MAILÁTH, 1844. 145–153. p.

³¹ A püspökök közötti szolidaritás kinyilvánítására ld. például a szombathelyi püspök, Böle András Scitovszkyhoz intézett, 1839. augusztusi levelét. GÉFIN, 1929. 389. p. stb.

álpolitikai megfontolásokból döntött: „Az 1791/26 tc.-t egészen a lényeges pontjaiban megváltoztatni célzó vallásos kérdések már másodízben vétettek országgyűlési vitatkozás alá, és már határozatok terjesztettek fel törvényjavaslat formában öfelsége elébe. A katolikus vallás nem kis sérelmével divatozó eltérések a tetteges törvénytől, és az ezek által előidézett folyamódások legnagyobb részben a naponkint inkább szaporodó vegyes házasságból erednek, a vallásbani indifferentizmus napról napra jobban nevededik.” Napnál világosabb volt továbbá, hogy az országgyűlés bezárása után a püspöki kar azért foglalt el minél előbb ilyen határozott álláspontot, hogy a következő országgyűlésen már tovább nem halogatható vallásügyi törvény megszületését megelőzze, a törvényhozást kész helyzet elé állítsa. A püspököknek tapasztalniuk kellett az országgyűlésen egyre elterjedtebb álláspontot, amely a feudális pozíciókhoz és a felekezeti előjogokhoz való ragaszkodás miatt a konzervatív táboron belül is szélsőségesen maradnak tekintette az egyház képviselőit, a közvélemény egyre inkább elfordult tőlük emiatt. Pedig csak két egyházmegyében bevezetett gyakorlatról volt szó, amit most valamennyi egyházmegyére kiterjesztettek.

Az országgyűlés tapasztalataiból kiindulva a püspöki karnak nem lehetett kétsége intézkedéseik vármegyei fogadtatásának természetéről. A liberálisok ellentámadásának mérete és következetessége ugyanakkor felülmúlt minden várakozást. 1840 tavaszán született döntés a püspöki karban a tekintélyes és kiemelkedő tehetségű Lonovics József csanádi püspök Rómába küldéséről is, hogy a pápa tekintélye mögül tudja a magyar katolikus egyház politikai érdekeit érvényesíteni – az adott helyzetben azonban ez inkább visszafelé sült el, nem tompította, hanem fokozta a vármegyék egyházellenes hangulatát. A püspöki kar vegyes házasságok ügyében született szabályozásának törvénytelenységéről elsőként Pest megye fogadott el határozatot 1840. augusztus 27-i közgyűlésén. A reverzális nélküli vegyes házasságok áldásának megtagadását törvénytelennek, a passiva assistentia gyakorlatát a házaspárok érzelmeit sértő eljárásnak minősítették. Az uralkodóhoz küldendő felirat mellett – amelyben a korábbi országgyűlésen kikristályosodott liberális elvek fenntartását hangoztatták – követelték a püspöki kar eljárásának megtiltását is. Sőt, a vallás szabad gyakorlását tiltó 1647/14. tc.-re hivatkozva külön törvényszék felállítását határozták el, és az áldásmegtagadó papokat 600 forint büntetés megfizetésére kötelezték.³²

³² A Pest megye közgyűlésén történetekről részletesen: KLÖM. VII. 650–653. p.; FAZEKAS, 2005. stb.

Más ellenzéki és liberális vármegyék részben „maguktól” jutottak ugyanerre a következtetésre, részben megerősítette őket Pest, a „vezérmegye” példája. 1840 őszén már több megye (Abaúj, Borsod, Zemplén, Vas, Nyitra, Máramaros stb.) hasonló határozat illetve uralkodóhoz küldendő felirat szövegét fogadta el és köröztette az országban. Az év végére nyilvánvalóvá vált, hogy a közeljövőben valamennyi megye közélete határozottan fog állást foglalni a vegyes házasságok (tágabb értelemben az egyházpolitikai rendszer reformja) ügyében, s e közhangulat – az épp bezárt országgyűlés tapasztalatai nyomán – fokozta a Deák álláspontjával kapcsolatos várakozásokat.

Zala megye 1841. január 11-i közgyűlése

Az 1841. év első megyei közgyűlésén lényegében az első téma mindjárt a vegyes házasságok ügye lett. Az apropót a szomszédos Vas megye által az előző év november 3-án elfogadott határozat felolvasása jelentette. A szombathelyi közgyűlésen megjelentek úgy vélték, a püspöki kar körlevele nyomán keletkezett helyzetben „nemzeti aggodalmunkat nem fojthattuk többé el, s alkotmányos szövegünket királyunk fölséges trónjához emelni kötelességünknek esmértük, kérvén őt, hogy a törvény ezen sértését megszüntetve az egyházi rendet azok szigorúbb megtartására utasítani, és minden önkényes megtámadástól [...] megóvni méltóztassék”. Vas is kinyilvánította az áldásmegtagadó papok hatósági megintése és megbüntetése iránti elkötelezettségét, továbbá – Pesthez, Borsodhoz stb. hasonlóan – szolgabíráinak előírta, hogy a népet az egyház intézkedésének törvénytelenységéről felvilágosítsák, és megállapította, hogy „valóságos törvénytisértés”-sel van dolguk.¹

Mielőtt a – szerencsére jó forrásadottságok alapján elemezhető – zalai közgyűlésre térnénk, érdemes megemlíteni, hogy az 1830-as években a liberális ellenzék fellépése, majd előretörése alapvető változásokat hozott az egyházi és a nemesi rend közötti viszonyban, amely különösen Zalában jól megragadható. Az egyháziak ugyanis érzékelték, hogy a polgári átalakulás folyamata az állam-egyház viszonyát alapvetően átalakítva a katolikus egyház feudális kiváltságainak felszámolásához vezet. Korábban megfigyelhető volt bizonyos együttműködés elsősorban nemzeti és kulturális kérdésekben, az egyháziak támogatták például Zala színház- és iskolapártoló tevékenységét.² A harmincas második felétől (vagyis a vegyes házasságok ügyének országgyűlésen való előtérbe kerülésétől) mindez a polgári átalakulás híveinek és a katolikus egyház éles szembenállásává alakult át,

¹ A vasi határozatot ld. pl.: EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. 7. sz. Böle András szombathelyi püspök azonnal szembefordult Vas megye határozatával, papjait ugyanerre buzdította, s az uralkodótól kérte a megyei végzés megsemmisítését. Minderről Kopácsyt pontosan tájékoztatta. Ld. GÉFIN, 1929. 391. p.

² MOLNÁR, 1987. 49. p.

előrevetítve a katolikus egyház és az állagőrző konzervativizmus politikai szövetségének szorosra fonódását, érdekazonosságát az 1840-es években. Kisfaludy Sándor, az ismert és a megye közéletében jelentős szerepet játszó konzervatív személyiség³ már 1839 januárjában József főherceg nádorhoz intézett memorandumában „vallási pártokról” beszélt a dunántúli megyékben, és úgy vélte, hogy a „protestánsok” (valójában a demokrata és liberális elvek szószólói) összefogtak a többségben lévő katolikusok ellen, amely nagyon veszélyes az állam szempontjából.⁴ 1840. július közepén – vagyis a nagy vegyes házassági botrányok kirobbanása előtt – véleményének konkrétan Zalát illetően még markánsabb formában adott hangot a veszprémi püspökséggel a sümegi birtok ügyében kötendő egyezsége kapcsán: „az egyesség, akár így, akár más móddal még a sümegieeknek a vármegyéhez folyamodása előtt megtörténhetnék, mert mindig borzadok, midőn Zalában, hol most a protestáns párt bírja a kormányt, vagy püspök vagy káptalan ellen valamely kérelem nyújtatik be. A zaj és lárma mindenkor iszonyú. Nincs vége a sok sértő beszédnek. A papság ügyét védők papszolgáknak káromoltatnak és a kimenetel mindig már előre gyanítható.”⁵ A történetek szempontjából nagyon érdekes, hogy Kisfaludy kiváló személyes kapcsolatokat ápolt Kopácsy József veszprémi püspökkel. Utóbbi egy 1834-es leveléből kiderül, hogy a sümegi birtok és a térség borai kapcsán közeli ismeretségbe kerültek, érdekesség, hogy utóbbi ügyletek bonyolításában Szalay Imre kanonok (ld. alább) játszott közvetítő szerepet.⁶ 1839 elején, Kisfaludy, amint értesült Kopácsy esztergomi érseki kinevezéséről, levélben gratulált, egyben kérte, hogy Schauer Ferenc sümegi káplánt az ottani vallásos nép („a római katolika anyaszentegyháznak hív, szent vallásunknak buzgó nyája”) részére nevezze ki plébánosnak, amit az újdonsült érsek azonnal teljesített is.⁷ Kisfaludy a Kopácsyhoz írott 1839-es köszöntő versében a katolikus egyházat a nemzet és az uralkodó (vagyis az állam)

³ Ld. erről pl.: DEGRÉ, 1974. Érdekességgént megjegyezzük, hogy amikor Deák még 1833 júliusában pótutasítást kért a megyétől a protestánsok vallási sérelmeinek orvoslása kapcsán, a pótutasítást kidolgozó bizottságnak Kisfaludy is tagja volt. Uo. 345. p.

⁴ BALLAGI, 1897.; vö. VÁRADY, 1924. 129–130. p.

⁵ ANGYAL, 1893. 590. p.

⁶ MTAKt. K 377/18. sz.

⁷ GÁLOS, 1931. 520–522. p.; Schauer (Shauer) Ferenc (1804–1860) gyulakeszi, majd sümegi káplán, 1839-től haláláig plébános. Az 1841-es tűzvészben bátorságával, 1848-ban hazafias magatartásával, 1860-ban pedig a Kisfaludy-szobor felavatásakor mondott beszédével hívta fel magára a figyelmet. PFEIFFER, 1987. 897. p.

közötti egység biztosítékaiként méltatta, például: „Érsekeink szőtték, s őrizték itt a koronázott / Fejedelem s nemzet közt folyvást díszleni kellő / Hív szeretet, bizalom s egység szent kötelékét.”⁸

Az 1841. január 11-i közgyűlésről nemcsak Zala határozatának szövegét, hanem a Vas megye átiratának felolvasása után elhangzott felszólalásokat (köztük Deák beszédét), illetve néhány sajtóban megjelent kommentárt is ismerünk. A vegyes házasságok ügyével kapcsolatos megyei történetekről részletes jelentést kaptak a püspökök, illetve a fontosabb ügyekről közvetlenül Kopácsy József esztergomi érsek is. Zala ügyét különösen érdekessé teszi, hogy Kopácsy 1839-es érseki beiktatásától 1842 februárjáig apostoli kormányzóként korábbi egyházmegyéjét, a veszprémi püspökséget is irányította. (Ennek – ld. alább – még lesz jelentősége.) Mindez arra utal, hogy az egyház szervezeten igyekezett tájékozódni és befolyást gyakorolni a vármegyék közéletét illetően, a számára kedvezőtlen egyházpolitikai folyamatoknak aktív résztvevője volt, amelyet a háttérből a püspöki kar koordinált.⁹ A zalai közgyűlésről például Ágoston József, a sümegi püspöki uradalom ügyésze január 14-én postázta kimerítő részletességű jelentését Kopácsynak.¹⁰ A fiskális mentegetőzött ugyan, hogy a sietség miatt nem tudta valamennyi elhangzott beszédet küldeni, illetve írása is kissé szerkesztetlen, de a nagy érdeklődésre számot tartó Deák-beszédet pontosan igyekszik visszaadni. A beszédeket összefoglaló ismertetésből

⁸ KISFALUDY, 1839. s.p. Ezt a véleményt egyébként nem véletlenül Kisfaludy kapcsán fejtette ki 1844 decemberében – vagyis már a vallásügyet liberális alapon szabályozó 1844/3. tc. elfogadása után – Szabó Imre (1814–1869) kanonok, későbbi szombathelyi püspök is, leszögezve, hogy a felemelkedésre csak azt az utat tartották járhatónak, amikor „a katolika egyházzal együtt munkálnak a nemzeti művelődés minden tényezői”. A vallás elleni „támadások”, a hit kigúnyolása miatt szörnyűnek tartott korszellemben úgy vélte: „Ha a politikai vélemények vezérei e magasztos eszmével keltik föl az ifjú nemzedékben az emberi méltóság tiszta érzetét, [...] ha a magyar anya e reményben neveli föl szerelme zálogát, akkor lesz csak e nemzetnek viruló élete. Nemzet erkölcsi erő nélkül nem élhet, erkölcsi erőt a vallásosság száz szelleme fejt ki, és vallásosság csak az örök élet reményéből szívárog.” SZABÓ, 1844. 6–7. p.

⁹ A szervezett keretek között, nagy mennyiségben (általában egyházi személyektől, esetleg egyházi intézményben dolgozó vagy konzervatív felfogású világiaktól) érkező megyegyűlési jelentések mellett az esztergomi érsekhez magánlevelek formájában is számos tájékoztatás futott be valamely megyei határozatról. Ld. pl. Kisfaludy esetében: GÁLOS, 1931. 528–531. p. stb.

¹⁰ EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. Nr. 28. B. Közlését ld. I.1. sz. melléklet. Ágoston 1828–1834 között Zala megye második, majd első alügyésze, ilyen minőségében Deák korai tevékenységének jó ismerője volt. Ld. MOLNÁR, 1995. 12–13., 106., 126–127., 135–136. p. stb. Sümegi ügyészsége után újra megyei szolgálatba állt, 1844–1849 között alszolgabíró. Vö. Zala megye archontológiája, 2000. 376. p.

heves egyházpolitikai vita képe rajzolódik ki, álláspontunk szerint Deák nézeteinek megértéséhez a szélesebb kontextus ismerete elengedhetetlen,¹¹ már csak azért is, mert egyértelműbben fogalmazta meg álláspontját, mint a később általa formába öntött hivatalos dokumentumokban.

Miután „szőnyegre került a vallás tárgya”, elsőként Szalay Imre, a vegyes házassági ügyekben feltűnő aktivitást tanúsító veszprémi kanonok kért szót.¹² Udvariasan köszöntötte a „jeles férfiak koszorúját”, és elmondta, hogy „háromszorosan érzi magát ezen megyéhez csatoltatni”, hiszen családnéve mellett a megye táblabírája és zalai főesperes is volt egyben. Szavai arra utalnak, hogy a zalai közgyűlés kimenetele kezdetben kétesélyes lehetett („nem szándékom a köztanácskozásokba előre belevágni, és nem is tudom, minő arányt vesznek azok”), és óvatosan próbálta befolyásolni azt. A legfontosabb kérdést abban jelölte meg, hogy van-e sérelem az egyházi rend vegyes házasságokkal kapcsolatos eljárásában, és ha igen, kérte, hogy „egész precízióval” mondasson ki, miben is áll a sérelem. Továbbá meg kívánta különböztetni, hogy egyéni sérelemről van-e szó (ha ugyanis igen, az nem tartozik a közgyűlés elé), ha pedig a katolikus egyház mint intézmény vádoltatik, akkor a vármegyének büntető hatalma fölötte nem lehet. Egyházának rendi előjogaira hivatkozva leszögezte, hogy „ha tehát sértés volna is az egyházi rend tette, ez olyan sértés, melynek megfenyítését a közgyűlekezethől kivezetni nem lehetvén, más módon kellene orvoslását keresni”, utóbbi pedig értelmezése szerint legfeljebb az országgyűlés elé terjesztendő sérelem vagy kívánat formáját öltheti. (Ez utóbbiak hatékonyságáról épp az 1839–40. évi országgyűlés kapcsán szerezhettek az ellenzék keserű tapasztalatokat, nyilvánvaló volt, hogy ezúttal a megyék saját kezükbe kívánják venni a kezdeményezést.)

Szalay után a zalai liberálisok vezéralakja, Csány László kért szót.¹³ Beszédének már felütése is jelezte az ellenzék és a katolikus egyház kö-

¹¹ EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. Nr. 28. A. E forrásokra korábban csak Csizmadia Andor hivatkozott, de kizárólag Deák beszédét ismertette részletesebben. CSIZMADIA, 1976. 21–25. p.

¹² Szalay Imre (1787–1848) teológus és tanár, 1833-tól veszprémi kanonok, Esztergom, Veszprém és Zala megyék táblabírája, 1837-től zalai főesperes, majd belakúti apát. PFEIFFER, 1987. 206. p.

¹³ Csány beszédének saját kezű vázlata – az elhangzottal, vagyis az Ágoston József által megörökített tartalmilag azonos, azonban más szövegezésű változata – fennmaradt még: MOL. H 103. 11. dob. sz.n. Ismertetésünkben mindkét szövegváltozatot felhasználtuk. Vö. MOLNÁR, 1990. 30–31. p. Csány iratai között fennmaradt egy másik szöveg vázlat is, amely arra utal, hogy Csány önálló írást kívánt a vegyes házasságok ügyében készült körleveleknek szentelni. MOL. H 103. 11. dob. sz.n.

zötti konfliktus természetét: „Azt hittem, az utolsó országgyűlése befejezése oltá, hogy az alig némüképp orvosoltatott kormány elleni súlyos sérelmeink után csend és béke lesz a hazában, azomban megcsalódtam, mert a hercegprímás egy hitet tárgyazó kérdést a békés polgárok közé dobni és nyugalomukat felzavarni nem irtózott. A vegyes házasságokban olyakat rendelt ő körlevelében, melyek a polgári alkotmánnyal, törvényekkel, a hit alapjával, a szeretettel meg nem egyeznek, felzavarta önkényesen a polgárok nyugalomát, mert ezen tárgy nem is az ő köréhez tartozik.” Álláspontját a házasság mibenlétét célzó értelmezésből vezette le. A klaszikus és mértékadó liberális felfogásnak megfelelően a házasságot két szabad ember szövetségeként értelmezte, melynek forrása a „szerződők” belső meggyőződése, szabad elhatározása. („A házasság két nembeliek közti szoros társaságbai olvadás, az élet családi boldogságának kölcsönös elérhetése végett.”) Mindezt törvények biztosítják, ezért a törvényhozásnak nemcsak joga, hanem egyenesen kötelessége beavatkozni, ha a házassági, családalapítási szabadságához való jogot bármilyen sérelem is éri – vallotta. Csány kemény szavakkal bélyegezte meg a püspöki kar eljárását, és különösen Kopácsy ellen intézte kifakadását, utalva a korábbi országgyűlés vitáira: „Azon püspököknél [ti. Lajcsáknál és Scitovszkynál] sokkal vétkeesebb a primás, mert azokat együgyűségek mentheté, de a primás, ki a törvényeket tudja, ki azokat állásánál fogva tudni köteles, készakarva vétkezett, az ő tette menthetetlen, ő megsérté az 1791/26. törvényt, mely bármely ürügy alatt tiltja a vegyes házasságok gátlását, ő a törvény, a megsértett törvény által a fejedelem, és ezek által a közállomány ellen vétkezett.” Csány szerint az esztergomi érsek „infidelitást [= hűtlenséget] követett el”, eljárását a jog és méltányosság nevében nem tűrhetik szó nélkül. Három pontba szedte konkrét indítványát: először is a vármegye felirat útján kérje az uralkodót az esztergomi érsek hűtlenségi perbe fogása iránt, továbbá azért, hogy érvénytelenítse a püspökök pásztorleveleit, harmadik pontként pedig javasolta, hogy „a gátlás esetére nézve szolgabírák által ki kell hirdetni, hogy az áldás megtagadása a házasságot törvénytelennek nem teszi, anélkül is erős az és kedves lehet az ember és Isten előtt”.

Csány első indítványát azonnal leszavazták. Nemcsak annak radikális volta miatt, hanem nyilván azért is, mert a hűtlenségi pereknek 1841 elején még nagyon eleven volt az emléke, bizonyára kevesen remélték volna a kívánt sikert ugyanazon eszköznek a bécsi udvar politikai szövetségesei elleni alkalmazásától, amelyet korábban utóbbiak vetettek be Kossuthal és Wesse-

lényivel szemben.¹⁴ A jegyzőkönyvet vezető Ágoston József meg is jegyezte Kopácsynak: „Ezen elől adáskor eszembe juta, íme Csányi, kit a kormány notába [= büntetőeljárás alá] vonni akart, most maga notákat osztogatna.”¹⁵ (Érdekességgént megjegyezzük, hogy az említett Kisfaludy Sándor 1838 februárjában védelmébe vette Csányt és a szólásszabadság ügyét, amikor Csány „a kormány emberei ellen keményebb kifejezésekkel nyilatkozott” és ezért a királyi ügyész „ad notam infidelitatis” perbe fogatta.¹⁶)

Csány után az ollári pap kapott szót, a krónikás azonban a beszédét nem tudta megörökíteni, mert amikor arról kezdett beszélni, hogy „a harangokat félreverik, lármára, anélkül, hogy tűz volna”, olyan zaj tört ki, hogy a beszédet nem lehetett érteni. Szerencsére az illető lelkész (Vidra Ferenc) később a közgyűlés egészének ismeretében sajtócikkben foglalta össze nézeteit.¹⁷

Az egyházat védő álláspontok közül kiemelkedett hatásában és megformáltságában Hertelendy Károlyé,¹⁸ Deák követársáé az 1839–40. évi országgyűlésen. Bár a követjelentésüket ketten jegyezték, Hertelendy több kérdésben is eltérő nézeteket képviselt az ellenzék országos vezéréként tisztelt Deákétól. 1841. januári szembefordulásuk, Hertelendynek a konzervatívokkal való szövetsége a vegyes házasságok ügyében törvényszerűnek is mondható, és nyilván egyéni érvényesülési ambíciók is meghúzódtak mögötte. Beszéde¹⁹ elején Csányra reflektálva az egyházpolitikai konflikt-

¹⁴ Megjegyezzük ugyanakkor, hogy később több vármegye részesítette hatósági figyelmeztetésben a pásztorleveleket jegyző főpapokat, és perbe fogásuk máshol is szóba került. Pest például az esztergomi érsekkel, Borsod az egri érsekkel, Bereg a munkácsi püspökkel stb. szemben lépett fel ilyen erővel. Temes megye már 1841 tavaszán elrendelte az épp Rómában tartózkodó csanádi püspök és mindazon egyházi személyek perbe idézését, „kik e tárgyban országos sérelmet terjesztették”. ZML. IV. 1.a. 1841. 8. köt. 1990. sz. 88. p.

¹⁵ Csányt 1837 végén akarták perbe fogni a zalai közgyűlésen elmondott radikálisan ellenzéki hangvételű beszédeiért, de megfelelő tanúvallomásokat nem tudtak gyűjteni ellene. MOLNÁR, 1990. 25–27. p.; MOLNÁR, 1989.; MOLNÁR, 2003/a. 125. p.

¹⁶ GÁLOS, 1931. 512. p.

¹⁷ Ld. 57. p., 40. sz. jegyz.-hez írottakat. Vidra Ferenc (1806–1866) több helyen adminisztrátor, 1837-től Olláron és Szepetken (ma: Kemendollár, Pókaszepetk), majd ugyanott plébános. PFEIFFER, 1987. 1081–1082. p.

¹⁸ Hertelendy Károly (1784–1861) Zala megye közéletének ismert személyisége, Deák követársá (1834-től) az 1832–36-os és az 1839–40-es országgyűléseken. Ld. pl.: HERTELENDY, 1932. 65. p.

¹⁹ Hertelendy beszéde ugyanezzel a szöveggel fennmaradt: MOL. P 61. 9. r.sz.; illetve egykorúan nyomtatásban is megjelent Szalay Imre névtelenül kiadott röpiratának függelékében: SZALAY, 1841. 113–115. p.

tus genezisét kereste. Úgy vélte, a konfliktus keletkezéséért és elmérgesedéséért nem az egyház a felelős, hanem épp politikai ellenfelei. 1832-ig békében kötöttek és megáldottak a vegyes házasságok, senki nem csinált ügyet abból, ha a katolikus egyház reverzalist kér (ez egyébként tényszerűségében sem felelt meg a valóságnak), az 1830-as évek országgyűlésein azonban az ellenzék durva támadást indított az egyház ellen, mire „felébredtek az egyházi rendek”. Érezhetően Deáknak szánt oldalvágás volt, amikor arról beszélt, hogy az 1832–36-os országgyűlés végén „a vallás tárgyáról némely megyék, és azok között Zala rendei is határoztak, ti. hogy a reverzálisok és az ezeket netalán helyeslő főbb parancsolatok is törvényteleneknek nyilvánítottak”. (Hertelendy ugyanis Deák követársaként jegyezte a megyei követjelentést, kritikája így a rá nyilván nyomasztóan nehezedező Deáktól való elhatárolódásnak is minősült, arról nem is beszélve, hogy Zala említett követjelentése a reverzálisok törvénytelenységét ilyen konkrétsággal nem is mondta ki.²⁰) „Itt vagyon tehát az első megtámadás, és fő oka a súrlódásoknak” – hárította Hertelendy a liberálisokra a konfliktus egész ódiúmat, utóbbiaknak tulajdonítva az „akciót”, amelyre az egyház lépései csak „reakciónak” minősülhetnek. Az egyháziak érveire jellemző elemekkel fejtegette, hogy áldásmegtagadásról általában nem is lehet beszélni, hiszen a passiva assistentiát csak a reverzalist nem adó völegény esetén alkalmazzák, vagyis, ha utóbbi aláírja a kötelezvényt, szó sincs az áldás megtagadásáról. Az egyház nem tesz mást, mint elbocsátja „emlőjével táplált gyermekét”, vagyis azon katolikus lányokat, akik protestánsokhoz akarnak férjhez menni és választottjukat nem tudták reverzális adására rábírní. Hertelendy beszédének íve itt emelkedni kezdett. Több szónoki kérdést is feltett („Lehet-e őket [ti. az egyháziakat] büntetni, hogy az egyház gyarapítására mindenképp törekednek, kárára kezet nem nyújtanak?” stb.), és mindezekre tagadólag válaszolt, majd szónoki hasonlatokat is felvonultatott. Például a vegyes házasságra lépő katolikus lányt – tipikus katolikus érveléssel – a szüleit megtagadó hálátlan gyermekhez hasonlította: „Melyik szülő tartja meg emlőjén azon gyermeket, ki őtet megveti és tőle elszakad?” Tagadta, hogy törvénytelenek vagy más házasságtól eltérő jogi természetűek lennének a passiva assistentiával kötött frigyek, illetve a törvényhozás vallási kérdésekbe való durva beavatkozásának kísérletét hangoztatta. Beszéde végén az egyház „üldözöttségének” drámai képével

²⁰ Vö. 31. p., 28. sz. jegyz.

próbálta hitelesíteni a liberálisoktól való elhatárolódását, és burkoltan annak is hangot adott, hogy az ellenzéket sötét, obskúrus szempontok (az egyház, mint az erkölcsiség és az állam biztosítékának megsemmisítésére irányuló eltökéltség) mozgatják: „Vigyázzunk T. Karok és Rendek, a r.[ómai] katolika vallás 840 évek oltá össze van forradva alkotványunk fent állásával, tartok tőle, hogy itten nemcsak lelkiismeretet biztosító törekvések, hanem más célok lehetnek elrejtve, pedig csak vallás a polgári társaságok legtartósabb talpköve. Az erőszak kiverheti főpásztorainkat palotáikból, de ők a vallásbuzgó szegények kalibáiban biztos menedéket fognak találni. Az erőszak letépheti mellyeikről az arany keresztet, de ők fakereszttel fognak fölfegyverkezni, pedig fakereszt volt az üdvözítő keresztje, fakereszt volt az, mely a világot, az emberiséget megmentette.” Egy Franciaországgal kapcsolatos hallgatói közbeszólásra megjegyezte, hogy a francia példa is őt igazolja, hiszen annak az országnak „ledült egyik alkotványa a másik után, de föntmaradott vallása, mely megmenti végveszélyétől”. Utolsó mondatában a Vas megyei levélben foglaltak elleni szavazatát nyilatkozattá ki.

Hertelendy Plánder Ferenc novai esperes beszéde követte.²¹ A konzervatív nézeteiről és közéleti aktivitásáról ismert (egyébként szombathelyi egyházmegyéhez tartozó) pap is a törvényhozásnak a vallási kérdésekbe való beavatkozását hangoztatta: „Nem veszem a tanácssteremet zsinati teremnek, és azért ebben egyházi dolgokról lehető tanácskozás jogát sem ismértem el.” Úgy vélte, azáltal, hogy 1791-ben a protestánsok vallásszabadságot kaptak, azzal nem vesztetett el a katolikus egyház szabadsága. (Utóbbival nyilván annak kiváltságait azonosította.) Ha pedig törvénysértés is volna – fejtegette –, akkor sem lehetne az 1647/14. tc.-et alkalmazni, mert azt a XVII. századi templomfoglalások miatt és nem a vegyes házasságok védelmében hozták. Ha az izraelita felekezet által (nyilván csak saját tagjai vonatkozásában) foganasított esketéseket törvényes házasságnak ismerik el – próbált a liberálisok egyenjogúság-törekvéseiből vett elem kisajátításával érvelni –, akkor a passiva assistentiát is így kell kezelni, hiszen az áldás (beatificatio) előbbiből is hiányzik.

²¹ Plánder Ferenc (1796–1867) tanár, néprajzi író, 1825-től haláláig Nován plébános. Néprajzi írásai mellett jelentősek a megye közéletére vonatkozó feljegyzései. Ld. DEGRÉ, 1970. 41–54. p.

Ezt követte Deák beszéde. Deák jó szónoki fogással nem kívánta részletesen kommentálni Hertelendy Károlynak „a státusokrul, alkotványokrul, Franciaországrul, annak revolúcióirul és fakesztről tett előadásait”, idézett viszont latinul egy Horatius-verset: „Nagy edény kezdett alakulni, mért kerekít bögrét a korong perdülve belőle?”²² A nagyjából „vajúdtak a hegyek és egeret szültek”-értelmű verssorral Hertelendy beszédének a mélységét kívánta finom iróniával kommentálni, amit a hallgatóság tetszése fogadott. Deák ehelyett a Szalay által felhozott érvekre ment vissza. Úgy vélte, a kanonok maga cáfolta saját indítványát, hiszen azt javasolta, ne ereszkedjenek a dolog mélyebb megvitatásába, aztán maga tette ezt meg. Deák – hasonlóan a többi liberális szónok más megyegyűléseken is fennmaradt beszédeihez – nehezen tudta leplezni az egyház eljárása miatt érzett felháborodását. („Iparkodni fogok teljes mérséklettel szólni, mert nem titkolhatom ugyan, hogy edző keserűség van szívemben, de töreksem elfojtani azt, hogy mit szívem keserűn érez, az míg szólok, számra ne jöjjön.”) Az egyháziak és Hertelendy érvei arra mentek ki – mutatott rá – hogy nem történt törvénysértés, a törvényes házasságnak nincs akadálya az áldás megtagadása által. Deák azonban úgy vélte, ez az érvelés helytálló lenne egy bírósági tárgyaláson (mint korábban gyakorló ügyész, tudta, mit beszél), ahol valamennyi, az ügy szempontjából nyereséget hozó jogi érvet fel lehet hozni a másik ellen. „De itten nem nyereségről van szó, nemzeti ügy ez, melyet magasabb szempontból kell felvenni” – folytatta, és a kiindulópontot nem az áldásadás mibenlétének taglalásában jelölte meg, hanem abban, hogy mit is tartalmaz a Kopácsy érsek által kibocsátott dokumentum. (A nyomaték kedvéért fel is olvasott egy részt belőle.) Kiemelte, hogy a pásztorlevél szerint a vegyes házasságra lépők az isteni és természeti törvények ellen vétkeznek, ezért az áldás megtagadása a passiva assistentia mellett törvényes. A „primásnak ezen rendelete nemcsak a természeti, hanem a hazai törvényekkel is ellenkezik” – szögezte le, és felidézte az 1791. évi törvény keletkezését. A 26. tc. elismeri, hogy a házasság szentség, és az egyházi rend is annak tartotta, különben nem tiltakozott volna törvényi szabályozása ellene minden eszközzel. Deák álságos magatartásnak nevezte, hogy 1791-ben az egyház tiltakozott a törvény ellen, most pedig jogforrásként hivatkozik rá, mert pillanatnyi érdekei így kívánják,

²² Vö. I.1. sz. Melléklet, 138. p., 10. sz. jegyz. Megjegyzés: A jegyzőkönyv rögzítője fontosnak vélte leszögezni, hogy soha nem hallotta még e verssort, pedig Horatius *Ars poetica*-jában olvasható.

majd kihívó hangon fordult politikai ellenfeleihez: „Mutasson valaki csak egy esetet, hogy az áldást megtagadta az egyházi rend, ha mutat, akkor sokat kész leszek engedni nézeteimből, ellenben mutatok több esetet, hogy a püspökök az áldás megadására utasíták papjaikat.” Elmesélte, hogy még alig egy esztendeje valamely főpaprak rokona lépett vegyes házasságra és megáldatott. Deákot érezhetően felháborította az érsek magatartása, amikor ezzel együtt képmutató módon az egyházi, természeti és isteni törvények elleni vétkeknek minősítette a vegyes házasságot. „Minden változó a világon, csak egy változhatatlan, ez az örök igazság – mondta teoretikusan Deák –, alapja ez minden vallásnak, mert nélkülül vallás nem lehet, minden ami ezt sérti, az bűn, és jó csak, mi ezzel egyez, az lehet. Tanultam ugyan, hogy van hatalom, mely a bűnt feloldozza, de hogy lehessen hatalom, mely bűnt teremtsen, azt soha nem hallottam.” A természetjogból táplálkozó érvelésével kívánt rámutatni az egyház magatartásának egyáltalán nem teológiai, hanem aktuálpolitikai indíttatására, továbbá következtetlenségére. Ha ugyanis az egyház tudta, hogy a vegyes házasság bűn, akkor 50 évig miért engedélyezte, ezáltal tudatosan terjesztett bűnös magatartást. A szónoki kérdések eszközéhez ő is szívesen folyamodott: „Ki fog meggyőzni, hogy 50 eszt.[endő] oltá tudatlanok és elég rosszak voltak az egyházi rend jeles tagjai bűnt megáldani, megengedni, sőt teremteni? Ki fog engem meggyőzni, hogy 50 esztendő oltá azon sok egyházi férfiak, kik a közbékét szíveken hordozva a nyugodalmat fent tartották, mindnyájan hibáztak és ellenben ezen kevesek, kik most a közbékét és nyugalmat felzavarták, mondjanak igazat? Ki az, ki nem azon sok jeleseknél, hanem ezen kevés számnak adjon igazat?”

Deák azonban úgy vélte, a következtetlenségnél és az álságos egyházi magatartásnál súlyosabb következményei is vannak az érsek pásztorlevelének. Beszédében egyfajta folyamatosságot bontott ki, következő lépésként rámutatva arra, ami már 1840. január 20-i beszédének is tengelyében állt. Mivel az 1791/26. tc. nem egyszerűen lehetőségként engedélyezi az egyháznak a vegyes házasság megkötését, hanem kötelezi arra, hogy azt minden akadályoztatástól eltekintve megtegye. A következtetést így fogalmazta meg: „és most, mit a törvény rendel, azt egy pásztori levél bűnnek állítja. És mit tesz ezáltal? Ellenkezésbe hozza a lelkiisméretet a törvény-nyel, mert magát a törvényt bűnnek nevezi.” Ilyesmire csak olyan szervezet vetemedhet, amely mások szabadságának korlátozásával tudja hatalmát és előjogait biztosítani, amelyet Deák akkor sem tudott elfogadni, ha épp a

katolikus egyházzal volt szó, sőt ebben az esetben még súlyosabb megítélés alá vonta a történeteket. („Egy státus támad a polgári társaságban, melyet első rangra emelt, melyet javaival gazdagít, és ez azt tanítja, hogy véték a törvény, megszünteti a törvény iránti tiszteletet, mert az utálatos véték bélélegét nyomja rá, és éppen az egyházi rend teszi ezt, akinek példát kellene adni a törvények iránti engedelmisségre és erkölcsiségre.”) Deák azonban nemcsak az ország törvényei, hanem az egyén szabadsága, erkölcsi tisztasága – mint a társadalom morális alapja – oldaláról is elfogadhatatlannak minősítette a papság eljárását. Azáltal ugyanis, hogy bűnnek minősítették a vegyes házasságot, visszamenőleg teremtettek lelkiismereti konfliktust az ilyen házasságban élők számára, sőt azon logika mentén, hogy a pap az immár bűnnek tekintett házastársi kapcsolat miatt a feloldozást sem adhatja meg, Deák sokoldalúan látta igazolva, hogy a pásztorlevél „felzavarja ez az egyes polgárok lelkiismeretét és házi körök nyugodalmát”. Deák éles logikával mondott ítéletet a papok által az egyházi áldás természetéről felhozott hosszas szövirágok felett: „Nem abban áll tehát a dolog, hogy az áldás, az az egy-két szó megtagadatik. A törvények lelke sértetik meg, és azok, sőt magának az egyházi rend tekintete rontatik le.” Ezzel Deák beszédének következő gondolatkörére, az egyház társadalmi szerepére tért át. Az egyház a tekintélyt nem a törvényektől nyeri – szögezte le – hanem Istentől, és erre a tekintélyre szükség van, mert az egyházak mint a lelkiismeret őrei, kiemelkedő szerepet játszanak a társadalom boldogságát biztosító köz-erkölcsiség megteremtésében és fenntartásában. Deák igazi liberálisként világossá tette ugyanakkor, hogy nem az egyházi intézményekre, a hierarchiára stb. gondolt, hanem felekezeti kötődéstől függetlenül mindazokra az egyházi személyekre, akik tényleges hivatásukat („a moralitás terjesztését, tanítását”) gyakorolják, „legyen az bár zsidó [sic!] vagy más vallás papja”. Az erkölcsiséget terjesztő papok az „igazi apostolok”, mondta, ellenben a magyar katolikus egyház főpapja „mostani tette által éppen az erkölcsiséget rontja meg”. Deák a katolikus egyház ilyen gondolkodású papjait tette felelőssé azért, hogy a nép körében a házasság intézményével szembeni bizalmatlanság terjed, melytől óva inteni igyekezett. A püspöki kart pedig azért támadta erőteljesen, mert önző hatalmi érdekei miatt lett közéleti vita tárgya a házasságok törvényessége. (Ez utóbbit Deák nemkívánatos jelenségnek nevezte korábban is.)

Különös – mondta Deák –, hogy a katolikus egyház „vétket teremt, mi a hitet önmagában megszünteti, mitől Isten mentsen meg, eltöri azok fölött a

palcát és kárhuzatos kockát vet mindazokra, kik eddig vegyes házasságokba léptek. És mi az oka? Mert reverzálisokat nem adtak.” A házassági áldásnak ilyen feltételeket (reverzalist) szabni kíméletlen és szeretetlen dolog. Deák a szónoki kérdések között meg is emelte a hangját: „Nehezen mondom ki a szót, de ha ez egy-két lélek megnyeréséért történik, úgy igazi lélekhalászat. Áldást ad az egyház vélt nyereségért és kárhuzatot mond ki híveire, megöli ezáltal a szeretetet, mely a keresztény vallás fő alapja.” A Pál apostol leveleiből vett idézetek alapján a szeretet fontosságát is hangoztatta. Azon krisztusi szeretetét, amelyet pusztán haszonlesésből lejáratott a katolikus egyház: „hogya terveit kivigye, a kárhuztatás szavát kimondani nem félemllett”. Ráadásul e „lélekhalászatban” mutatkozó haszonlesés erkölcsi megítélését súlyosbítja, hogy kimondottan „bűn által nyerekedni” kíván. Deák ugyanakkor optimista volt a püspöki kar – általa is nyilván tudatosan szervezettnek, előkészítettnek gondolt – összehangolt akciójának jövőjét illetően: „Meggzúnt a miszticizmus arany kora, és Európa felett többé titok éjjele nem uralkodik, messze űzi a primás játékát, mert különös, hogy míg egyik főpapját Rómába alkudozni küldi, addig itthon magok megkésztik a pásztori levelet, és azáltal megteszik a zavart a hazában.”

Deák végül a konkrét intézkedések javaslatára formálására és azok indoklására tért. A magyar törvénytárban két törvény paragrafusai vonatkoztathatók erre az esetre – mondta, az 1647., illetve az 1791. évi törvények. (Előbbiek, mint a vallás szabadságának gyakorlását szankcionáló szabályok, megítélése szerint nagyon is alkalmazhatók a vegyes házasságok ügyére.) A törvénysértés ténye Deák számára nem is volt kérdéses, és Csányhoz csatlakozva rámutatott, hogy „midőn e felett rendelkező törvényeinket effektusba vesszük, akkor legszebb polgári kötelességünket teljesítjük”. Beszéde végén egy gondolatmenet erejéig visszatért a papság valódi feladataihoz, és e feladatok mostani – püspöki kar által történő – akadályoztatásához, a híveknek is okozott lelkiismereti konfliktusokhoz: „Ezek [ti. a vegyes házasságokat jóhiszeműen megáldó papok] kebelében a nyugalom felzavartatik, és azon szegény egyházi férfiak, kik a vallás igazi apostolai, kik gyakran alig megkapható száraz kenyéren hirdetik a vallás ígét, és akikben – és nem a főpapokban – találni fel a vallás erős támaszait, most bűnről vádoltatnak, azoknak most egy főhatalom politikus tekintetből azon tettöket, mit ők jónak hittek, bűnnek bélyegzi.” Deák rájellemező politikai magatartásról tett bizonyosságot, amikor kinyilvánította, hogy csakis törvényes úton lehet véget vetni a konfliktusnak, amíg pedig

ez bekövetkezik, rendre és nyugalomra intett. Vas megyéhez csatlakozva a Csány által indítványozott javaslatok közül a másodikat és harmadikat magáévá tette, vagyis az uralkodóhoz intézendő felirat küldését és a szolgabírák útján a nép – püspöki karétól eltérő értelmű – felvilágosítását indítványozta.

Mielőtt a közgyűlésen elhangzott beszédek ismertetését folytatnánk, érdemes felidézni a közgyűlés nyomán született vármegyei végzést és az uralkodóhoz intézett feliratot,²³ amelyek szövege lényegében megegyezik, utóbbi értelemszerűen ünnepélyes formulákkal kezdődik és zárul. Fontosabb különbség, hogy a vármegyei végzést ellátták a konkrét (Zalára vonatkozó) intézkedéseket tartalmazó záradékkal, a nyilvánosság értelemszerűen a másik, az uralkodóhoz intézett felirat-változatot ismerhette meg.²⁴ E két változatban készült vármegyei szöveg nyilvánvalóan Deák Ferenc alkotása. Nemcsak arról van szó, hogy az elhangzott beszédnek pontosan követi a gondolatmenetét (értelemszerűen a műfaji sajátosságokból fakadó stílus és szerkesztési eltérésekkel), és nem csak arról, hogy helyenként szövegszerű megfeleltetés mutatható ki közöttük, hanem arról is, hogy a dokumentum pontosan rokonítható Deáknak a vegyes házasságok ügyében született egyéb megnyilatkozásaival. Például korábbi, idézett országgyűlési beszédei mellett ekkoriban kelt magánlevelében foglaltakkal (ld. alább), s a kortársak számára sem volt kérdéses, hogy Zala megye álláspontja pontosan követi Deák Ferenc egyházpolitikai meggyőződését.

A zalai határozat kezdő sorai elhíresültek a kortársak között és a történetírásban is: „Áldás gyanánt adta Isten a vallást az emberiségnek, s ezen legszentebb áldást is indulat s vakbuzgóság oly gyakran tevék már súlyos átkoknak forrásává.” A folytatás szintén a történelmi visszatekintés igényével, romantikus képekkel idézte fel a haladásért vívott küzdelmeket: „Számos évek hosszú során keresztül nyögött, szenvedett s vérzett hazánk is a vallásbeli viszálykodások iszonyú csapásai alatt, s annyi ezer élet, mely

²³ A vármegye végzésére: ZML. IV. 1.a. 1841. 1. köt. 3. sz. 6–21. p., kiadása: KÖNYI, 1882. 470–478. p. Az uralkodóhoz intézett felirat például: EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. Nr. 28. C-D.; kiadása: MOLNÁR, 2001. 311–317. p. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért megyei határozat, illetve a zalai felirat fogalmai alatt ugyanazt a szöveget értjük, ahol nem, ott külön jelezzük.

²⁴ Ebben nem kis szerepet játszott, hogy Kossuth Lajos megjelentette a liberális ellenzék legfontosabbá váló lapjának hasábjain is: *Pesti Hírlap*, 1841. 8. sz. (január 27.) 62–63. p. A szöveget egykorúan közzétette még a *Sion* c. folyóirat (ld. 66. p., 42. sz. jegyz.), a *Századunk* 15–16. száma, valamint VIDA INCE cikkgyűjteménye (ld. 80. p. 2. sz. jegyz.) is.

a rabigába görbedt hazának megmentésére s a feldúlt szabadság visszaállítására lett volna fordítandó, annyi erő és tehetség, mik nemzetünket nagygyá és boldoggá teheték vala, vallásbeli villongásokban egymást rontva és emészttve lettek elpazarolva.” Vallásügyben a nemzet joggal várta az 1791/26. tc.-től a viszályok megszűntét, de „a súlyos bajok mégsem enyésztek el, mert azon törvény rendelete gyakran elmellőztetett, értelme önkényesen s egyoldalulág félremagyaráztatott, sőt tartalma világosan megsértetett”. A naponként szaporodó sérelmek ellenére a törvényhozás tagjai az 1832–36-os országgyűléstől fogva mindent elkövettek, hogy visszatérjen „valahára ismét hazánkba a béke angyala, kinek oltalmazó pajzsa alatt a honfi honfival testvérileg egyesülve, közös erővel eszközölhessék a haza közjavát, s helyrehozhassák századok mulasztásait”. Deák tehát szintén fontosnak nevezte az első reformországgyűlés óta elindult egyházpolitikai folyamatokat, és hangsúlyozta, milyen türelemmel várta a nemzet a felterjesztett – az ország felemelkedését és a társadalmi békességet célzó – sérelmeinek orvoslását, remélve, hogy újabb vallási viszályok nem terhelik a közéletet. A határozat drámai felütéssel ecseteli az esztergomi érsek – valamennyi püspök által magáévá tett – körlevelének váratlanságát. Elsőként Deák itt is azt tette szövé, hogy a pástorlevél állítása szerint az isteni és a természeti törvények ellen súlyosan vétének azok a katolikusok, akik vegyes házasságra lépnek, és nem gondoskodnak valamennyi gyermekük katolikus neveltetésének biztosításáról. A vármegyei határozatba Deák akarva-akaratlanul beépített egy, a beszédében ki nem mondott, de azzal összecsengő, abból fakadó elemet a polgári házasságról, amikor arról beszélt, hogy az 1791/26. tc. nem egyszerűen tanúskodásra szólította fel az egyháziakat a vegyes házasságok esetében. A törvény „az ilyen házasságokat nem egyedül polgári kötéseknek kívánta tekintetni, mert erre célszerűbb lett volna úgy rendelkezni, hogy a házasság a polgári hatóságok előljárói előtt köttessék, kik bizonyosan nem kisebb hitelességű tanúknak tekintethettek volna, hanem kétségen kívül azt kívánta, hogy a lelkész egyházi hivatalánál fogva, úgy mint lelkész jelenjék meg, s ezen tisztségben szolgáltassa ki a szentséget.” A törvény szentségként kezeli a házasságot – jelenti ki ezúttal is, tehát az egyház nem alkalmazhat önkényes értelmezéseket. A szónoki kérdés eszközével itt is jól él, például: „Miképpen lehet tehát attól, ki ezen házasság által római katolika meg nem szűnik lenni, a szentség kiszolgáltatásának szokott szertartásait megtagadni? [...]Vagy miképpen lehet a magyar egyházi rendnek, az említett törvénnyel ellenke-

zőleg, azt állítani, mire a felhozott pásztori körlevelek is mutatni látszanak, hogy tudniillik az ilyes vegyes házasságok valóságos szentségnek nem tekintethetnek?”

Ezután tért rá arra az ellentmondásra, amely a katolikus egyház 1791-es (az akkori törvény meghozatalát ellenző), illetve az aktuális (a törvényt önkényesen értelmező) magatartása között feszült. A vármegyei határozat is hosszasan foglalkozik a vegyes házasságok áldásmegtagadásából fakadó, a közerkölcsökben és a társadalmi nyugalomban gyökerező következményeivel: „A természet törvénye és Istennek örök igazsága szent és változhatatlan. Ha bűn volna ezek ellen a vegyes házasság, melyben a gyermekek neveléséről reverzális nem adatott, és pedig súlyos bűn, mint azt az említett pásztori levél állítja, akkor bűn volt az eddig is, mert az egyházi rend bűnöket oldhat, de nem teremthet. Bűnt követtek el akkor Isten és természet törvénye ellen a magyar anyaszentegyháznak sok jeles főpapjai, kik eddig a vegyes házasságokat megáldották, diszpenzációkkal [= házassági engedéllyel], egyházi szertartásokkal elősegítették.” A vegyes házasságok áldásmegtagadása következtében fellépő „bünteretítés”, a papoknak és a híveknek okozott lelkiismereti konfliktusok motívumai szinte szó szerinti átvételei a Deák beszédében olvashatóknak. Mint ahogy az is, amikor arról értekezik, hogy a törvény nemcsak megengedi, hanem szorgalmazza is a vegyes házasság egyházi megáldását, illetve a katolikus egyháznak a törvényességhez való viszonya kapcsán: „Ez súlyos megszegése vagy legalább kijátszása a törvénynek, de még súlyosabb az, hogy a polgári törvényre bűnnek bélyege nyomatik, midőn a pásztori levél Isten és természet törvénye elleni bűnnek mondja azt, mit a polgári törvény világosan megenged, sőt határozottan pártol. Öszveütközésbe hozza ez a polgári törvényt a lélekismérettel, s a törvények eránti tiszteletet teszi semmivé, mert azon törvény, mely bűnt, és pedig Isten és természet elleni súlyos bűnt pártol, csak erőszakkal eszközölhet engedelmisséget, de tiszteletet soha nem nyer. Öszveütközésbe hozza a polgári hatalmat a vallás hatalmával, felbontja a közállomány minden szelídebb köteleit, s ekképpen a vallás szent nevében titkos, de mély keserűségű harcot kezd a törvény s közállomány ellen.”

A fenyegető veszélyek közül itt is részletezte az erkölcsi következményeket, a házasság intézményének tekintélyvesztését, a vallásosság háttérbe szorulását, amelynek okát abban jelölte meg, hogy az egyház „nyerekedésből” hatalmi-közeleti tevékenységet folytat, és nem az erkölcsi nevelést helyezi előtérbe. A vallástalanság és az erkölcsi értékek meg bomlása Deák

más megnyilatkozásaiban is felbukkanó veszélyforrások, amelyeket első-sorban a papság és a katolikus egyház rossz példája, küldetésének nem megfelelő magatartása miatt látott elhatalmasodni. A következményekről így vélekedett: „Ha egyszer kétkedni kezdenek a vallás szolgáinak egyik tanításán, könnyen átviszik kétkedéseiket más dolgokra is, s ennek kivált a nép között csak igen hamar hidegség, s utóbb vallástalanság lehet következése, a népnek vallástalansága pedig a közállománynak is súlyos ostora, mely hamar megvesztegeti az erkölcsiséget, mely nélkül sem törvény, sem anyagi jólét, sem világi hatalom biztos boldogságot nem adhat, s megfosztja a társaságot a törvényeknek titkos, de biztos őrétől, a lelkiismeretnek intő szavától.” A megye rendei továbbá nem egyszerűen egyházi kérdésnek, hanem a törvényes rend feletti örökös kötelességéből fakadó tenni-valónak jelölték meg a katolikus püspöki kar álláspontjával való szembe-helyezkedésüket.

Mindkét hivatkozott megyei dokumentum értelemszerűen tartalmazza az uralkodó ünnepélyes felkérését arra, hogy tiltsa el a főpapokat törvénytelen tevékenységük folytatásától. Csak a megyei határozatban szerepel azonban, hogy a vármegye – megint csak Deák álláspontjával összecsengő módon – pontos eljárásrendet állapított meg az áldásmegtagadó (vagyis a főpásztori körlevélnek engedelmeskedő) papok ügyében. Fontos leszögezni, hogy Pest vagy Borsod példájával²⁵ ellentétben mindezek Zalában preventív intézkedéseknek bizonyultak, hiszen nem konkrét áldásmegtagadás után, hanem ilyen ügyek keletkezése előtt született szabályozásról volt szó. Zalában is kimondták, hogy az 1647/14. tc. „rendelete mindazon egyházi személyek ellen is haladék nélkül eszközlésbe vétessék, kik a vegyes házasságok kötésénél az 1791/26. törvénycikkelynek rendeletét megszegnék, s az ezen törvény értelmében eddig folyvást követett gyakorlatot az áldásra és egyéb szertartásokra nézve megváltoztatnák”. Az „eszközlés” alatt pedig értették, hogy amint ilyen ügy a megye alispánjának tudomására jut, a „törvénszegőt” először meg kell inteni, ha ez nem használ, akkor a megyei ügyész eljárására az 1647-es jogszabályban szereplő eljárást kell lefolytatni. A nevezett cikkely 2. §-ában előírta, hogy rendkívüli törvénszéket kell felállítani, amelynek tagjai egyforma számban kerülnek ki a katolikusok és a protestánsok közül. Zalában a testület állandó tagjának a

²⁵ Ld. pl. e sorok írójától a 33. p., 32. sz. jegyz.-ben idézett tanulmányt, valamint: FAZEKAS, 2000.; FAZEKAS, 2004. stb.

két alispán (ekkor Kerkápoly István és Csillagh Lajos) mellett négy tábla-bíró (Deák Ferenc, Hertelendy György, Szabó János és Kuthy Pál) került kinevezésre. A törvényszék üléseire meghívást kapott a vármegye egyik jegyzője s legalább két szolgabírája az esküdtekkel. Fontos kiemelni, hogy Deák a törvényszékben való személyes részvételében a katolikus egyház közéleti tevékenységével szembehelyezkedő egyházpolitikai felfogásának nyomatékosítását láthatjuk. E három pont (az uralkodóhoz intézendő alapos, kimerítő jogi és erkölcsi érdeket felvonultató felirat; az 1647/14. tc. értelmében az áldásmegtagadó papok megbüntetése és a nép szolgabírák útján történő felvilágosítása) egymásra épülése alkotta a Deák nevével fémjelzett „zalai indítvány” lényegét.

Bár a közgyűlésen a hozzászólók többsége katolikus papként az egyház eljárását vette védelmébe, és bizonyára a liberálisok tartottak kevesebb beszédet, a többség nyilvánvalóan melléjük állt. Könnyen elképzelhető, hogy Deák (és részben Csány) tekintélye, valamint körültekintő és alapos beszédek feleslegessé is tették a többi ellenzéki hozzászólást, nem is beszélve az elfogadott határozatról. Deák következetessége és elkötelezettsége a zalai közgyűlésben sikerre vezette a liberális egyházpolitikát, igaz, hogy megyéje határain túl is új ellenségeket szerzett a klerikális-konzervatív táborból. A tudósítások megállapították továbbá, hogy Deák beszédét zajos tetszésnyilvánítások kísérték az amúgy is forró hangulatú közgyűlésen. Deák és katolikus vallású elvbarátai számára ez az esemény világosan mutatta meg az ellentétet saját egyházának hivatalos álláspontja, illetve azon perspektíva között, amelynek értelmében katolikus kötődését magánemberként megőrizve „fogadhasa el a többi vallások teljes egyenértékűségét, és harcolhasson a lelkiismereti szabadság maradéktalan érvényesüléséért a polgári átalakulás alapozó szakaszába érkező Magyarországon”.²⁶

Érdeemes visszatérni még a január 11-i zalai közgyűlés második felében történetekre. Deák után Fliszár György murakeresztúri apátplébános²⁷ szólalt fel. Beszéde pontos szövegét nem ismerjük, de tudott, hogy Deáknak ellentmondott. Nyilván érezhette, hogy az egyház szempontjából kedvezőt-

²⁶ CSORBA, 1993. 81. p.

²⁷ Fliszár György (1791–1863) 1833-tól murakeresztúri apát, a katolikus elveket – például a házasságjog terén – keményen érvényesítő, közéleti és gazdasági tevékenységéről is ismert lelkipásztor. PFEIFFER, 1987. 409. p. A neve több változatban is előfordul, Ágoston József idézett jegyzőkönyvében „Fliszér”-nek nevezte, továbbá: „Fliszák”: KÖNYI, 1882. 477. p.; „Hiszár”: SARNYAI, 1999. stb.

len határozatokkal végződik a közgyűlés, ezért előhozott egy olyan témát, amely szintén „benne volt a levegőben”, remélve talán, hogy az egyház számára pozitív elbírálása ellensúlyozhatja a vegyes házasságok kedvezőtlen ügyét. Mint mondta, „megtámadtatást gyanított” abban (vagyis Zalában a liberálisok szóba hozhatták), hogy az esztergomi érsekké kinevezett Kopácsy József megtartotta a veszprémi püspökséget is, így egyszerre két egyházmegye jövedelmeivel gazdálkodott. A „kettős beneficium” védelmében tartott beszéde azonban épp ellenkező hatást keltett. Az idézett jegyzőkönyv innentől nagyon szűkszavúvá válik (nyilván az említett sietőség miatt), ezért nem szerepel benne annak említése, hogy pontosan mi volt Deák álláspontja a kérdésben, csak azt örökítette meg, hogy Hertelendy György kért szót Fliszár után.²⁸ (Hertelendy szavaira csak egy kritikus válaszból következtethetünk, ld. alább.) Az Ágoston József-féle jegyzőkönyv viszont megállapította, hogy „Deák beszédjét tökéletesen kimeríti a fölírás, és megyei végzés is csaknem Deák szavait foglalják magukban”. Minden bizonnyal így is lehetett, vagyis Deák a régebbi törvények alapján a magyar közjoggal ellentétesnek ítélte, hogy Kopácsy esztergomi érseként egy másik egyházmegye jövedelmét is élvezze. A közgyűlés mindenestre ilyen értelmű határozatot illetve feliratot fogadott el.²⁹ Amúgy sem képzelhető el, hogy ebben a légkörben Deák álláspontjával ellentétes határozat szülessen Zalában, azonban a szerzőként Deák valószínűsítését erősíti, hogy a végzés bevezetése összekapcsolja a vegyes házasságok ügyében keletkezett sérelmek ügyét a szóban forgó kérdéssel: „Amidőn a fentebbiekben érintett egyházi körlevelek által a hazai törvényeken ejtett sérelem a megye rendéinek kebleit megrázkódtatta, figyelmöket el nem kerülhetné, hogy a hazai törvények már a hajdan korban elhatározták, hogy két egyházi haszonvétel ugyanazon egyházi személynek ne adassék.” A szöveg konkrétan hivatkozik az 1548/6. illetve az 1723/55. tc.-kre, melyek tilalmazzák az egyházi főméltóságokhoz kapcsolódó javadalmak ilyen halmozását. Úgy vélték továbbá, hogy az esztergomi főegyházmegye kiterjedése és a kormányzatával járó feladatok sokrétűsége „egy bármely jeles férfiúnak idejét, erejét, s minden tehetségét bőven elfoglalják, jövedelmei pedig régi

²⁸ Hertelendy György csak nagyon távoli rokonságban állt Deák volt országgyűlési követetársával, Hertelendy Károllyal.

²⁹ A vármegye végzésére: ZML. IV. 1.a. 1841. 1. köt. 4. sz. 21–23. p.; kiadása: KÖNYI, 1882. 477–478. p. Az uralkodóhoz intézett – hasonló szövegű – felirat: EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. Nr. 28. E.

fejedelmek buzgó adakozásából bizonyosan olyanok, hogy azok ezen fényes méltóság költségeire kétségtelenül elegendők”. A szintén nagy kiterjedésű és népességű, jelentős veszprémi egyházmegye önálló főpásztort kíván, ezért Deákék arra kérték az uralkodót, hogy „a két egyházi haszonvételt egymástól elválasztva” töltsse be a veszprémi püspöki méltóságot. A jelenlegi helyzet fenntartására nézve leszögezték, hogy a törvény és a méltányosság semmilyen kivételezést nem enged meg.

A vegyes házasságok miatt kitört viharban az ellenzéki és liberális vármegyék az áldásmegtagadó papok megbüntetésében egységes eljárást követtek, ezen felül azonban 1841 tavaszán legtöbbjük indítványozott valamilyen sajátos, az állam-egyház viszonyral összefüggő kérdést is. (Bereg vármegye például szóba hozta a polgári házasság bevezetésének gondolatát, Borsod az egyházi javak szekularizációját, Zólyom a protestáns lelkészek előtti vegyes házasság kötésének lehetőségét, Gömör és Turóc a főpapok főispáni tisztségének eltiltását stb.) Zala saját indítványa volt a „kettős beneficium” ügye, amelyben az uralkodóhoz intézett feliratot megküldték a többi vármegyének is, ezek többsége Zalának a vegyes házasságok ügyében képviselt nézeteitől függetlenül reagált rá. Továbbá arra volt „jó” az ügy, hogy Zala végleg magára haragítsa a területén is illetékes veszprémi egyházmegyét, valamint a magyar katolikus egyházat vezető esztergomi főegyházmegyét, amelyeket ráadásul ugyanaz a főpásztor irányított.

Visszatérve a zalai közgyűlés végére, a láthatóan fáradó írnok csak egy mondatban sorolta fel, hogy Deák beszédére reflektált még – ebben a sorrendben – Szalay Imre kanonok, a baltavári plébános, a keszthelyi apát és a csehi esperes is. Szalay replikájának szövege nem ismert, álláspontjára viszont következtethetünk egy sajtótudósítás, illetve az általa írott, Zala megyei történeteket is taglaló röpiratban foglaltak alapján. (Ld. alább.) 1841-ben a keszthelyi apát Bertalan Ferenc alsópáhoki plébános, a csehi (sümegcsehi) plébános pedig Markl Ignác volt. Utóbbi személyét felértékelte, hogy Zala táblabírájaként, ezen kívül Kopácsy püspök titkáráként és veszprémi kanonokként is tevékenykedett.³⁰ Sajnos beszédek szövege vagy tartalma nem ismert, ha csak utóbbit nem azonosíthatjuk a *Világ* című lap „Sümeg vidékéről” tollat ragadó konzervatív tudósítójával.³¹ Nem

³⁰ Bertalan Ferenc (1792–1841) és Markl Ignácra ld.: Schematismus (Veszprém), 1841. 65., 121. p.; PFEIFFER, 1987. 157–158., 284–285. p.

³¹ Ld. 59. p., 41. sz. jegyz.

Ágoston József jegyzőkönyvéből, hanem egykorú nyomtatványból ismert viszont a baltavári plébános, Nyikos Mihály beszéde.³² A szöveghűség tekintetében kételyeket vet fel, hogy pontosan, aprólékosan kidolgozott, ezért valószínűleg utólag rekonstruált beszéddel lehet dolgunk. Részben a kételyeket erősíti, hogy a Szalay Imre által röpirata függelékében közölt, Veszprém megye – zalaihoz hasonlóan viharos lefolyású és gazdag utóéletű – február 1-i közgyűlésén elhangzott három beszédről a vármegye később nyilatkozatban szögezte le, hogy azok ebben a formában meg sem történtek.³³ (E más forrásból egyelőre nem ismert beszédek kapcsán nyilván arról van szó, hogy valójában hozzászóltak a vegyes házasságok ügyéhez, nyilatkozataikat azonban utólag szerkesztették, letisztázták, esetleg ki is egészítették a nyilvánosság számára.) Nyikos Mihály először is családottságának adott hangot, hogy még Zala közgyűlési termében is az egyház elleni indulatok a meghatározóak, s „egyházi tisztünkbeni eljárásunkért törvénysértőknek tekintve, mint ilyeneket büntetésre méltóknak ítéljenek”. Azért érezte magát feljogosítva a hozzászólásra, mert olyan faluban lelkipásztor, „melyben protestáns család is létezik”.³⁴ Történelmi fejtegetéseit egészen az ősegyháztól, és a keresztényüldözésektől kezdte, és igyekezett bizonyítani, hogy az állami szféra és az egyház „hatalomkörei” jól elkülöníthetők, egymásba nem kapcsolódnak, vagyis a közélet szereplői durván avatkoznak be az egyház belügyeibe. A világi államok, amelyek alkalmasint üldözték az egyházat, már rég eltűntek a történelem színpadáról, míg az egyház – állította – változatlanul fennmaradt, így jogosnak nevezte, hogy „az anyaszentegyháznak e hatalomköre mindig meg volt, meg van most is”, nemcsak Magyarországon, hanem a többi európai

³² SZALAY, 1841. 115–124. p. Közlését ld. I.2. sz. melléklet.

³³ A veszprémi közgyűlési beszédeket ld.: SZALAY, 1841. 125–154. p.; Veszprém megye cáfolata a beszédekről: VML. IV. 1/a. 64. köt. (1841) 661. sz. 344–345. p. Egyes elhangzott beszédeknek a tényét és néhány főbb gondolatát a közgyűlésről készült jelentések megerősítik. EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. Nr. 27. B-D.

³⁴ A megfogalmazása legalábbis különös, hiszen 1841-ben Baltaváron a hivatalos egyházi statisztika szerint 399 katolikus mellett mindössze 3 fő evangélikus és ugyanennyi zsidó lakott, vagyis legfeljebb egy (ráadásul nem túl nagy) protestáns családról lehetett szó, sőt Baltavár filiáival együtt is 1798 katolikus és 8 evangélikus és 16 izraelita lelket számlált. Schematismus (Szombathely), 1841. 83–84. p. Az egész vasvári alesperességben a katolikusok dominanciája figyelhető meg, ha nem is ennyire nyomasztóan, mint Baltaváron. (14 ezer katolikusra több mint 200 evangélikus jutott.) A már említett, szintén a szombathelyi egyházmegyéhez tartozó Pländer Ferenc plébániájának helyszíne, Nova szintén majdnem homogén római katolikus község volt. Uo. 100. p.

államban is. A házassági áldás pedig Nyikos szerint nem más, mint egy katolikus imádság, melyet az egyház szerzett, és arra mondja ki, akire akarja, ebbe az állam semmilyen módon nem avatkozhat be.

Ezen a ponton idézte Hertelendy Györgyöt, aki azt állította, hogy a katolikus plébános hivatalos feladatokat lát el a házasságkötésnél, de ezt a funkcióját csak akkor töltheti be, „ha azokat minden egyházi szertartásokkal megáldja s beszenteli”. Ezt Nyikos vitatta, mondván, hogy ez utóbbit csak akkor teheti, ha az egyház előírásai szerint jár el, különben megszűnne „katolikus” lenni. Ehhez kapcsolta azt a nézetét, miszerint az 1791/26. tc. épp az egyház védelmét látja el, hiszen a törvény csak azt mondja, hogy katolikus pap előtt kell kötni a házasságot, de az, hogy a házasságkötésnek mi a tartalma, az már teljesen az egyház belügye, tehát akár a passiva assistentia is lehet. Sőt, úgy vélte, hogy a rendek már teljesen szabadon, saját véleményük szerint akarják a katolikus házasságjog rendszerét átalakítani (például papoknak, szerzeteseknek nőszülést biztosítani stb.), pedig semmi közük hozzá. Ami az 1791 óta eltelt időszakot illeti, amikor a papok számára nem volt tilos a reverzális nélküli vegyes házasságok megáldása, a gyakran visszatérő egyházi érveléssel azt mondta, hogy egyházi kérdésekben „sem harminc, sem ötven, sem száz év nem kötelez”. Vagyis az egyház akkor és úgy értelmezi át saját szabályait, amikor akarja, és épp az 1791 óta folytatott megengedő gyakorlat volt a rossz, a mostani szabályozással életbe léptetett az „igazi”: „Miután tehát a törvény betűje magában az áldást nem foglalja, sőt nézeteim s előhordott okaim szerint nem is foglalhatja, nem állíthatjuk föl az ötven évet, melyben az áldás megadatott preskriptíve [= előírásként], mintha ezen évek nekünk az áldás megadására kényszerítő törvényt szabtak volna.” Törvénysértéssel és a törvények önkényes értelmezésével épp a vármegyét vádolta, amely még az országgyűlés összehívását sem hajlandó megvárni, hanem saját hatáskörben intézkedik.

Beszéde több pontján Deákkal polemizált, egy alkalommal konkrétan meg is szólította őt. (Megfogalmazásából kiderül egyébként, hogy Deák beszédét zajos éljénzés fogadta a teremben.) Sértődötten cáfolta Deák észrevételét, miszerint „bünteretmő” lenne a katolikus egyház, amiért megváltoztatta a házasság megáldásának feltételeit. Az államnak is joga van jogszabályokat megváltoztatni – vallotta –, és ettől még nem lett bünteretmő. A protestáns férjjel életét összekötő katolikus menyasszonyról egyébként maga jelentette ki büszkén, hogy igaz, amit Deák a pásztorlevél egyik legnagyobb hibájául rótt fel, nevezetesen, hogy az ilyenek egyházi felfogás

szerint vétének az isteni és természeti törvények ellen. („Hogy oly anya, ki gyermekeit azon hittől, melynek igazságáról meggyőződve van, egyhamar mulékony szerelmi indulatért, vagy akármily világi célért már születésök, sőt fogantatásuk előtt elszakasztja, köztük a testvéri szeretetet előre megrontja – vagy ha ezt nem, minden bizonnyal megrontja vallásukat, mi az embernek az életnél is drágább kincse –, hogy ily anya vét a természet s isteni törvények ellen, valamint most, úgy ötven év előtt is igaz volt.”) Beszéde végén a liberális érvelést kisajátítva a társadalmi béke és a haza felemelkedésének fontosságáról beszélt, amelynek megrontását épp a liberálisok egyház elleni támadásainak tulajdonította. Készerűen kommentálta, hogy a papoktól elvitatják a hazaszeretetet, s azt állítják, a papi talár „mást nem fedezhet, csak egy fanatikus, csak egy borús eszű s szívű embert”. Tipikus egyházi érveléssel kijelentette, hogy a nemzeti egység kívánatos dolog, de csak akkor valósul meg igazán, ha abban az egyház érdekei maradéktalanul megvalósulnak, miközben az ellenzékiek arra törekcsenek, hogy elszakítsák a katolikusokat vallásuktól. Talán az is Deáknak szánt fricska volt, hogy szintén idézte Horatius Ars poeticája egy másik szállóigéjét,³⁵ amely azért érdekes, mert korábban épp a liberálisok hivatkoztak erre sokat, amikor a szólásszabadság joga mellett érveltek. A baltavári plébános beszédét romantikus szónoki fordulatokkal zárta, a nemzet szétszakadásának, majd ennek nyomán megszűnésének rémképét vetítve előre. „Hogy ettől megmentsen a nemzetek Istene, ne nyúljunk erőszakos kezekkel annyi millió katolikus lelkekre, melyek szent reliációjuk karjain édesen nyugosznak, hogy azokat nyugalmukból fölrettentsük, hanem megmaradva polgári hatalmunk körében, mint polgárok, hazafiak szeressük, karoljuk, öleljük egymást.”

Bizonyára több hozzászóló is volt még az – újsághírek tanúsága szerint – öt, öt és fél óras, délután fél négyig húzóódó közgyűlésen, ezeket azonban nem ismerjük. A fentiek mellett még egyről vannak homályos információink: egy sajtóhír szerint³⁶ felszóllalt még bizonyos J. táblabíró, aki csak a „makula nélküli jegyes, az anyaszentegyház, s ennek látható feje ellen intézett nagyobb merényű, mint fullánkú aljas piszkolódásaival” hívta fel magára a figyelmet. (Az ismert beszédek közül talán Csány szavaival lehetne

³⁵ „Tudjuk, s kérjük is ezt a jogot, s ugyanúgy meg is adjuk.” Vö. I.1. sz. Melléklet, 152. p., 36. sz. jegyz.

³⁶ Ld. 59. p., 41. sz. jegyz.

összefüggésbe hozni, bár ő sem az egész, hanem csak a magyar katolikus egyház fejét támadta, de – álláspontunk szerint – kevéssé valószínű, hogy róla, illetve névbetűjének elírásáról volna szó. Ld. még alább.)

Idézzük fel röviden, hogyan tükröződött a zalai közgyűlés az épp 1841 elején új erőre kapó sajtó tudósításaiban. Érdekes módon – talán a zalai tudósító személyének és megbízatásának bizonytalansága miatt – Kossuth *Pesti Hírlapja* nem szentelt túl nagy terjedelmet a közgyűlésnek. Ugyanabban a lapszámban adott tudósítást Zala és Esztergom megyék közgyűléseiről.³⁷ (Utóbbira 14-én került sor, elfogadott határozata a püspöki kar eljárását mindenben támogatta és szembefordult a liberálisokkal.) Zalából röviden elmondta, hogy megszületett az uralkodónak címzett felirat, és elrendelték az áldásmegtagadó papok perbe fogását. Annyit ír még, hogy „e határozatokkal ellenkező nézeteket a világiak közül csak H.K. [vagyis Hertelendy Károly] fejtett ki”. Egy héttel később mindezt kiegészítve közzétette a felállított rendkívüli törvényszék névsorát (első helyen említve Deákot), valamint azt, hogy amíg az uralkodó válasza megérkezik, a megye szolgabírái útján felvilágosítják a lakosságot a pásztorlevél törvénytelen voltáról.³⁸ A *Pesti Hírlap* ugyanakkor nagyon is figyelemmel kísérte a zalai felírás kapcsán történeteket, már március elején hírt adott például arról, hogy a külföldi német lapok széles körben ismertették a dokumentumot.³⁹

Részletesebb és személyes hangvételű kommentárok jelentek meg a *Világban*. A közgyűlésen is felszólaló plébános, Vidra Ferenc szubjektív tudósításában a Deák által kifejtett nézetekkel polemizált.⁴⁰ A közgyűlésen a „zalai nagy szónok” (vagyis a sehol néven nem nevezett Deák) mellett három liberális felszólalót említett, vagyis Csány és Hertelendy György mellett még bizonyosan szót kért valaki. (Ágoston József feljegyzéseinek elején azt írja, hogy bizonyos Inkey Sándor táblabíró a közgyűlés elején követelte Vas körlevelének felolvasását. Lehet, hogy azonos az említett „J.” táblabíróval.) Vidra is úgy vélte, hogy a közgyűlésen úgy tűnt: a katolikus egyház fejének megtámadásával voltaképp az egyház megdöntésén

³⁷ *Pesti Hírlap*, 1841. 6. sz. (január 20.) 41–42. p. (Kossuth ugyanezen lapszám „Értekező” rovatában Esztergom megye feliratát tette közzé.) A zalai tudósítást kivonatoltan átvette: *Hírnök*, 1841. 9. sz. (február 1.) s.p.

³⁸ *Pesti Hírlap*, 1841. 8. sz. (január 27.) 58–59. p.

³⁹ *Pesti Hírlap*, 1841. 20. sz. (március 10.) 160. p.

⁴⁰ VIDRA F.[ERENC]: Személyes nézetek a Zala-megyei Jan. 11. gyűlésről. In: *Világ*, 1841. 9. sz. (január 30.) 33–34. p.

fáradoztak. Kísérletüket szármalmasnak és kudarcra ítéltnek minősítette, hiszen a szilárdan ellenálló egyház ellen vágásokat nem, legfeljebb legyintéseket intézhettek. A határozatban rögzített eredménnyel és a Deák sikerét elismerő megjegyzésekkel ellentétben úgy vélte, hogy „szívemelő volt Szalay Imre kanonok úrnak ellenein kivítt diadala”. Az inkább a szerző véleményét, mint a tényeket tükröző állítást meg is ismételte. Amikor Szalay (második, szövegesen nem ismert) hozzászólásában feltette a kérdést, hogy helytálló-e az 1647/14. tc. alkalmazása a papokra, Vidra szerint „az ellenpárt felelni nem bátorzkodott egyenesen”, a tömeg viszont a következtetés levonását követelte. Amikor pedig Szalay feltette azt a szónoki kérdést, hogy nem kell-e az 1791/26. tc.-et annak tényleges megszegőire alkalmazni, nem kis túlzással írja, hogy a kérdés elhangzása nyomán „magát az ellenző tömeg, mint a halálos döfést szenvedett oroszlán eljajdulá”.

Ismertetése további részében Deákot, illetve szavait igyekezett hiteltelenné tenni. A „zalai nagy szónok” által felvetett morális kérdéseket csak úgy interpretálta, hogy Deák „állításainak némi erkölcsi szint adni gondolt”. Más papokhoz hasonlóan Vidrát is érzékenyen érintette, hogy Deák szerint a főpapok bűnné teszik a vegyes házasságot, „oly bűnné, melytől utóbb a feloldozást is meg fogják tagadni [...] Mi nem egyéb, mint csendes exkommunikáció.” Vidra szerint a vegyes házasság mindig is bűn volt, amelyet az egyház csak az elégtétel (ebben az esetben a születendő gyermekek katolikus neveltetésének biztosítása) után oldozhat fel. A Kopácsy-féle pástortörvény kiadásának közvetlen előzményét az előző országgyűlés – egyházra nézve fenyegető – vallásügyi tárgyalásaiban és törvényjavaslatában jelölte meg, amely után az egyház már nem tűrhette tovább az 1791 óta fennálló, szerinte túlzottan megengedő állapotokat. A Deák által az egyházból hiányolt szeretettel kapcsolatosan pedig leszögezte, hogy a szeretet valódi parancsa nem más, mint a vallás (egyház által közvetített) parancsaihoz való ragaszkodás. (Mondani sem kell, mennyire eltérő volt Deáknak a szeretetről vallott felfogásától mindez.) Aki pedig – folytatta az ollári lelkipásztor – megszegi a vallás elveit, bünt követ el, „önként kirekeszti magát” az egyházból. Nem állta meg kommentár nélkül azt sem, amikor Deák a vegyes házasságok útján nyereszkedéssel, „lélekaláztatással” vádolta meg az egyházat. Ezt a szerző nemhogy visszaütöztette volna, (Szent Péterre való hivatkozással) büszkén vállalta, hiszen a „tanítványok” (vagyis a vegyes házasságokból születendő katolikus gyerekek) számának szaporítása szerinte maga az erkölcsi kötelességteljesítés.

A konzervatív-katolikus nézeteket tükröző írás azzal a gúnyos megjegyzéssel zárult, hogy Vidra köszönetet mondott a liberális szónokoknak. „A szívekbe nem látok, lehet, hogy csalódom az ellenzésről tett ítéletemben, de akkor megérdemli a magyar egyház köszönetét, mert ellenzése által az egyház szabálynak nagyobb nyilvánosságot és érdeket tulajdonított, mely már némi részben azok megtartását is vonja maga után.” Az elfogadott határozatot egyébként a szerző nem a négy liberális szónoknak, hanem a „zajongó tömeg” nyomásának tulajdonította.

Egy másik, „Sümeg vidékéről” névtelenül író szerző a *Pesti Hírlap* zalai tudósításai nyomán ragadt tollat.⁴¹ Mégpedig azért, „nehogy valaki azt gondolja, hogy ez általános megegyezésből, a törvénysértés közmegeismeréséből származott legyen.” Igaz, hogy liberális határozatot fogadtak el, de egyáltalán nem ellenszegülés és tusakodás nélkül. A szerző – igaz, meglehetősen kínosan keresve az okokat – meg is magyarázta, hogyan történhetett szerinte az egyház érdekeivel ellentétes határozat elfogadása: „Sőt, [ha] Zalának nagy fia [vagyis Deák] mély tudománnyal készült és szíveket ragadó modorban előadott lelkes szónoklatával az ifjúságnak igen gyűlékony szívét föl nem lobbantja, ha a jelen volt nagy tömegnek tetemes része el nem fogult kebelével jelenik meg, ha fejenként mindenik nyilatkozásra szólíttatik, igen kétséges, vajon létesülhetett volna-e oly határozás.” A konzervatívok között is kitűnő szónokok voltak, de észrevételeik – írta – pusztába kiáltott szavak maradtak, s „mivel az ige [sic!] az evangéliumi magkint köszívre hullott, terméketlensége éppen nem csudálható”. Az egyház és a konzervatívok nyilvánvaló vereségét feldolgozni nem tudó, és erre okokat kereső szerző külön is kiemelte a „polgári erénnyel tündöklő” Hertelendy Károly „szíve belső érzetéből fakadt nyilatkozását”. Saját szavaival felidézte Hertelendy beszédének végét, amely szerint „Szent István első királyunk a konstitúció nagy épületét a katolika hitre, mint fundamentomra” építette, és „ha megrázkódtatjuk azt, ledől az épület, de a fundamentom megmarad”. (Mint fentebb láthattuk, a beszéd fennmaradt szövege azért kicsit másként fogalmazott. A főpásztorok elleni „erőszak” képei – miszerint a mellükről letépett aranykereszt helyett a fakereszttel szereznek diadalt – pontosan kerültek a *Világ* hasábjain is felidezésre.)

Tudomásunk szerint egyetlen (ráadásul konzervatív, egyházi) sajtótermék volt, amely zalai tudósításában nemcsak leírta Deák nevét, hanem

⁴¹ *Világ*, 1841. 17. sz. (február 27.) 66. p. Vö. 53. p., 31. sz. jegyz.

pontosan ítélte meg Zala egyházipolitikai állásfoglalásának súlyát, abban Deák szerepét stb. Így írtak: „Sokan lelkük mélyén jó előre erre a vármegyére [ti. Zalára] figyeltek, vajon mit fog határozni a vegyes házasságok ügyében. Minderre ezen vármegye igen híres követe, Deák Ferenc miatt került sor, kit az országgyűlések első követének ismertek el, s megyéjére a tekintély nem kicsiny súlya esett a többiek között. Ez a vármegye követének véleményét tette magáévá.”⁴² A tudósítás pontosan ismertette az áldásmegtagadó papokkal szemben kilátásba helyezett büntetéseket. Tévesen írta ugyanakkor a közgyűlés napját (január 12-re datálta), és úgy fogalmazott, hogy Zala „Pest vármegye álláspontjához csatlakozott”. (Ezt egyébként Vidra Ferenc is megfogalmazta fent idézett cikkében, és más kortárs véleményekben is megjelenik.⁴³) Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy bár a két liberális megye által foganatosított intézkedések, és részben azok indoklásai is megegyeztek, Zala „magától” jutott erre az álláspontra. Nem kizárt természetesen, hogy Deákék hallomásból, közvetlen vagy közvetett híradásból ismerték Pest 1840. augusztus 27-i körlevelének tartalmát, hivatalosan azonban nem utóbbiakhoz való csatlakozásról, vagy annak átvételéről, hanem önálló határozatról és feliratról volt szó. (A kiindulópontot is Vas átírata adta.) Ágoston József Kopácsyhoz intézett levelében⁴⁴ konkrétan írja, hogy csak a közgyűlés másnapján (12-én) érkeztek hivatalosan Zalába Pest és Abaúj megyék körlevelei, amelyekkel a közgyűlés már jóval a határozat elfogadása után foglalkozott. Abaújnak – a zalai közgyűlés szóhasználatával – a „közös sérelemnek egyesült erővel elenyésztetésére”, valamint Pestnek „mind az ily törvénytelenségek megbosszulásával, mind öfelségének megkérésével a közcélra, s a hazabeli különböző vallású, de a közjólét eszközlésében egyhitű polgárok lelki nyugalmanak” megszerzésére irányuló törekvéseiről azt állapították meg, hogy mivel Zala már feliratot intézett az uralkodóhoz, „újabb intézkedés nem szükséges”.⁴⁵

⁴² Repraesentatio Comitatus Szaladiensis ad suam majestatem [atem] in causa mixtorum matriomonium. In: *Sion*, 1841. 7. sz. (január 27.) 25. p. (A fordításban Tóth Péter kollégám volt segítségemre, ezúton is köszönöm. – F.Cs.) Az idézett rövid bevezető után a lap latinul közölte a zalai feliratot, ld. uo., ill.: *Sion*, 1841. 8. sz. (január 30.) 29–30. p.

⁴³ Ld. még: ALMÁSSY, 1844. 17. p.

⁴⁴ Ld. 37. p., 10. sz. jegyz.

⁴⁵ ZML. IV. 1.a. 1841. 1. köt. 57–58. sz. 68. p.

A Deák által meghatározott ellenzéki-liberális szárny kétségtelen győzelméről el kell még mondani, hogy a Deákot pártoló hozzászólások csekélyebb száma, és mindezeknek a nyilvánosság fórumain való korlátozottabb megjelenése önmagában semmit nem jelent. A konzervatívok egyházi szárnya természetesen nagyobb vehemenciával vetette magát az érdekeit érzékenyen érintő politikai küzdelembe, mint a liberálisok, akiknek figyelmét a közélet számos egyéb kérdése is lekötötte. (Ez még nem jelentette, hogy kevésbé ragaszkodtak volna álláspontjukhoz, épp ellenkezőleg.) Maga Deák Ferenc például egy, a közgyűlés másnapján Séllyey Elekhez intézett levelében a legkisebb utalást sem tette az előző nap több, mint öt óráig tartó közgyűlés vitáira.⁴⁶ Továbbá a nyilvánosság számos csatornája (például az önálló röpiratok megjelentetésének lehetősége) csak a konzervatívok számára volt elérhető, így az ellenzék nézetei a megyei közgyűléseken elfogadott határozatokban, illetve az azokról készült – jóllehet, szintén cenzúrázott – sajtóhírekben jelenhetett meg.

Voltak persze Zala közéletében is, akiket egyik fél álláspontja sem lelkesített. Séllyey László január 19-én így írt apjához, az említett Séllyey Elekhez az ominózus közgyűlés egészéről (vagyis nemcsak 11-ről): „Mindenkori, sőt a legnagyobb ész is felgerjedt indulatban, mely némelyeknél nemcsak természetben, sőt szeszes ital által azon idő alatt nyilvánítja, hogy amidőn két egymás ellen álló egyik sem nagyobb valódi böcsülésre méltó párt a gyűlésben összeütközik, ámbár mind a kettőnek követői egyformán vétenek is, mégis annak kell bűnhődni, kinek pártosi nagyobb ingerültséggel és erőszak szülte módokkal bírnak, mert az egész sűrlődés alatt éppen nem lehet mondani, hogy bölcs ész szülte okoskodás győzött volna valakit is csak meg.”⁴⁷ A közgyűlés résztvevőinek érzelmeire való apellálás, és a korteskedés nyilván a liberálisoktól sem volt idegen, mint tudjuk.

⁴⁶ KISS-MOLNÁR, 1988. 25–26. p.

⁴⁷ ZML. XIII. 25. sz.n.

A zalai felirat fogadtatása,

I. A vármegyék

A vármegyék 1840 végén, 1841 elején szinte kivétel nélkül határozatlan és az uralkodóhoz intézett feliratban foglalták össze a vegyes házasságok áldásmegtagadása nyomán kialakult helyzetet. (Összesen több, mint negyven törvényhatóság tiltakozott a püspökök eljárása ellen.¹) A liberális álláspontok között voltak „vezérmegyék”, amelyek különös érdeklődéssel viseltettek az egyházpolitikai kezdeményezések iránt, ide sorolható Borsod, Zólyom, Bereg, Temes stb., de a legfontosabb kezdeményezések kétségtelenül Pesttől és Zalától indultak ki. A néhány konzervatív, a püspöki kar eljárását pártoló vármegye² közül kiemelkedett elszántságával Heves, Sáros és különösen Esztergom, amely január 14-i felirata nyomán nemcsak az egyházat védő álláspontjával, hanem annak – a liberálisok ellensúlyozását célzó – teológiai, politikai, erkölcsi érvekkel történő alátámasztásával is feltűnt.

A zalai körlevél megyei fogadtatása, a vármegyék politikai állásfoglalására gyakorolt hatásának vizsgálata két szempontból is fontos. Egyrészt az ország liberális egyházpolitikai közvéleményének kialakulását követhetjük nyomon, másrészt Deák személyének megítéléséről, a liberális egyházpolitika formálásában betöltött szerepéről is képet alkothatunk, tekintettel arra, hogy Zala álláspontját köztudottan Deák fogalmazta és képviselte. A történetírásban gyakran felbukkan az az álláspont, mely szerint Zala követte a pesti példát (ld. erről fentebb), de többen felhívják a figyelmet a Kossuth által megjelenített Pest, illetve a Deák által képviselt Zala jól kimutatható önálló hatására.³ A későbbi történetírás számára meghatározó jelentőségű Horváth Mihály például így fogalmazott: „A pesti végzést kevés kivétellel minden megye magáévá tette [...] Így tön egyebek közt Zala megye is, melynek a pestihez hasonló végzése, s a királyhoz intézett

¹ VARGA, 1980. 217. p.

² Összesen legfeljebb hat megye határozatáról mondható el ez az álláspont. Vö. MAILÁTH, 1844. 158. p.; FERENCZI, 1904. I. köt. 312. p.

³ Ld. pl. VARGA, 1980. 217. p. (Deák szerepét a zalai körlevél kapcsán nem említi.)

felirata Deák Ferenc tekintélye által különös fontosságot nyert.”⁴ Marczali Henrik egyenesen úgy vélte, hogy „eléggé hű képét nyerjük az egész országos [ti. a vegyes házasságok áldásmegtagadása nyomán keletkezett] mozgalomnak, ha bemutatjuk Zala megye fölíratát. Ez nemcsak tartalmánál fogva fontos, hanem azért is, mert az ellenzéknek, sőt már az egész országnak legtekintélyesebb embere, Deák Ferenc indítványozta azt, továbbá, mert oly megyétől ered, mely a legtisztábban katolikusokhoz tartozik.” Kivonatossan közölte Zala megye végzését, ismertette az elfogadott határozatokat, s fontosnak vélte hangsúlyozni, hogy a „nagy férfiú” a felállított törvényszéknek is tagja lett.⁵ Ferenczi Zoltán Deák-életrajzában érthető és érezhető elfogultsággal fejtette ki, hogy „noha Pestmegye volt a kezdeményező, mégis Zala [...] felirata és határozatai váltak döntőekké, mert ez a felirat Deák műve s a határozatokban az ő szelleme nyert kifejezést”. Pontosan ismertette és értékelte Deák szerepét és felfogását (például: „Zalamegye felirata a törvény betűi és a rendeletek külső hatásai helyett a kérdés belső lényegét és hatásait emeli ki”), az elfogadott vármegyei határozatokat (Deák törvényszéki szerepvállalásával), valamint méltatta „azt a vallásos és hazafias ékesszólást, mely a feliraton előmlik s ezért oly mély benyomást tett a hazában”.⁶ Ferenczinek Deák iránti elfogultsága mellett is igaza van abban, hogy a zalai körlevél megyékben tapasztalt hatását indokolta, hogy a Deák álláspontját illető vélemény-nyilvánítás elől a közszereplők nem térhettek ki.

Nemcsak a reformkor politikatörténetére, hanem a két világháború közötti történetírás szemléletére is tanulságos, ahogy Szekfű Gyula kommentálta a vegyes házassági ügyeket, és ezekben Deák szerepét. Nemcsak ismertette ugyanis a vitát, hanem abban – az egyház álláspontját utólag igazolva – állást is foglalt, hangsúlyozta ugyanis, hogy a megyék „idegen talajra tévedtek” a pásztorlevelek elleni tiltakozással. Megemlíti, hogy Zala feliratát maga Deák készítette, annak azonban nem az egyház által támadott liberális érveit emelte ki, hanem jellemzően azt, hogy a szöveg „a hazafiak közti békességet lelkes szavakkal hirdette”.⁷ (Mint láttuk, e békes-

⁴ HORVÁTH, 1986. 201. p.

⁵ MARCZALI, 1890. 17–18. p.; MARCZALI, 1905. Ehhez sokban hasonló idézés és ismertetés: POLNER, 1932. 16–17. p.

⁶ FERENCZI, 1904. I. köt. 312–315. p.

⁷ SZEKFŰ, 1936. 322. p.

ség propagálása csak egyik, kisebb jelentőségű eleme volt a körlevélnek.) Wlassics Gyula említette Deák szerzőségét, és azt is, hogy a belpolitikai polémia középpontjában állt a zalai körlevél, utóbbiról azonban – ismét csak kora történelemszemléletét tükrözve – úgy vélekedett, hogy „emelkedett mély vallásos áhítattól áthatott irat ez”.⁸ (Sic!) Várady L. Árpád monográfiájában pontosan ismerteti, melyik megye vette át Pest, melyik Zala körlevelét, majd összegzően megállapítja, hogy „a megyék érvelése lényegében a Zala megye által mutatott nyomokon halad”.⁹ Jellemző módon Deák szerzőségét nem említette.¹⁰ Más, a témára vonatkozó – a vegyes házasságok ügyét elemző – katolikus egyháztörténeti tanulmányok nemcsak Deák személyét, hanem a zalai határozatot sem tartották fontosnak megemlíteni (ellentétben például Pestével).¹¹ A már idézett Meszlényi Antal az 1840-es évek vegyes házassági ügyeiben szintén óvakodott Deák vagy Zala megye nevesítésétől. Ugyanakkor nagyon vehemensen mondott értékítéletet a megyegyűlések „légből kapott vallásüldözéséről”, s arról, hogy „elkeseredett támadásaik a papok s püspökök ellen tisztán az agyrémnek és a liberális kortesfogásoknak voltak a szüleményei” – mindezt ugyanis Zala megyére és Deákra is vonatkoztatnia kellett volna, nem is beszélve arról, hogy: „A támadásokban a szabadelvű katolikusok egy gyékényen árultak a protestáns táblabírákkal és földesurakkal.”¹² A protestáns egyháztörténetírás azonban részletesebben foglalkozik a témával, nézzük például az alábbi értékelést: „Zala is nyilatkozott, s a határozat megfogalmazását Deák Ferencre bízta. Ez a határozat fejezi ki Deák álláspontját leghatározottabban, okai, bizonyítékai a régiek, csakhogy itt rendszeresen vannak csoportosítva. Az ügynek – szokása szerint – egész történetét adja s átszővi emberszeretetének szálaival. Megcsendül benne a komoly, férfias fájdalom hazafiúi hangja.”¹³ Részletesen ismerteti Zala határozatát, Deáknak a vallásszabadság melletti elkötelezettségét, amelyet összegzően az 1841-es dokumentum alapján – kissé talán eltúlozva Deák úttörő szerepét – így értékeli: „Ő volt az első, aki észrevette, a papság ez intranzi-

⁸ Wlassics, 1923. 40. p.

⁹ Várady, 1924. 131. p. A megyék álláspontjának ismertetéséhez: Uo. 127–129. p.

¹⁰ Várady ismertetését átvette, ugyanakkor Deák nevére való hivatkozással kiegészítette: Csizmadia, 1976. 26. p.

¹¹ Ld. erre: Hermann, 1934.; Hermann, 1973.

¹² Meszlényi, 1934. 425. p. Vö. 11. p., 8. sz. jegyz.

¹³ Kovács, 1907. 16. p.

gens álláspontjával zsákutcába jutott, ahonnan szégyen, önmegalázás nélkül nem szabadulhat. [...] A [későbbi] vallásügyi vívmányokat különben a nemzet közvéleménye s lelkiismerete, a kor szelleme fogadta oltalma alá. Ez pedig a törvények erejénél is hathatósabb oltalom.”¹⁴

Deák legújabb életrajzai, méltatásai többnyire ismertetik a zalai körlevél szerzőségét és annak hatását. Van, aki általánosságban utal erre (inkább Kossuth pesti áldásmegtagadási ügyére koncentrálnak),¹⁵ és újabban is hangsúlyosan jelenik meg a nézet, miszerint „Deák kezdeményezésére Zala is csatlakozott Pest megye álláspontjához”.¹⁶ Részletesen és alaposan foglalja össze a történeteket Molnár András legújabb életrajza, amikor arra is kitér, hogy az egyházpolitikai polémia kiváltó oka a „püspöki kar aknamunkájának sikerén” felbuzduló Kopácsy pásztorlevelében, vagyis „az immár országos méretűvé növelt lelki terror”-ban keresendő.¹⁷ Részletesen ismerteti Zala határozatát, azt, hogy a tiltakozás egyik hangadója Deák fellépése nyomán Zala megye lett, és hogy ő fogalmazta meg az állásfoglalását, továbbá jogosan állapítja meg: „A liberális közvélemény az egész országban mértékadónak tekintette a zalai feliratot.”

Nézzük tehát a zalai körlevél fogadtatását a vármegyékben.¹⁸ Azokban a törvényhatóságokban, amelyekben a vegyes házasságok ügyét már 1840-ben (például Pestben, Borsodban, Tornában¹⁹), vagy később, de még a zalai átirat kézhezvétele előtt (például Veszprémben²⁰) rendezték, gyakran nem vették elő újra a kérdést, csak ennek kapcsán megerősítették sa-

¹⁴ Ugyanakkor voltak olyan protestáns egyháztörténeti ismertetések is, amelyek (bár máshol sokrétűen és pozitívan méltatták Deák tevékenységét) az 1840-es évek elejének vármegyei mozgalmait kapcsán nem említették sem őt, sem Zala megyét. Ld. pl. ZSILINSZKY, 1907. 650. p. Ld. még: VARGA, 1949. 263–325. p., 277–278. p. stb. Inkább Pestre helyezi a hangsúlyt, és Deák szerzőségét nem említi: BALLAGI, 1890.

¹⁵ Ld. pl. ESTÖK, 2003. 31–32. p.

¹⁶ RÁCZ, 2003. 53–54. p. (A vita alapjául szolgáló törvényt tévesen 1792-esnek nevezte.)

¹⁷ DEÁK-MOLNÁR, 2003. 58. p. Vö. szintén Molnár Andrástól: Utószó. In: DEÁK, 2001. 632. p.

¹⁸ Alábbiakban csak azokkal a megyékkel foglalkozunk, amelyekben így vagy úgy méltatták Deák gondolatait és kezdeményezéseit, a vármegyék vegyes házasságok ügyében elfogadott határozatainak teljes ismertetésétől eltekintettünk. Nem foglalkozunk azokkal a történetekkel sem, amelyek bár a liberális álláspontot tükrözték, a zalai körlevéllel csak érintőlegesen voltak kapcsolatban, például a heves egyházpolitikai csatározások színhelyévé vált Pest, Borsod, Berreg, Zólyom, Gömör stb. esetében.

¹⁹ Előbbiekre lld. a 33. p., 32. sz. ill. 50. p., 25. sz. jegyz.-kben idézett irodalmat, utóbbiról: *Nemzeti Újság*, 1841. 43. sz. (május 29.) 170. p.

²⁰ VML. 1/a. 64. köt. (1841.) 151.sz.95.p.

ját álláspontjukat.²¹ Mivel azonban Zala az elsők között foglalkozott az ügygel, Deák indítványa sok helyen alapvetően befolyásolta a történeteket – akkor is, ha még körlevele valahová meg sem érkezett. Mint említettük, Veszprém megye február 1-i viharos vegyes házassági közgyűlésekor hivatalosan még nem volt ismert Zala körlevele, mégis az egyik felszólaló beszédében Deák Ferenc példájára hivatkozott.²² Veszprém egyébként a zalaihoz nagyon hasonló tartalmú határozatokat hozott, illetve felirat-szöveget fogadott el,²³ ugyanakkor elutasította a másik zalai indítványt, amely törvénytelennek minősítette, hogy az esztergomi érsek megtartotta a veszprémi püspökséget is. (A „kettős beneficium” ügyének fogadtatásáról ld. részletesen, összefoglalóan alább.)

Szatmár megye nevezetes, február 22-én kezdődött közgyűlésén a vegyes házasságok szintén a zalai határozat kapcsán kerültek terítékre. (A nevezetesség oka az volt, hogy ezen a közgyűlésen fogadták el a liberálisok átfogó reformprogramját, a „szatmári 12 pont”-ot.²⁴) Több megye áldásmegtagadással kapcsolatos körlevelét felolvasták, a zalait nem, mert még nem jutott el hozzájuk, mégis ennek gondolatai kerültek a vita középpontjába! (Vélhetően az ismertséghez hozzájárult, hogy a szöveg megjelent a *Pesti Hírlap*ban.) Kossuth szatmári tudósítójának megfogalmazása szerint a világi katolikusokon „nem lehete a vallás bélyegét észrevenni”, vagy-

²¹ Olyan is volt, mint például a vegyes házassági ügyek egyik fő kezdeményezője, Zólyom, ahol a Deák fogalmazta irat megérkezésekor kijelentették: a megye rendei már január 12-i közgyűlésükön „zalai értelmű” feliratot intéztek az uralkodóhoz. *Pesti Hírlap*, 1841. 40. sz. (május 19.) 331. p. Ezzel ellentétessnek mondható az ultrakonzervatív Sáros, ahol a *Pesti Hírlap* tudósítója március közepén hiányolta, hogy Zala megye már mindenütt közismert „oly régen útnak bocsátott becses tudósítása” hivatalosan még mindig nem érkezett meg. A megyének azonban nem is nagyon volt rá szüksége, mert nyilvánvalóan az egyház pártján állottak a vegyes házasságok ügyében. (A tudósító egyébként – a cenzor által törölt – megjegyzésében hangot adott kételyének miszerint más, sokkal később tartott megyei gyűlés, pl. a hevesi körlevele már megérkezett, hogy miért: „nem tudom, okát vitatni nem akarom” – írta.) MOL. R 101. Korrektúra-példányok. 1841. 2. dob. 23. sz. Sáros körlevelét Zalának is megküldte: ZML. IV. 1. a. 1841. 5. köt. 1101. sz. 59. p.

²² *Világ*, 1841. 16. sz. (február 24.) 62–63. p. Veszprém megye közgyűléséről részletes jelentések, beszéd-szövegek maradtak ránk, elsősorban annak köszönhetően, hogy az ottani közgyűlésen is résztvevő, valamint az egyház álláspontját nagy beszédben védelmező Szalay Imre kanonok a legaprólédosabb információkkal kívánta ellátni a Veszprém-ben történetek iránt kiemelkedő érdeklődést tanúsító Kopácsyt. EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. Nr. 27. B-C., ill. ld. uo. D-E.

²³ VML. IV. 1/a. 64. köt. (1841.) 89. sz.; IV. 1/b/aa. 89/1841.; EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. Nr. 27. A.

²⁴ Vö. RÁCZ, 1955.

is Deákhhoz hasonlóan a liberálisok álláspontját követték. „Számíthatatlan többséggel végre a zalai módok elfogadtattak”, kimondták az 1647/14. tc. alkalmazását, törvényszék felállítását, a szolgabírák útján történő felvilágosítás szükségességét, és Deák szövegéhez „mindenben hasonló szellemű felírás”-t intéztek a királyhoz. A tudósító kiemelte még, hogy a liberálisok közül egy vezérszónok fejtette ki egyházpolitikai nézeteit, ez azonban széles körű tetszéssel találkozott, és a gyűlés ezen, kétnaposra nyúlt vitája sem volt ingerült, a papság is visszafogottabban részletezte a pásztorlevél melletti szolidaritását.²⁵ A tudósítás cenzor által törölt részéből kiderül, hogy a vezérszónok Eötvös Mihály volt, aki az európai államok egyházpolitikai viszonyait is elemezve, megjegyezte, hogy az abszolút monarchiáknak áll érdekükben a polgári átalakulás meggátlására vallási feszültségeket szítani. „Ne ámíttassuk magunkat – mondta –, ne pazaroljuk lelkesedésünket, midőn az idő egy egész nemzet haladási életkérdéseire int, tegyük röviden a teendőket, kövessük Zalát.”²⁶

Pozsony rendei úgy vélekedtek, hogy a liberális megyék körlevelei (közük Zaláé) nem győzték meg őket az uralkodóhoz intézendő felirat szükségességéről.²⁷ A kis kiterjedésű és konzervatív Moson megye márciusi közgyűlésén Pest, Zala és Esztergom körleveleit ismertették, a többi felolvasását szükségtelennek is ítélték. Sőtér Ferenc alispán, korábbi országgyűlési követ „a zalai felírást taglalgatá, s az abbani erősségek megdöntésére magát tömérdek argumentumokkal felruházottnak vallotta”. Cáfolta, hogy törvénytelen volna az áldás megtagadása vagy a passiva assistentia alkalmazása, s a többi hozzászóló is a „jelenkor szerencsétlen szellemét” kárhoztatva Deákkal szemben foglalt állást. A megye Zala véleményét elvetve Esztergomnak az egyház jogait védő feliratához csatlakozott.²⁸

E két pólus (Zala és Esztergom) más megyék közgyűlésein is a viták középpontjába került. Nagy visszhangot váltott ki például a jelentős sza-

²⁵ *Pesti Hírlap*, 1841. 19. sz. (március 6.) 150–151. p.; ld. még: *Világ*, 1841. 19. sz. (március 6.) 74. p.

²⁶ MOL. R 101. Korrektúrapéldányok. 1841. 2. dob. 19. sz. Eötvös egyébként – feltehetően nem tudatosan – Deákhhoz hasonló véleményt képviselhetett a papok részéről történő reverzális-követelés „lélekhalászatként” történő minősítése kapcsán, ugyanis egy erről szóló (az embereket vegyes házassággal „halászó” Szent Péterről készült) karikatúrát terjesztett a közgyűlésen.

²⁷ *Pesti Hírlap*, 1841. 17. sz. (február 27.) 132. p.

²⁸ *Pesti Hírlap*, 1841. 26. sz. (március 31.) 211. p. MOL. R 101. Korrektúrapéldányok. 1841. 2. dob. 19. sz.

badelvű tábora miatt ismert Tolnában is, március végén. A zalai felirat melletti vezérszónok szerepét Perczel Mór, az esztergomit egy – közelebbről meg nem nevezett – „pécsi kanonok” vállalta. A több órás vitában a konzervatív álláspontot egyházi személyek védtek, akik régi törvényekre hivatkozással azzal érveltek, hogy a protestánsok csak saját nevükben tiltakozhatnak a királynál, egy vármegye nem képviselheti érdekeiket, különben sem történt törvénytértés, és – mint azt a világi konzervatívok részéről például Perczel István táblabíró vagy Svastics főjegyző fejtegette – inkább a megyék veszélyeztetik a papság jogait, az uralkodót pedig arra kell kérni, hogy vegye oltalmába a katolikus egyházat. Végül a vita arra ment ki, hogy a zalai indítvány egészét támogassák-e, vagy csak annak egy (az uralkodóhoz felirat intézését sürgető) részét. Végül Bezerédy István a „mindeneken hatalmaskodni akaró” katolikus egyház ellen intézett „melegkeblű előadású” beszéde hatására a többség a zalai felirat egészét magáévá tette, olyannyira, hogy a vármegye saját felirataként a zalaival teljesen megegyező szöveget küldött az uralkodóhoz. Deák valamennyi érvét indokoltan jelentették ki, vagyis a megye a törvények szigorú végrehajtását kérte a királytól, szorgalmazta, hogy „a kihágó törvénybontókat az igazság és méltányosság, szóval a kötelesség korláti közé szorítsák”, továbbá, hogy a szolgabírói kihirdetésekre, mint a „közmeignyugvás eszközzésére” szükség van. Az egyháziak és a konzervatívok pedig készültek, szép számban vonultak fel, és „kisújtásozott hosszas beszédeket” tartottak.²⁹ A *Jelenkor* levelezője hosszan részletezte a megyei „pecsovicsok és kubinszkiak” (konzervatívok és ellenzékiek) harcát, és visszautasította azt a *Hírnök* hasábjain megjelent információt, miszerint a protestáns kisnemesseget agitálták volna a zalai felírással való szavazás céljából. „Midőn úgy is tudható, hogy sok protestáns különben pecsovicsok, a religiói kérdésben születésök s neveltetésöknél fogva vele bizonyosan nem tartandanak.”³⁰

Komárom rendei is e két körlevél hívei közti vitának lehettek tanúi március végi közgyűlésükön: „Esztergom vármegyéé elég, Zaláé több éljennel fogadtatott”. A gyűlésen több egyházi személy is igyekezett védelmébe venni a papság eljárását és támadta a Zala megye körlevelében foglaltakat,

²⁹ *Pesti Hírlap*, 1841. 27. sz. (április 3.) 219. p.; *Világ*, 1841. 29. sz. (április 10.) 114. p.; *Nemzeti Újság*, 1841. 28. sz. (április 7.) 110. p., 30. sz. (április 14.) 117. p. Ld. még: VÁRADY, 1924. 129. p.

³⁰ *Jelenkor*, 1841. 37. sz. (május 8.) 146. p.

egyikük még odáig is elment, hogy provokatív módon saját felfogását nevezte „szabadelműnek”, fokozva ezzel a közgyűlés amúgy sem kevésbé feszült hangulatát. A liberálisok oldaláról ifj. Pázmándy Dénes beszéde kellett feltűnést, ő hosszasan taglalta a pásztorlevél által keletkezett sérelmet. Az egyháziaknak élesen vágott vissza: „Mondatik, hogy a most[an]i zavaroknak a nyughatatlan protestánsok az oka, de nem is fognak nyughatni, még az általános vallás-hasonlóság a hazába nem fog hozatni.” Mellette érdemes megjegyezni a Bars megye közeletéből ismert, vegyes házassági ügyben is sokat szereplő Balogh János felszólalását, aki nem elégedett meg azzal, hogy „Zalának csak felírása pártoltatnék”, hanem az egyháziak ellen további intézkedéseket szorgalmazott.³¹ Végül a radikálisabb javaslatok helyett a komáromi gyűlés „Zala megyének vélünk közlött törvényszerű végzését egész kiterjedésében” magáévá tette.³² Érdemes figyelni a közgyűlésről megjelent tudósítás szóhasználatára, ahogyan arról ír, hogy a társadalmi elit „fő kívánata lett a zalai felírás magasztalása s e tárggyal egybeforrt Deákunk nevének föltisztelése”. Minden, a zalai feliratot pártolóan „taglaló” hozzászólást megéljeneztek, de a legzajosabb sikert Pázmándy és Balogh aratták.³³ Liptó megyében az a sajátosság figyelhető meg, hogy nemcsak a vita során hangzik el, hanem az elfogadott közgyűlési határozatban is konkrétan szerepel, hogy a megye kizárólagos jogforrásnak tekintette a zalai feliratot. Liptóban „nemes Zala vármegye e tárgybani végzésében s felírásában kifejtett üdves irány s méltányos elvek rendíthetetlen alaposságáról teljesen meggyőződék”, foganatosították a Deáktól átvett nézeteket. A közgyűlés elején egyébként csak Zala körlevelét akarták felolvasni, végül a másik oldal követelésére Esztergomét is ismertették. A két körlevelet bocsátották szavazásra, Esztergom mellett 17, Zala mellett 215

³¹ EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. ad Nr. 12. Az érsekhez intézett részletes beszámoló egyébként Almássy István unyi adminisztrátor tollából származik, aki az egyház álláspontját nagy beszédekben védte Pest és Esztergom megyék gyűlésén, illetve önálló röpiratokban is. (Ld. alább.)

³² EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. ad Nr. 12. a sajtóhírek közül: *Sion*, 1841. 22. sz. (április 13.) 86. p. stb. A *Jelenkor* és a *Világ* komáromi tudósításában egyaránt azt írta, hogy a komáromi közgyűlés alatt a karzaton helyet foglaló női látogatók a zalai felírást pártolják. Erre a „hevesi hölgyek” egy nyilatkozatot adtak ki, mely nemcsak azért meglepett, mert azt írja általában a nőkről, hogy „rendeltetésöknél fogva nincs is szükségük” hírlapok olvasására, hanem azért is, mert a Zalával való szolidaritást úgy értékelte, hogy „nemünkre ezáltal süttetett általános vallásalansági bélyeg”, és tiltakozott ellene. Női óvás. In: *Nemzeti Újság*, 1841. 41. sz. (május 22.) 162. p.

³³ *Pesti Hírlap*, 1841. 28. sz. (április 7.) 226–227. p.

voks gyűlt össze, ráadásul – állítólag – Esztergomra még tréfából néhány protestáns is szavazott.³⁴

Komáromhoz és Liptóhoz hasonló, három órás vita színhelye volt Bács megye közgyűlése „honunk legérdekesebb korkérdéséről”, a vegyes házasságokról. A megye főispáni helytartója a liberális és konzervatív pólust képviselő két megyei felirat melletti harmadik lehetőséget kereste, amikor „Zala magas elveit tisztelve, Esztergom lelkesítő vezérpontjait dicsérve, középutat keresett a kettő között, s egy bácsi című felírást javaslott”. A végül elfogadott indítvány értelmében elismerték volna, hogy a főpapi intézkedések meg hasonlást támasztanak és törvénytelenek, de nem fogantatosítottak volna semmilyen ellenintézkedést, viszont felkérik az uralkodót, hogy haladéktalanul új országgyűlést hívjon össze, amely elfogadja törvényként a legutóbbi diétán megállapított törvényjavaslatot, ezáltal „a belvillongás tornyosuló anyagát, igazság s törvény szentsége szerint, a meg hasonlítás első szikrái között dicsőségesen eloszlatni kegyelmeskedjék”. (Az új országgyűlést Pest is szorgalmazta, azonban addig is szükségét látta az egyház elleni intézkedések fogantatosításának.) Bácsban az egyházi álláspontot többek között a kalocsai káptalan küldötte (minden bizonnyal a Deák Ferencsel amúgy is komoly polémiát folytató – ld. alább), Csajághy Sándor képviselte, aki pontról pontra igyekezett a Zala feliratában foglaltakat cáfolni, s „a magyar alkotmányos élet egyik sarkalaját képező egyházi rend” nevében tiltakozott a papság „elnyomatása” ellen. Zalának a durva egyházüldözést is felrötte egy másik, megrázó képeket festő pap-szónok is, figyelemreméltó, hogy a liberális törekvések célpontjaként nem a főpásztorokat vagy azok intézkedéseit, hanem a hívők egész közösségét sejtette: „Fájdalmas panasz, hogy most, midőn a rabszolgákról a század méltóságát lealacsonyító szennyes bilincsek a keresztény emberiség nevében leoldatnak, a 19. században, apostoli hazában a katolikus polgárt törvényes vallási szabadságától akarják megfosztani, miért is Zala s vele hasonértelmű megyék határozatai nem csak az egyházi rend, hanem minden katolikus magyar jogait sértik.”³⁵ Bács ugyanakkor nem volt teljesen egyedül az alkalmazott megoldási kísérlettel; Baranya indulatos hangulatú

³⁴ BAZML. IV.A. 501/e. 4076/1841. sz.; EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. Nr. 13.; vö. ZML. IV. 1.a. 1841. 8. köt. 1986. sz. 86. p.; *Világ*, 1841. 30. sz. (április 14.) 118. p.

³⁵ *Jelenkor*, 1841. 37. sz. (május 8.) 146–147. p.; *Pesti Hírlap*, 1841. 37. sz. (május 8.) 304. p.; *Nemzeti Újság*, 1841. 46. sz. (június 9.) 182. p.

közgyűlésén áprilisban ugyanez a végzés született. Mivel a baranyai közgyűlés összehívásáig már 16 megyétől kaptak a vegyes házasságok ügyében körlevelet, felmerült, hogy eltekintenek ezek ismertetésétől. Aztán mégis felolvasták, ami alapot adott a vehemens egyháziaknak, hogy közbeszólásaikkal provokálják a liberálisokat. „Mire közönséges ingerültség következett, [...] közben itt »Zala«, ott »Heves« hangzottak, a keletkező ingerültséget azonban az elnök alispán könnyen lecsillapította”. A zalai indítvány hatásaként jellemző, hogy egyes túlzó katolikus papok a hívő népnek a vármegye elleni fellázításával fenyegetőztek. Úgy vélték ugyanis, a vármegyék ugyanezt követik el ellenük. A világi katolikusok Zalát akarták követni, de nem tudták a többséget megnyerni.³⁶ Akadt olyan vármegye is (Verőce), amely az erőviszonyok kiegyenlítettége (vagyis az egyház jelentős befolyása) miatt hosszas vita után sem tudta eldönteni, hogy Esztergom vagy Zala mellett kötelezze el magát. Mivel harmadik megoldást nem tudtak a rendek elképzelni, kiküldött választmányra bízta a kérdés eldöntését.³⁷

Máramarosban március 21-én az az érdekes helyzet állt elő, hogy Zala körlevelének megérkezésekor először úgy gondolták, új intézkedés nem szükséges (hiszen a megyének ekkor már volt elfogadott – liberális szemléletű – határozata a vegyes házasságokról), mégis annak felolvasása után, abból mintegy ihletet merítve, új végzést alkottak, kiegészítve a szolgabíróknak „zalai szellemben” adandó utasítással. Sőt, a körlevél kapcsán született indítvány Deák Ferenc táblabíróvá választásáról. „A hön pártolt indítvány hangos éljenzés közt egyes akarattal végzéssé lön.”³⁸ (Az országgyűlés után egyébként a vármegyék közötti összefogás jeleként került sor máshol is Deák táblabíróvá választására. Amikor 1841 nyarán a radikálisan ellenzéki Zólyomban indítványozták ugyanezt, a közgyűlés Zala és Deák melletti szimpátiatüntetéssé vált, amit „a tisztelt név hallatánál a rendek hangos »éljen«-ekbe olvadt közörmö igazolt”.³⁹) Mint láttuk, Tolnában és Máramarosban is szó volt arról, hogy a zalai indítványokat csak részben

³⁶ *Pesti Hírlap*, 1841. 35. sz. (május 1.) 286. p.; ZML. IV. 1.a. 1841. 8. köt. 1988. sz. 87. p.

³⁷ *Pesti Hírlap*, 1841. 39. sz. (május 15.) 323. p.

³⁸ *Világ*, 1841. 27. sz. (április 3.) 105–106. p.; *Pesti Hírlap*, 1841. 30. sz. (április 14.) 243. p.; vö. FERENCZI, 1904. I. köt. 315. p. Jellemző módon fentiekről nem írt, hosszan ecsetelte viszont, hogy a közgyűlés mely más vármegyéktől érkezett liberális javaslatokat nem támogatta: *Nemzeti Újság*, 1841. 28. sz. (április 7.) 111. p.

³⁹ *Pesti Hírlap*, 1841. 70. sz. (szepember 1.) 588. p.

(a három indítvány közül egyik-másik kihagyásával) fogadják el. Tudosunk szerint a deáki javaslatok ilyen felosztására végül csak Szerém megyében került sor. Bár július elején ott is „végzéssé lön a zalai felirathoz nyilvánított ragaszkodás”, az 1647/14. tc. alkalmazását a megyében nem fogadták el, és nem is alkalmazták. A területileg illetékes diakovári püspök, a káptalan és a papság nevében egy kanonok a közgyűlésen ünnepélyes óvásban tiltakozott Zala felirata ellen, és – hasonlóan a püspöki karnak az országgyűléseken megszokott óvásához – ragaszkodott a tiltakozás jegyzőkönyvi rögzítéséhez.⁴⁰

Több megyéről a lefolyt vitákról kevesebb, illetve a fentiektől alig eltérő információk van, csak rövidebb híradások állnak rendelkezésünkre, miszerint a közgyűlés „zalai szellemben” készítendő felírás mellett döntött. Ilyen volt például Arad,⁴¹ Túróc,⁴² Ugocsa,⁴³ Csongrád,⁴⁴ Szepes,⁴⁵ Zemplén,⁴⁶ míg másoknál a vármegye liberális szellemű határozatának forrásaként a zalai mellett feltüntették Pestet, Borsodot, Zólyomot stb. is.⁴⁷

⁴⁰ *Pesti Hírlap*, 1841. 53. sz. (július 3.) 445. p.; *Nemzeti Újság*, 1841. 55. sz. (július 10.) 217. p. A kedélyeket Szerém közgyűlésén tovább borzolta, hogy Kukovics József diakovári püspök a főpásztori levél érvényességét nemcsak a protestánsokra, hanem a nem egyesült görögkeletiekre is alkalmazta.

⁴¹ *Pesti Hírlap*, 1841. 25. sz. (március 27.) 203. p., 31. sz. (április 17.) 253. p.; *Nemzeti Újság*, 1841. 34. sz. (április 28.) 134. p.; *Sion*, 1841. 29. sz. (május 20.) 115. p. Megjegyezzük, Aradon az ellenzékiek egy csoportja annyiban túl akart lépni a zalai indítványokon, hogy nem elégedett meg a szolgabírák felvilágosításával, hanem a vármegye határozatának szószékről való kihirdetését – büntetés terhe alatt – kötelezővé akarta tenni a papoknak. Azonban a többség ezt elvetette.

⁴² *Pesti Hírlap*, 1841. 31. sz. (április 17.) 251. p.; *Nemzeti Újság*, 1841. 34. sz. (április 28.) 134. p. Túrócban is megjegyezték a tudósítók, hogy a katolikus világiak Zalát támogatták, sőt a papok mérsékelten viselkedtek, és az országgyűlés összehívását támogatták.

⁴³ *Világ*, 1841. 27. sz. (április 3.) 105–106. p., 41. sz. (május 22.) 161. p. A vegyes házassági viták kapcsán aligha lehetett közömbös, hogy felolvasták Deák előző év október 20-án kelt levelét (a lap le is közölte), amelyben köszönetet mondott az Ugocsában táblabíróvá történt megválasztásáért.

⁴⁴ *Pesti Hírlap*, 1841. 30. sz. (április 14.) 242. p.; *Sion*, 1841. 22. sz. (április 13.) 86. p.; vö. ZSILINSZKY, 1900. 132. p.

⁴⁵ VÁRADY, 1924. 129. p.

⁴⁶ ZML. IV. 1.a. 1841. 12. köt. 3036. sz. 62. p.

⁴⁷ Pl. Bihar esetében: *Világ*, 1841. 20. sz. (március 10.) 78. p.; Ung: *Pesti Hírlap*, 1841. 47. sz. (június 12.) 391. p. stb.

A vegyes házasságok ügyében készült zalai végzés és felirat mellett érdemes felidézni a Deák által elfogadtatott másik január 11-i indítvány, az esztergomi érsek és a veszprémi püspök együttes haszonvételének (a „kettős beneficium”) eltiltására irányuló javaslat fogadtatását. Különösen fontos és érdekes volt – érintettsége miatt – az indítvány veszprémi megítélése. Bár a vegyes házasságok ügyében az egyaránt jórészt a veszprémi püspökség területén található két megye azonos álláspontot foglalt el, Veszprém rendei a kettős beneficium miatt nem kívántak tiltakozó feliratot intézni az uralkodóhoz.⁴⁸ Elismerték ugyan a Zala által felhozott törvények jogosságát, azonban erősebbnek vélték az uralkodó legfőbb rendelkezési jogának fenntartását, vagyis azt, hogy a főpapi méltóságot ilyen módon is betöltheti. Hozzátették még, hogy tekintettel kell lenniük „az érseki főpásztori méltóságnak nem csekély terhekkel egybekapcsolva lett átvételére”, valamint „a veszprémi püspöki megye jelenlegi fő kormányozójának ezen nemes megyével való szorosabb öszveköttetésére, és hosszas főpásztori pályája alatt szerzett számos érdemére”. Utóbbi megfogalmazás egyértelműen arra utal, hogy a veszprémi liberálisokat is bizonyos óvatosság jellemezte, a vegyes házasságok miatt intézkedések hatását nem kívánták tovább élezni.

Hasonló okokból nem támogatta a kezdeményezést Máramaros, Szerém, Arad (hangsúlyozva, hogy jelenleg is egyházi kézben, tehát rendeltetésének megfelelő helyen vannak a birtokok) és Ugocsa sem, bár utóbbi hozzátette, hogy a jövőre nézve el kívánja érni, hogy egy személy két hivatalt ne viselhessen.⁴⁹ Körültekintőbben utasította el a javaslatot Győr megye, hangsúlyozva, hogy Kopácsy csak három évre tarthatja meg a veszprémi püspökséget, s a megnövekedett jövedelmekre köztudomásúan a bazilika építése miatt van szüksége.⁵⁰ (Zala ennek tudatában tartotta sérelmesnek a történeteket.) Érdekes módon nem a merev elutasítás, hanem – heves vita után ugyan – a pusztá tudomásul vétel mellett döntöttek Sáros rendei.⁵¹

⁴⁸ VML. I/a. 64. köt. (1841.) 152. sz. 95–96. p.; EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. Nr. 27. F.; ld. még 67. p., 22. sz. jegyz.

⁴⁹ E megyék határozataira ld. a 72-73. p., 38., 40-41. és 43. sz. jegyz.-kben idézett forrásokat.

⁵⁰ *Pesti Hírlap*, 1841. 40. sz. (május 19.) 332. p.

⁵¹ *Pesti Hírlap*, 1841. 49. sz. (június 19.) 409. p., a tudósítást a cenzor jelentősen tompította. MOL. R 101. 1841. 2. dob. 49. sz.

Figyelemreméltó tehát, hogy voltak olyan megyék, amelyek pártolták Zalának a vegyes házasságok ügyében kifejtett nézeteit, de nem találták törvényellenesnek, ha ugyanaz a főpap két egyházi haszonvételt húz, s ez igaz fordítva is. A „kettős beneficium” ügyében Zalához hasonló feliratot intézett az uralkodóhoz Pozsony és Verőce megye, de voltak, akik mindkettőt támogatták, például az említettek közül Csongrád és Komárom.⁵² Támogatásáról biztosította az indítványt továbbá Zemplén, Nógrád, Békés és Torontál megye,⁵³ illetve Hont, bár az utóbbi május 11-i közgyűlésén történeteket érdemes külön felidézni. A zalai átirat felolvasása után Pongrácz Péter érseki főügyész kért szót, aki csak tudomásul kívánta volna vetetni a javaslatot, mondván, hogy az uralkodó meghatározott időszakra (három évre) és konkrét céllal (a bazilika felépítésének finanszírozására) hagyta Kopácsy kezében a veszprémi püspökséget, bár a többség feliratot kívánt.⁵⁴ „Előítéletekkel a gyűlésre bejövő többséget argumentumokkal meggyőzni nem lehet” – kesergett jelentésében Pongrácz, aki mellett 12-en szólaltak fel, 21-en pedig ellene. A gyűlés akkor vált igazán feszültté, amikor (az egyébként református) Kalocsa Antal kifejtette, hogy a kettős beneficium ügye nem önmagában fontos Zala számára, hanem abban a vegyes házasságokkal kapcsolatos pásztorlevél elleni visszatörést, „alattomos forrongást” gyanított. A sértegetésektől sem mentes vitában nem kímélték Kopácsy személyét sem, s a többség „Zala és Hont tiszta szándokát nem alacsony bosszúból eredettnek, hanem a világos törvényből s magából az idők s események folyamából igazoltnak” jelentette ki, végül: a „»Zala« dicső név harsogott szerte a teremben, s az ezen értelembe felírásnak elnöki kijelentése hangos éljenzéssel fogadtatott”.⁵⁵

⁵² E megyék határozataira ld. a 68. p., 27. sz.; 70. p., 33. sz.; 72. p., 37. sz. és 73. p., 44. sz. jegyz.-kben idézett forrásokat. Komárommal kapcsolatosan ugyan a *Nemzeti Újság* téves közléssel vádolta a *Pesti Hírlapot*, azt állítva, hogy nem is támogatták a zalai indítványt. A váddal szemben a Kossuth lapjában szereplő állítás felelt meg a valóságnak. *Nemzeti Újság*, 1841. 31. sz. (április 17.) 122. p.

⁵³ ZML. IV. 1.a. 1841. 7. köt. 1808. sz. 72. p.; *Pesti Hírlap*, 1841. 30. sz. (április 14.) 243. p.; 33. sz. (április 24.) 269. p.; 39. sz. (május 15.) 323. p.

⁵⁴ A történetekről maga Pongrácz számolt be Esztergomba küldött bizalmas feljegyzésében. EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. ad Nr. 11. sz. Ld. még részletesebben: *Pesti Hírlap*, 1841. 40. sz. (május 19.) 331. p.

⁵⁵ Hont a vegyes házasságok ügyében is liberális álláspontot képviselt, megerősítette januári – a zalai körlevél érkezése előtt – kialakított álláspontját, és felállította az illetékes törvényszéket. Ld. még minderről: GYÜRKY, 1874. 240., 245. p.

A kettős beneficium ügyében Zalához csatlakozó megyék közül ki kell emelni még Tornát, az itteniek szerint a törvények nemcsak azt tiltják, hogy az esztergomi érsek két egyházi haszonvételeket bírjon, hanem azt is, hogy „az ország egyházi főpásztorai világi méltóságokat és hivatalokat viselhessenek”. Ezt több ízben szóba került már az országgyűléseken, „az egyházi rend azonban azt állította, hogy a kérdéses jogot az ország első szent királyaitól nyerte”, ezt azonban még soha bizonyítani nem tudta, ezért Torna követeinek utasításul adja a tilalom törvényes érvényesítését.⁵⁶ Gömör ugyancsak a zalai javaslatról kapta a felismerést, hogy a katolikus főpásztorok főispáni, illetve más világi méltóságokkal való megbízása törvénytelen, ezért „ily méltóságokat viselőknél azoktól leendő megfosztását és érdemtelen világi személyekre teendő ruháztatását” szintén a következő országgyűlésen kívánja eszközölni.⁵⁷ A főpapok összeférhetetlensége mellett a zalai indítványhoz szorosan kapcsolódott Csanád tiltakozása, ebben szövé tették, hogy Kopácsy érsekként vele azonos nevű rokonát, veszprémi másodalispánt nevezte ki a királyi táblához bírónak, ami a rendekben aggodalmat keltett az egyik legfontosabb jogszolgáltatási szerv függetlensége iránt.⁵⁸

Külön kell még szólni Borsod megyéről is, amelynek május 11-i – egyébként vegyes házassági ügyektől, a megye és az egri érsek közötti konfliktustól hangos – közgyűlése szintén nem látott okot arra, hogy feliratot intézzon az uralkodóhoz és pusztán a tudomásul vétel mellett döntött.⁵⁹ Azonban minderre egész más okokból került sor, mint Veszprém és más említett vármegyék esetén. A közgyűlésen nagy beszédet tartott Palóczy László, a borsodi ellenzék veteránja, aki Deáknak jó barátja, az országgyűléseken közeli szövetségese volt, bár nála rendszerint radikálisabb nézeteket képviselt. Azt Palóczy is támogatta, hogy új veszprémi püspököt iktassanak be, azonban az egész dologban „semmi nagy ért s véle vala-

⁵⁶ ZML. IV. 1.a. 1841. 8. köt. 1992. sz. 89. p.

⁵⁷ ZML. IV. 1.a. 1841. 8. köt. 1993. sz. 89. p.; *Pesti Hírlap*, 1841. 45. sz. (június 5.) 375. p. A Gömör indítványáról szóló híreket egyébként a cenzúra többször is meghúzta a *Pesti Hírlap* hasábjain. MOL. R 101. 2. dob. 23. sz., 45. sz. Később Túróc is javasolta, hogy tiltsák el a főpapokat polgári hivatalok viselésétől, mert „a lelki és világi munkálkodások is egymással ellenkeznének”. ZML. IV. 1.a. 1841. 12. köt. 3031. sz. 58. p.

⁵⁸ ZML. IV. 1.a. 1841. 12. köt. 3029. sz. 57. p.

⁵⁹ BAZML. IV.A. 501/a. 138. köt. 1841. 1761. sz. 629. p.; *Nemzeti Újság*, 1841. 43. sz. (május 29.) 170. p.; *Világ*, 1841. 43. sz. (május 29.) 170. p.; *Pesti Hírlap*, 1841. 45. sz. (június 5.) 376. p.

mely nagy cél elérését s magas földadás kivívását” nem tudta felfedezni, kicsit csalódottan jegyezte meg, hogy „a hazában fénylő, s méltán fénylő Zala vármegyétől, melytől csak nagy, szép és fölséges tárgyú felszólításokat szoktak az országbeli többi megyék venni, a tárgyban most az egyszer másforma felszólítást vártam volna”.⁶⁰ Palóczy ugyanis a „kettős beneficium” ügyének erőltetését felesleges erő kifejtésnek tartotta, az ötlettől vezéreltetve azonban hosszas történeti és jogi fejtegetések között előadta az egyházi birtokok szekularizációjára vonatkozó javaslatát, amely később nagy vihart kavart „borsod indítvány” néven híresült el. Borsod fel is állított egy bizottságot az indítvány kidolgozására, amely Palóczy tolla alól a vármegye augusztusi közgyűlésének támogatása után került ki.⁶¹

⁶⁰ Szűcs, 1884. s.p.

⁶¹ BAZML. IV.A. 501/a. 138. köt. 1841. 1762. sz. 629. p.; 501/e. 2845/1841. sz.; Kovács, 1893. stb. Zala egyébként a borsodi indítványt – ugyanígy Csanád és Túróc fentebb idézett javaslatait – a „hasznos haladásnak előmozdítását” célzó törekvések közé sorolta, de egyértelmű pártolás helyett az országgyűlési követek utasítását kidolgozó választmányhoz továbbította. ZML. IV. 1.a. 1841. 12. köt. 58. p.

A zalai felirat fogadtatása, II. Publicisztikák és röpiratok

A január 11-i zalai javaslatok azonban nem csak a vármegyék üléstermeiben keltettek visszhangot. A kor politikai vitakultúrájának megismeréséhez, Deáknak a kortárs közéleti mezőben való elhelyezéséhez érdemes felidézni a zalai indítványok fogadtatását a nyilvánosságnak a megyegyűlések melletti másik, ekkoriban épp szélesebbre nyíló fórumán: a sajtóban. Előjáróban hangsúlyozni kell, hogy ez szinte kizárólag konzervatív sajtót jelent, hiszen a liberális álláspontot tükröztető publicisztikai írások csak nagyon korlátozott számban jelenhettek meg, az önálló röpirat pedig csak a konzervatívok számára rendelkezésre álló lehetőségnek számított. Ez elsősorban a preventív cenzúra intézményére vezethető vissza (számos, ellenzéki-liberális véleményt tükröztető röpirat kéziratban maradt), de arra is, hogy a magukat megtámadottnak vélt egyháziak sokkal motiváltabbak voltak a közélet e szegmensével, az egyházpolitikai folyamatok értékelésére, a sajtó által nyújtható öngazolásra és „agitációra”, mint a liberálisok. Utóbbiakat más közéleti kérdések jelentékenyebben lefoglalták, továbbá egyházpolitikai álláspontjuk megfogalmazására és közzétételére a vármegyei közgyűlések nyilvánosságának szánt körlevelek, határozatok amúgy is megfelelően bizonyultak. (Nem is beszélve a – törvényhatóságokból érkező – tudósításról mint fontos sajtó-műfajról.)

A vegyes házasságok áldásmegtagadása nyomán támadt belpolitikai viharban nagyon sok publicisztikai írás született, a katolikus egyházi személyek által készített röpiratok száma több tucatra tehető.¹ Ezek zöme 1841-ben, illetve 1842 első felében keletkezett. Már a kortárs katolikus értékelésekben is hangsúlyosan megjelenik a vélemény, miszerint a megyék vegyes házassági határozatai közül „Zala megye vitte el a pálmát, mely a

¹ Ezek bibliográfiájára ld. pl.: FAZEKAS, 1998.; vö. BALLAGI, 1890. 49–71. p. Ferenczi találó megfogalmazása szerint „politikai és szaklapokban, továbbá önálló röpiratokban egy egész jellemző irodalom támadt e felirat nyomán, támadva és védve, különösen a papság próbált minden irodalmi eszközt, hogy hatását gyöngítse”. FERENCZI, 1904. I. köt. 315. p.

legtöbb és legkülönbözőbb érveket foglalta össze”.² Az 1841-es sajtóvitában a katolikus egyházi oldal rendszerint nem név szerint bírálta Deákot (ld. erről alább), fontos azonban megállapítani, hogy amikor „Zala megyei felírásnak”, szerzőjének, fogalmazójának stb. címezték a bírálatot, mindig Deák Ferencet, illetve az általa képviselt magyar liberálisokat értették a bírálat alatt.

Az önálló sajtócikkek előtt érdemes megemlíteni, hogy több konzervatív tudósításban is igyekeztek „odavágni” a zalai végzésnek, vagyis a katolikus egyházat igen érzékenyen érinthette a dolog. Amikor például a *Nemzeti Újság* Bereg megye gazdaságfejlesztési (eperfa-ültetésre buzdító) felhívásáról beszámolt, a szerkesztő nem bírta ki annak megjegyzése nélkül, hogy bár ezt pártolnák annyira a vármegyék és nem a zalai körlevelet.³ Ugyancsak ebben a – katolikus egyház irányában elkötelezett – lapban jelent meg egy tudósítás arról, hogy Zala megye egyes részein, ahol a protestánsok többségben vannak, a katolikusoknak milyen türelmetlen üldöztetéseket kell elszenvedniük. Stankovits Ferenc mileji plébános beszámolt arról, hogy a temetőben megrongáltak több katolikus sírkersztet. Az elszigetelt, nyilvánvaló randalírozásból fakadó – ennek folytán alaposan felnagyított jelentőségű – esetben az általános katolikusüldözés rémképét fedezték fel, és a tudósító éles hangon tette hozzá, hogy ilyenkor bezeg a vármegyének esze ágában sincs az 1647/14. tc.-et alkalmazni.⁴

A vegyes házasságok ügyével foglalkozó több publicisztika említette különböző összefüggésekben Zalát, ezek közül érdemes Fejér György

² ROSKOVÁNYI, 1842. I. 555. p. Roskoványi közölte is nagy munkájában a zalai körlevelet (ROSKOVÁNYI, 1842. II. 751–757. p.); igyekezett összegyűjteni valamennyi, a témával kapcsolatos sajtócikk és röpirat címét, melyekről rövid ismertetéseket is készített. A zalai dokumentum nyomán készült írások ismertetése: ROSKOVÁNYI, 1842. I. 558–560. p.; III. LXXXIV. p. Ld. még a röpiratokra: BALLAGI, 1890. 61–65. p. A kortárs katolikus közvélemény egyébként osztotta Roskoványi idézett értékelését. A nagykarolyi piarista hitszónok és segédplébános, Vida Ince (1799–1876) például műve előszavában leírta, hogy a vegyes házasságok ügyében készült cikkgyűjteményét eredetileg a zalai felírás nyomán támadt vita dokumentálásának szentelte, később egészítette ki a Pest, Bars stb. megyék körleveleit „taglaló” írásokkal. VIDA, 1841.

Megjegyzés: Alábbiakban a vegyes házasságok áldásmegtagadása nyomán keletkezett számos írás közül értelemszerűen csak azokkal foglalkozunk, amelyek kifejezetten a zalai határozatokat vagy Deák szerepvállalását kommentálták, ezúttal is eltekintettünk valamennyi, a vegyes házasságokkal kapcsolatos eszmefuttatás áttekintésének kísérletétől.

³ *Nemzeti Újság*, 1841. 48. sz. (június 16.) 191. p.

⁴ Vallástürelmetlenség Zalában. In: *Nemzeti Újság*, 1841. 44. sz. (június 2.) 174. p.

számos vonatkozó cikke, röpirata közül egyet felidézni.⁵ Fejér György (1766–1851) kanonok, a pesti egyetemi könyvtár igazgatója, neves történész egyébként is érdekes sajtóvitába keveredett a Bars megyei Balogh Jánossal, a liberálisok ismert személyiségével. Balogh vádjaira Fejér többek között azzal vágott vissza, hogy a pásztorleveleket elítélő vármegyék száma nem is olyan nagy (cikke írásakor már 46 törvényhatóság intézett feliratot az uralkodó ellen) az egyházat pártoló 6-hoz képest, mert előbbiek között csupán három (Pest, Zala és Borsod) kongatta a vészharangot, a többiek csak utánuk mentek. Zaláról úgy vélekedett, hogy „olvassván – lelkemre mondhatom – úgy vélem, mint egy exercitium rhetoricumot [szónoki gyakorlatot]”, vagy olyan volt, mint egy „epistolae obscurorum virorum” („sötét / zavaros fejű emberek levelei”). Nem volt épp hízelgő Fejértől, hogy a XVI. század eleji németországi hitvita-irodalomban elhíresült, papság elleni szatirikus gúnyirat-gyűjteményével hozta összefüggésbe a zalai körlevelet.⁶ Nehéz feltételezni, hogy Fejér nem volt tudatában, ki áll a zalai körlevél mögött, amikor e régi gúnyiratok szerzőivel összehasonlítva leírta: „ezen különbséggel, hogy [a zalai felirat] fogalmazója deákul jól nem értett, a primás szavait hamisan magyarázván”.⁷ Fejér lenézően jegyezte meg továbbá, hogy a zalai felirat már vitájuk ezen szakaszára, vagyis 1841. augusztus elejére már „háromszorosan okkal, móddal megcáfoltatott”. Különösen nehezményezte, hogy Deák „ékes kifejezéssel” megkülönböztette az igaz vallásosságot attól, amely meggyilkolja a szeretetet, hogy a hitet terjeszthesse. „Evvel rágalmazni anyaszentegyházunkat, ez már, uram, sok, ez vétek!” – írta Fejér, és cikke végén ő is hangot adott annak a vélekedésnek, hogy Zala kezdeményezése mögött a látszólagosnál több, „alattomos” ok is meghúzódik. A történet külön érdekessége, hogy Deák győri akadémiai éve alatt egy

⁵ FEJÉR GYÖRGY: Visszatorlás B.J. úr visszatorlási iratára. In: *Egyházi Tudósítások*, 1841. II. félé. 8. sz. (VIDA, 1841. 253–263. p.) A cikket a cenzor az elmergesedő vita hangnemére tekintettel a *Pesti Hírlapban* nem engedte közölni. MOL. R 101. Korrektúrapéldányok. 3. dob. 2. cs. 64. sz.

⁶ Ld. *Epistolae obscurorum...*, 1914.

⁷ Ír erről még: FERENCZI, 1904. I. köt. 315. p.; WLASSICS, 1923. 40. p.

épületben lakott, s szinte naponta találkozhatott az öt könyvekkel is ellátó Fejérrel, aki akkor a győri tankerület főigazgatója volt.⁸

A kifejezetten Zala megye körlevelével foglalkozó publicisztikák sorát egy névtelenségbe burkolózó „Győr megyei áldozópap” nyitotta meg a *Századunk* hasábjain,⁹ kilétét később maga fedte fel. Mindez azért is érdekes, mert a *Hírnök* mellékleteként megjelenő, a konzervatív-egyházi álláspontnak tág teret adó orgánus szerkesztője, Orosz József (1790–1851) ehhez a cikkhez fűzött szerkesztői jegyzete is tanulságos. Már nem akart többet foglalkozni a vegyes házasságok ügyével – írja –, de a Zala megyei felirat széles körben való elterjedése, valamint egy „nemes lelkű katolikus gróf” biztatására közli a győri paptól kapott cikket. A pásztorlevél törvényes oldala szerint már meggyőzően bizonyított, szükséges volna viszont, hogy ha „az általa [ti. a zalai felirat által] bitorlott hit- és erkölcsbeli hibás okoskodásokat s a papi hivatalba való belevágást igazítaná meg”. Mind a szerkesztő, mind az őt a témával való szélesebb körű foglalkozásra rábíró nemes úgy vélte: „A felírás egy sajtószertű és nyilvános megtámadása és leckéztetése a papi rendnek, melyre, ha nem felelne, jele volna, hogy felelni nem tud a papi rend. [...] Nincsen erre nézve semmi előjoga egy nemes megyének az egyház ellenében.” Érdemes megjegyezni, hogy a szerkesztő – a „suum cuique” („mindenkinek ami jár”) elve alapján – leszögezte, hogy a vegyes házasságok ügyében kibontakozott sajtóvitában minden tollforgató csak önmagát és nem intézményét (megyét, egyházat stb.) képviseli. Juranits egyébként élesen bírálta Zala megyét, úgy vélte, a püspökök körlevelei miatt sok ellenvélemény és kritika fogalmazódott meg, de „oly nyomatékosan, a püspökök összegét annyira megtámadólag, oktatni akarólag, szent hivatásukra emlékeztetőleg [...] senki sem lépett fel [...], mint Zala megye”. Cikkében a Deák-féle dokumentumban foglalt „hie-

⁸ MOLNÁR, 2003. 43., 57. p. Sőt, személyes viszonyukat még a kialakult politikai vita sem rontotta meg, Deák részéről legalábbis bizonyosan nem. 1843. március 4-én Pesten kelt levelében ugyanis Deák megköszönte Fejérnek valamely számára elküldött könyve tiszteletpéldányát: „A becses munkákat, melyek előttem kétszeresen is becsesek, mert nagyságodtól származnak, kihez ifjúságom zsenyéjétől fogva tisztelet és hála emléke köt, a legszívesb köszönettel vettem. Fogadjon nagyságod köszönetem mellett buzgó tiszteletem kijelentését, s tartson meg kegyességében továbbra is.” SZILASY, 1853. 32. p.

⁹ [JURANITS GYÖRGY:] Vegyes házasságok ügyében. In: *Századunk*, 1841. 28. sz. 217–222. p. (VIDA, 1841. 51–63. p.) A szerző Juranits György (1787–1852) horvátzsidányi plébános, később is megfogalmazta röpiratban véleményét a nyilvánosság előtt egyházpolitikai kérdésekről.

delmeket” próbálta eloszlatni, például azt, hogy az egyház minden vegyes házasságot bűnnek ítélne, vagy azt, hogy visszamenőleg bűnösökké válnának a vegyes házasságban élők. (Mint láttuk, Deák érvelésében a püspöki körlevélből levont következtetések fontos szerepet játszottak.) Ingerülten cáfolta azt is, hogy a püspöki kar intoleranciája a vallástalanságot mozdítaná elő, épp azon reményének adott hangot, hogy ez a vallásosság megerősítését célozza. Rendi-egyházias stílusban tette fel a kérdést, hogy Zala vármegye katolikus vagy nem katolikus testület-e? Ha ugyanis katolikus, akkor azért nem szólhat ott senki egy szót sem egyházi ügyekről, mert „az egyház fiaiból állnak annak tagjai, tehát anyjuknak engedelmeskedni, attól tanulni kötelesek”, ha pedig nem katolikus testületként definiálja önmagát, akkor meg azért nem szólhat ott senki egyházi ügyekről. Merev érvelését és a katolikus egyház megbocsátó humanizmusát egy példázattal színesítette, ami arról szólt, hogy egy gyümölcsöskert tulajdonosa sokáig tűrte, hogy mások bejárkálnak a kertjébe, leszaggassák a gyümölcsöket, a gazda csak gondozgatta tovább, majd amikor megunta és falat húzott birtoka köré, akkor a „tolvajok” vádolják.

Az egész vegyes házassági vitának érdekes fordulata volt, hogy e cikk kapcsán tollat ragadott Zay Károly gróf (1797–1871), 1840-től az evangélikus egyház világi főfelügyelője, aki ekkoriban a szlovákok magyarosításával kapcsolatos programjával is ismertté tette a nevét.¹⁰ A „Győr megyei áldozópap” cikkét a „14. századból átkongó kísérteti szózatnak” nevezte, és megütközésének adott hangot a gúnyos kioktatás miatt. Úgy vélte, a katolikus publicista magatartása azokat az idöket idézi, amikor a más vallásúakat eretneknek bélyegezve, nemcsak a velük való házasságkötést, hanem a tisztességes temetést is megtagadták, „számukra a szeretet atyjának dicséretére máglyák rakattak”. Hogy a kortársak tisztában lehettek azzal, ki áll a zalai körlevél mögött, Zay azon szavai igazolják, amikor azt bizonygatja, hogy nem akar a vármegye fogadatlan prókátorra lenni: „nem szorul az én csekély tehetségemre, vannak nálomnál nyomatósabb ügyvédei, kebelében van maga korunk nagy ügyvédje”. (Utóbbi egyértelmű célzás Deákra.) Zay határozottan kiállt a vármegye érvelése és intézkedése mellett, de nem jogi oldalról közelített a kérdéshez, hanem „mint ember, mint keresztény,

¹⁰ ZAY KÁROLY: Általános nézetek Zala megyének a vegyes házasságokbani felírása ügyében. In: *Századunk*, 1841. 34. sz. 263–264. p. (Vida, 1841. 64–66. p.), illetve ugyanez megjelent: *Társalkodó*, 1841. 35. sz. (május 1.) 137. p.; *Pesti Hírlap*, 1841. 36. sz. (május 5.) 297–298. p.

mint protestáns”. Egyháza nem szorul ugyan a katolikusok áldásaira, mert csak Istené után vágyakozik – fejtegette –, mégis a protestánsok „a büszke elbizottsággal nyilvánított áldásmegtagadás helybenhagyását testületök méltóságánál fogva néma közönyösséggel nem nézhetik el”. A felekezeti egyenlőség eszméjét fogalmazta meg, büszkén vallva, hogy ők nem kívánnak a katolikusokon hatalmaskodni, és a házasságjog szabályozásakor az emberi egyenjogúságot kívánta szem előtt tartatni. Ezért egyetértett Deák véleményével, miszerint a püspöki kar eljárása intoleráns, a szeretetlenséget és a házasságra lépni szándékozók emberi érzéseit súlyosan sérti. Zay fontosnak tartotta kidomborítani, hogy a protestánsok egész másként vélekednek a vegyes házasságokról, mint a katolikusok: „s így szívesen megengedi [Zay egyháza] azoknak összekelését, sőt mennyei áldásért is eseng azokra, kik ámbár vallás tekintetében némelyekben külön gondolkozásúak is, mindazáltal ugyanazon egy nagy Istent imádják, azon egy Üdvezítőben bizakodnak, ebben követvén nemcsak az emberiség, hanem a szentírásnak örök parancsolatait is.” A törvényes egyenlőség mellett elsősorban az Isten előtti egyenlőséget, a keresztyény felekezetek egymás mellett élésének elvét hangsúlyozta, és sorait azzal zárta, hogy amennyiben a névtelen pap-szerző a felebaráti szeretet bibliai parancsaira épülő fejtegetéseit megcáfolja, „akkor bizton foghat a zalai felírás cáfolatához”.

Voltak aztán olyan publicisztikák, amelyek nemcsak Deákot, de még Zalát sem nevezték meg, mégis cáfolatukat elsősorban utóbbi elutasítására alapozták. A *Századunk* egyik írását jegyző piarista, a bécsi Theresianum magyar tanára, Zimmermann Jakab (1808–1878) végig Zala körleveléből idézett, anélkül, hogy forrását megemlítené volna.¹¹ Kiindulópontja az volt, hogy a katolikus egyház tévedhetetlen, egyedül üdvözítő, ezért bárki, aki más felekezetről elvben elfogadja, hogy ott üdvözülni lehet, „anyaszentegyháza lényeges tanításával ellenkezőt tart, s a katolikus hitet de facto megtagadja”, ezért fontos, hogy a vegyes házasságból születendő gyermekek katolikus neveltetése minden eszközzel biztosíttasson. Zimmermann „keserű méltatlansággal” olvasta az elemzett megye (Zala) körlevelének éles, egyház elleni támadását, a törvényesség betartására irányuló erőfeszítést a papságot vallása megtagadására kényszerítő eljárásnak minősítette, és visszautasította a püspöki karnak tulajdonított rosszhiszeműség vádját.

¹¹ ZIMMERMANN JAKAB: Vegyes házassági ügy, némi viszonzásul megyei fölterjesztésekre. In: *Századunk*, 1841. 38. sz. 289–293. p. (Vida, 1841. 173–182. p.)

Deák kifogásolta, hogy az egyház megtagadja a szentségek kiszolgáltatásának a vegyes házasságban élőkét, sőt ki is közösíti őket, Zimmermann ezt alapvető fontosságúnak, a katolicizmus követelményének nevezte. „Hisz az olyan személy [...] tetteleg nem tartozik már a katolikus hívek közé, egy más felekezethez állott, nincs is tehát joga az áldást azon egyháztól követelnie, melynek alapos igazságát egész terjedelemben el nem ismeri” – írta, majd fejtegetéseit az egyház igazsága melletti kiállással zárta. Nagyobb szabású, vegyes házasságokkal foglalkozó egyik tanulmányában példálózott Zalával egy másik pap-szerző, Fekete János is, amikor durván visszaütötte a liberálisoknak az egyház következetlenségére vonatkozó megjegyzését, hiszen 1791 után 50 évig megáldhatták a reverzális nélküli vegyes házasságot, most pedig súlyos bűnnek minősült ugyanez.¹² A katolikus papoknak az egyház mondja meg, hogy mit tegyenek – vetett ellen ingerülten –, „nem egyes elkorcsosult fiai vagy épp nyílt ellenségei”. Ezt az elemet annak tekintette, amikor valaki egyáltalán nem érti a katolikus egyházat, majd konkrétan Zalának címezte kérdését: „Miért kell nádlovon nyargalni?”. Amennyiben ugyanis „Zala értelmében” járnánk el – írta – a katolikus egyház számára elvesznének a reverzalist nem adó férfiak, így azonban „menthetők”, vagyis vagy ők, vagy gyermekeik katolikus egyházba térítésére van lehetőség.

Zay Károly egyébként idézett cikkével katolikus publicisztikák sorozatát zúdította önmagára. Elsőként Matics Imre (1810–1862) tanár, publicista, ekkoriban a *Hírnök* munkatársa válaszolt.¹³ Zayjal ellentétben épp a protestánsokat nevezte szeretetlennek és türelmetlennek, – nyilvánvalóan tendenciózus túlzással – úgy vélte, akkoriban a protestánsok valóságos hadjáratot indítottak a katolikus egyház és annak tagjai ellen, főleg azokban a helységekből, ahol a többség protestáns. Az „üldöztetés” jelének vélte a katolikus jelképek elleni támadások, blaszfémikus megnyilvánulások számát (valójában nagyon kevés ilyen ügyről van tudomásunk), amit nyomtatékosított, hogy „az annyira dicsőített” Zala megyéből is tudott volna

¹² FEKETE JÁNOS: Észrevételek a' Pesti Hírlap 16ik számában közlött Wessenberg J.H. véleményére [...] In: *Századunk*, 1841. 45. sz. 345–350., 46. sz. 358–360. p. (Vida, 1841. 122–139. p.) A szerző (1801–1875) ekkor kenyéri plébános és kemenesaljai alesperes volt.

¹³ MATICS IMRE: Válasz Zay Károly grófnak *Századunk* 34. számában „Általános nézetek” cikkére. In: *Századunk*, 1841. 41. sz. 319–320. p. (Vida, 1841. 66–69. p.) Maticsnek egyébként nem ez volt az első írása a témában, ld. pl.: Uő: A katolicizmus életkérdése a vegyes házasságok körül. In: *Századunk*, 1841. 40. sz. 310. p. (Vida, 1841. 188–191. p.) stb.

példákat hozni.¹⁴ Matics kirohanásának hangvétele olyan élesre sikeredett, hogy a folyóirat szerkesztője a következő számban nyilvánosan követte meg Zayt szerzőtársa „súlyos szavai” miatt.¹⁵ Zay cikkének cáfolatával elsősorban teológiai oldalról, a protestáns-katolikus hitvitairódalom hagyományait követve több, kizárólag egyházi személyek által jegyzett írás is foglalkozott, ezek inkább az evangélikus főfelügyelő által felvetett bibliai kérdésekhez, és nem Zala megye körlevelében foglaltakhoz kapcsolódnak inkább, ezért részletes ismertetésüktől eltekintünk, bár a katolikus egyház sértését, Zay „becstelen” támadását többen is élénk színekkel ecsetelték.¹⁶ Érdemes viszont még megemlíteni Juranits György második cikkét,¹⁷ amelyben elismeri, hogy ő volt a „Győr megyei áldozópap”, aki a Zay-vitát kiváltó névtelen írást közzétette. Ebben kijelenti, hogy elfogadja Zay „kihívását” hitvitára, és – ekkor már udvarias formában – várja a főfelügyelő válaszát. Ugyanakkor nem rejti véka alá a Zayról alkotott negatív véleményét, amelyet kiegészített azzal a katolikus meggyőződéssel, miszerint a Zala megye liberális egyházpolitikája által sugallt korszellemből közvet-

¹⁴ Ld. erről 181. sz. jegyz.

¹⁵ OROSZ JÓZSEF: Nyilatkozás. In: *Századunk*, 1841. 42. sz. 321–322. p. Maticstól mindazáltal ez nem zavarta, és a következő számban kihívóan fordult vitapartnereihez, katolikus öntudattal, szent vallása védelmét mindenek elé helyezve vállalta a „támadásokat”. „Védelmeim az Istenben, fegyverem a keresztfa” – írta a katolikus publicistákra jellemző elszántsággal. MATICS IMRE: Pasquillansoknak. In: *Századunk*, 1841. 43. 336. p. (Vida, 1841. 191. p.)

¹⁶ DR. MOLNÁR: Cáfolati nézetek ns. gr. Zay Kár. úr „Általános nézeteire”. In: *Századunk*, 1841. 46. sz. 353–356. p. (Vida, 1841. 72–79. p.); RENDEK [JÓZSEF]: Általános észrevételek gr. Zay Károly úrnak *Századunk* 34. számában közzétett „Általános nézeteire”. In: *Századunk*, 1841. 49. sz. (Vida, 1841. 79–87. p.); CSIZMAZIA JÓZSEF: Észrevételek Zay Károly gr. által a Társalkodó idei 35. sz. „Zalamegye felírása ügyében” című iratban nyilvánított általános nézetekre. In: *Társalkodó*, 1841. 51. sz. (június) 26. 201–202. p. (Vida, 1841. 87–93. p.); *Literatúra*, 1841. Tom. I. Nr. 401–407. p.); NAGY KÁROLY: Kérdés gróf Zay Károly „általános nézetei” ügyében a’ kath. papsághoz. – SOMOGYI KÁROLY: Felelet. In: *Religio és Nevelés*, 1841. II. 3. sz. 72–80. p. A témában önálló röpirat is megjelent: SZENCZY, 1841. (Vida, 1841. 93–105. p.) Utóbbiak közül Rendek József (1810–1875) lelkéri káplán, későbbi esztergomi kanonok; Somogyi (Csizmazia) Károly (1811–1888) teológus, lapszerkesztő, később szintén esztergomi kanonok, a szegedi könyvtár alapítója és Szenczy Ferenc (1800–1869) szombathelyi dogmatikai tanár, „házassági kötelekvédő”, később az egyházmegye püspöke valamennyien a vegyes házassági viták aktív résztvevői voltak, több írásművet is szenteltek a témának. Szenczyről későbbi méltatója így ír: cikkeiben „a katolikusellenes támadásokat veri vissza, amelyeket különösen a szentírás, szenthagyomány és a házasság szentsége ellen intéztek”. KAPPEL, 1929.

¹⁷ JURANITS GYÖRGY: Általános válasz Gróf Zay Károly úr ömértóságának, mint az ág. hitval. evang. főfelügyelőjének az e folyó évi *Századunk* 34-dik számában felleptére. In: *Századunk*, 1841. 49. sz. 380–381. p. (Vida, 1841. 70–72. p.)

lenül vezet az út a fizikai megsemmisítéssel fenyegető keresztényüldözéshez: „[Zay Károly, mint] áldozó és tömjénező papja lép fel ugyan, de nem a protestantizmusnak, hanem a divatbeli racionalizmusnak, melynek első szülöttje az indifferentizmus, unokája az ateizmus, kisunokája az animalizmus, s végre terrorizmus s jakobinusi kannibalizmus.”

Zay a vita lezárásául szánt rövid írásában nem kívánt kitérni az elle-ne felhozott vádakra.¹⁸ Általánosságban jegyezte meg, hogy „általános nézeteinek” célpontja nem a római katolikus vallás dogmái voltak, hanem Juranits írásának „külsőleg a zalai felírás, tartalmában hitem elvei ellen” irányozott cikkére válaszolt. „Én kesztyűt nem vetém, hanem főlemelém” – üzent vissza Juranitsnak, és arra kérte vitapartnereit, hogy fogják vissza magukat, mert külföldön már azt fogják hinni, hogy kannibálok vannak Magyarországon. Elveit fenntartotta, a vita részéről történő folytatásának azonban semmi értelmét nem látta, mert már nem közéleti kérdésekről folyt a szó, és „csaknem lehetetlen a nézetek egybeolvadása ott, hol a vizsgálat előtti és utáni hit között forog fenn a kérdés”.

A terjedelmes röpirat-irodalom számos darabja nem konkrétan a zalai körlevél ügyéről, hanem valamely más vármegyéről vagy az általános egyházpolitikáról szól, Zalát csak érintőlegesen említik. Akad azonban négy olyan terjedelmes röpirat (ld. alább), amely kifejezetten a zalai feliratot igyekszik elemzés alá venni. A katolikus megnyilatkozások közül igyekszünk fontosabb megállapításait felidézni, bár tény, hogy érveik több esetben is fedik vagy ismétlik egymást.

Szalay Imre 1841 tavaszán készült, majd hamarosan második kiadás-ban is megjelent röpiratában mintegy folytatta a Deákkal Zala megye közgyűlésén megkezdett vitáját.¹⁹ Bár tanulmányában a vegyes házasságokkal kapcsolatos általános egyházi álláspontot fejtegette, és konkrét eseteit inkább az általa szintén személyes tapasztalatokból jól ismert veszprémi közgyűlésről merítette, mégis többször hivatkozott – név említése nélkül – Deákra. (Sőt, a kor sajtójában elterjedt eljárásnak megfelelően, még a vármegyét is csak kezdőbetűjével rövidítve jelölte meg, jóllehet mindenki tudta, miről, kiről van szó „Z” vármegye és például „neves követe”

¹⁸ ZAY KÁROLY: Öszinte nyilatkozás. In: *Századunk*, 50. sz. 392. p. (Vida, 1841. 105–106. p.)

¹⁹ SZALAY, 1841. 3–72. p.

alatt.²⁰⁾ Szalay kifejezetten cinikusnak mondható, amikor még csak vármegye-kezdőbetűt sem említve Deák – mint „egy jeles vármegyei” követ – az országgyűlés 1840. január 20-i kerületi üléséről gyakran citált szavait idézi. („Kár volt az országgyűlésnek a vallás dolgába avatkozni, de még nagyobb kár abba mélyebben ereszkedni, mint a polgári társaság közérdeke kívánja, hiba volt a törvényhozó testtől, hogy a vallás dolgába avatkozott.”²¹⁾ Ezzel ugyanis tulajdonképp Deák saját szavait akarta a fejére olvasni, hiteltelenséggel és következetlenséggel akarta vádolni. Zalai megyegyűlési beszédéhez hasonlóan Szalay itt is ingerülten utasította vissza a vármegye egyházi ügyekbe való beavatkozását, sőt egyáltalán illetékességét is arra, hogy a keresztény szeretetről, a türelem mibenlétéről, – Zalára való egyértelmű célzással – a bűnteremtésről a közgyűlésen beszéljenek.²² A katolikus szerző nyílt kritikát is intézett az általa egyébként „mélyen tisztelt” „Z. megyei főszónokhoz”, amikor hosszabban idézte Deáknak azon beszéd-részleteit, amelyek a papság által ötven évig megáldott, most megtagadott vegyes házasságokra és a bűnteremtésre vonatkozott. Deák ugyebár felszólalásában kijelentette, hogy ha valaki egy esetet is tud felmutatni, amelyben az egyház megtagadta az áldást, akkor kész engedni nézeteiből. „Úgy látszik – írta a bizonyíték tudatában magabiztossá vált Szalay – a tisztelt úr vagy tudva elhallgatta, vagy maga ellen tudatni nem akarta, mert országos követ létére alighogy nem tudta”, hogy 1840-ben az országgyűlés felső tábláján a nyitrai püspök ismertetett két olyan vegyes házassági esetet 1804-ből és 1834-ből, amikor a passiva assistentia elveinek megfelelően adtak össze a papok vegyes vallású jegyespárokat. A példák alapján Szalay felszólította Deákot, hogy ismerje el tévedését, az egyház elleni támadásának alaptalan voltát.²³ (Megjegyezzük, az egyháziak itt éles szemmel vették észre a deáki szavak szónoki túlzásában kihasználható ellentámadási lehetőséget. Deák ugyanis nyilván a kötelezően előírt

²⁰⁾ Megjegyezzük, gyakran névtelenül jelentek meg egyes röpiratok – a Zala megyével polemizálók jó része is –, pedig többségüknél ismert vagy jól behatárolható volt a szerző. Vida Ince egykorú cikkgyűjteményének bibliográfiájában például meg is nevezte a szerzőket. VIDA, 1841. 265–266. p.

²¹⁾ SZALAY, 1841. 6. p. Azt az egyházi szerzők már nem említették, hogy e „szövegkörnyezetéből kiragadott” idézet mellett Deák nemcsak sajnálkozott a kérdés törvényhozás elé kerülése miatt, hanem annak kiváltó okát az egyház által provokált kényszerben jelölte meg. Ld. 25. p., 17. sz. jegyz.

²²⁾ SZALAY, 1841. 16. p.

²³⁾ SZALAY, 1841. 48., 54–55. p.

áldásmegtagadást akarta számon kérni az egyházon, amikor az ötvenéves gyakorlat ellenkező voltát elemezte.) A veszprémi kanonok egyébként saját korát az egyházpolitikai konfliktusok időszakaként élte meg, fontosnak tartotta, hogy a katolikus egyház szorosabbra zárja sorait, „kivált a mostani időkben” tudatosan különítse el magát minden más vallástól.²⁴

A vegyes házasságok ügyében készült egyik legalaposabb és legismeretesebb katolikus röpirat szintén idézte Deák országgyűlési beszédét, ezúttal azt, amikor 1839. október 21-én fejtegette, hogy a vallási kérdéseket el kell választani a törvényhozástól.²⁵ (Ő is elhallgatta, hogy Deák szerint pont fordítva, az egyház volt a felelős mindezért, hiszen magatartásával a törvényhozásra tartozó dolgokba avatkozott, és a világi hatalom befolyásolására, irányítására törekedett.²⁶) De idézte ő is 1840. január 20-i beszédének már említett részeit, és hangját megemelve vonta kérdőre Deákot: „Vajha az országszerte híres szónok hű maradt volna elveihez! S vajha foganat nélkül ne hangzottak volna el azok a jelenvoltak fülei mellett! Vagy ha megbocsáthatatlan vétek volt az országgyűlésének a vallásbeli dolgokba avatkozni, nem hasonló hiba-e, ha ezt egyes megyei hatóságok teszik?”²⁷ Beke a különböző vármegyékben fellépő liberálisokat – csak a megye nevével jelzett módon – egyes szám második személyben szólította meg, így tárgyalásmódjának hangvételébe helyenként éles kritika, máskor maró gúny vegyült. Deáknak például így üzent, annak kapcsán, hogy a zalai körlevél egy kérdésében a pap passiva assistentia esetén tanúsított „szenvetölleges jelenlétét” ugyanolyannak minősítette, mintha polgári hatóságok előtt tenné házassági tanúként ugyanezt: „Megengedj, ha ezen ellenvetésedre kénytelen vagyok azt megjegyezni, hogy ez egy kissé gyanússá teszi jártasságodat a régibb egyházi történetekben.”²⁸ Majd kifejtette, hogy dogmatikai különbség van az egyház által megengedett és az egyház által érvényesnek elismert házasság között. Hasonlóképp vette támadás alá Deák szavait az egyház „bünteremtésére” és az ötvenéves gyakorlat kérdéskörére vonatkozóan is.²⁹ Utóbbi kapcsán – ismét gyakori

²⁴ Ld. pl. a Szalay által írt szócikket: SZALAY, 1844. 65–66. p.

²⁵ BEKE, 1841. 5. p., ld. még uo. 34. p. Beke Ince (1785–1862) veszprémi egyházmegyei pap, Kopácsy megbízásából ekkor a papi szeminárium tanára, később vörösberényi plébános.

²⁶ Vö. 22. p., 12. sz. jegyz.

²⁷ BEKE, 1841. 156–157. p.

²⁸ BEKE, 1841. 91. p.

²⁹ BEKE, 1841. 98–103., 114–117. p.

egyházi érveléssel – a liberálisokat következetlenséggel, a szabadelvűség örve alatt a szabadság korlátozásával vádolta, mondván: számon kérik az egyházon, hogy megváltoztatott egy ötvenéves gyakorlatot (ennek tényét Beke is elismerte egyébként), miközben a „szólás-, sajtó- és mi mindenféle szabadság” követelésével évszázados struktúrák megváltoztatására törekednek. Vagyis a szerző szerint korlátozzák az egyház szabadságát. Különösen ingerülten vádolta továbbá Zalát az esztergomi érsek elleni, tiszteletlennek minősített magatartása miatt: „Zala megyének a fejedelem elébe terjesztett felírása még több méltatlan vádokkal is terheli főpásztorainkat, jelesül pedig országunk primását tűzé ki mérges nyilainak célul; mivel azonban ezek az elfogult egyoldalúságnak és ingerült szenvedélyeknek bélyegét oly nyilván hordozzák magukon hogy azt csak a látni nem akaró nem látja, azért legyenek itt általam a türelmes feledékenység fátyolával takarva!”³⁰ Terjedelmes iratának végén, a különböző vármegyei megnyilatkozások elemzése után hangja egyre szenvedélyesebbé vált. Határozott felkiáltásokkal követelte, hogy a katolikus egyház főpásztorai a sok megtámadás ellenére szilárdan tartsanak ki, nehogy eszükbe jusson visszavonni vagy gyengíteni körleveleiket, elállni a katolikus hitelvek sarkpontjaként jellemzett vegyes házassági szabályozástól. Ennek kapcsán szó szerint idézte Hertelendy Károly zalai beszédének azon részét, amikor arról szólt, hogy a főpapok a mellükről „erőszakkal” letépett aranykereszt helyett fakereszttel a kezükben hirdetik az üdvösség evangéliumát.³¹ A zalai körlevél citálása mellett Deák egyházpolitikájával egyre élesebben fordult szembe: „Hogyan, uraim? Ti a katolikus papságot vádoljátok, Isten tudja miféle s hová célzó politikának rémterveiről az egyházi ünnepélyítés megtagadásaiért, vajon az alsóbb rendű papsághoz ily hízeglő és gyávák füleit csiklándozó szavak intézete nem igazán merő politika-e, éspedig olyan politika, mely szinte a lélek mélyébe vágva öncélját azáltal igyekszik foganatosítani, hogy az ország elsőrendű státusát kormányának belrendszerében rázza meg, s a kölcsönös függésnek szent láncait elszaggatva a szakadás és visszavonás átokhozó magvát szórja el?”³² A zalai feliratban az alsópapság lelkiismereti (a pásztorlevélnek

³⁰ BEKE, 1841. 103. p.

³¹ BEKE, 1841. 168–169. p.

³² BEKE, 1841. 173–174. p. Ld. még a röpirat zárásaként Zala megyére történő hivatkozást, uo. 176. p.

való engedelmesség, illetve a vármegye által megkövetelt humanitás és törvényesség közötti) konfliktusára vonatkozóan elutasította a liberálisok „hasztalan hízélgését”, és „a Szónok”-ként aposztrofált Deákot azzal vádolta, hogy a papságra vonatkozó víziója rossz álom csupán, az egyházi rend számára ugyanis Kopácsy előírásai éppen megegyeznek azon belső meggyőződéssel, melyet „az Isten szava támaszt kebelében”.

A Zala elleni durva támadások helyett – az egyébként a témának több terjedelmes tanulmányt is szentelő – Almássy István egyik röpiratában³³ később éppen ellentétes stratégiát választott. Először is – érdekes módon – néven nevezte Deákot, sőt, a tisztelet jeleként végig nagybetűvel írta a nevét, másrészt sehol nem támadta, hanem épp ellenkezőleg nagyságáról és politikai vezető szerepéről elismerően nyilatkozott. Ehhez azonban jegyezzük meg, hogy a röpirat már a vegyes házassági ügyek második szakaszával foglalkozik.³⁴ Almássy nemcsak a pápai bréve miatt felháborodott vármegyektől próbálta megkülönböztetni Deákot, hanem általában a liberálisok táborától is. Ezzel a publicisztikai fogással próbált éket verni a szabadelvű egyházpolitika hívei közé, Deákot ugyanis óvatosan, sugalmazás-szerűen a pásztorlevelek miatt tiltakozó vármegyékkel ellentétes álláspontra helyezte, és jellemző módon egy szót sem szólt Zala megyéről, élesen támadta viszont Pest határozatait. Már a bevezetőben felidézte a katolikus szerzők számára „kihagyhatatlan” Deák-idézetet arról, hogy „kár volt az országgyűlésnek a vallás dolgába avatkozni...” (ld. fentebb), s hozzátette: „a Nagy DEÁKunk ez óvszava most az egyszer nem talált volt visszhangra, sem az országgyűlésen, [...] sem annakutána a vármegyékben”.³⁵ Ez utóbbi elem különösen élesen mutatja, hogy a szerző nem akart tudo-

³³ ALMÁSSY, 1842. Almássy (Almásy) István (1806–1876) Uny község adminisztrátora, később vágselyei plébános, a vegyes házassági ügyekben az egyház egyik leginkább aktív személyisége, vö. 70. p., 31. sz. jegyz. (Tévedésből egy korábbi írásomban foglalkozása pontatlanul szerepelt. Ld. FAZEKAS, 2003. 52. p.)

³⁴ 1841 novemberében ugyanis a Lonovics püspök által XVI. Gergely pápától Magyarország számára kieszközölt, a magyar törvényekkel több ponton is ellentétes bréve az udvarban megkapta a kihirdetési engedélyt (placetumot), ami újabb vármegyei tiltakozásokat, felirathullámot eredményezett, s az áldásmegtagadó papok megbüntetésének ügye is egyre inkább kikerült a közvélemény figyelméből. Sor került viszont több érsek, püspök vármegyék által történő hivatalos „megintetésére” a bréve kihirdetése miatt. Deák ekkor már Pesten, a büntetőjogi választmány munkájában tevékenykedett, ezért az egyházpolitikai vitának ebben a szakaszában már nem exponálta magát. Ugyanakkor tudjuk, hogy a placetum ügyében határozottan osztotta a tiltakozó vármegyék álláspontját, ld. 122. p., 35. sz. jegyz.

³⁵ ALMÁSSY, 1842. 3–4., 67–68. p.

mást venni arról, miszerint Deák az egyházzal szemben fellépő vármegyei mozgalom egyik leginkább meghatározó alakja volt. Almássy a Deáknak való hízelgést még azzal is fokozta, hogy személyéről szólva minduntalan idézte Erdélyi János költőnek az 1841. november 28-i, Deák tiszteletére rendezett pesti ünnepségen elmondott szavait, miszerint „az ország zöld asztalánál különösen a megtisztelten [vagyis Deákon] állának meg a nemzet szemei”.³⁶ Almássy attól sem riadt vissza, hogy nyilvánvalóan kiforgassa eredeti értelmükből Deáknak ezen az ünnepségen elmondott szavait. Utóbbi beszélt ugyanis arról, hogy „a gyanúsítgatás – akár az egyik, akár a másik fél részéről elkövetve – legundokabb, legocsmányabb polgári bűn egy nemzet életében”, amelyet a katolikus szerző szemrebbenés nélkül úgy azonosított be, hogy Deák elítélte a pápai bréve miatt felháborodott vármegyéket, amiről egyébként nyilvánvalóan szó sem volt.³⁷ Mindezt úgy tette, hogy közben folyamatosan ostromozta a vármegyék valamennyi, vegyes házassági ügyben hozott egyházpolitikai lépését (csak Pestet említette, azt is csak kezdetbetűvel), néha akár egy gondolon belül dicsérve „a magyar anomáliáinkat méltán meg-megrovó DEÁKUNK”-at, és kifogásolva, hogy a vármegyék túlhaladtak „fejedelmink s nemzetünk alkotta törvénybírói s végrehajtói hatóságukon”!³⁸ Pedig Almássy bizonyosan tisztában volt a tényekkel, amit az is bizonyít, hogy 1844 januárjában készült – az előzőt folytató tanulmányában – elismerte, hogy a zalai felirat Deák műve, s azt is, hogy Deák tekintélye „képes vala a Z.[alai] felírás részére részrehajlókká tenni legtöbb vármegye karait és rendeit”, igaz, ezt nem saját állításaként, hanem az időközben megnyílt országgyűlésen elhangzott nyilatkozatokra hivatkozva tette.³⁹ Jellemző továbbá, hogy meg sem próbálta feloldani az ellentmondást, amely Deák ilyen jellemzése és a zalai határozatok e munkájában is többször megerősített elítélése között feszült.⁴⁰

Az 1843–44-es országgyűlés idején – tekintettel Deák távolmaradására – Almássy ez utóbbi hozzáállásának, vagyis a zalai körlevélben Deák sze-

³⁶ Deák Ferenc megtiszteltetése. In: *Pesti Hírlap*, 1841. 96. sz. (december 1.) 806. p.

³⁷ Írásában ez több helyen is szerepel: ALMÁSSY, 1842. 6–7., 53. p.

³⁸ ALMÁSSY, 1842. 13–15. p. Almássyéhoz hasonló, konzervatív indíttatású interpretáció volt 1844-ből Majláth Jánosé, aki monográfiájának vonatkozó ismertetésében több liberális megye (elsősorban Pest, illetve Temes, Bars és Zólyom) körlevelét is ismertetette, viszont „megfeledezett” éppen Zaláéról. MAILÁTH, 1844. 158–159. p.

³⁹ ALMÁSSY, 1844. 17. p.

⁴⁰ Utóbbiakra ld. ALMÁSSY, 1844. 35., 77., 81. p.

repvállalása elismerésének már nem volt igazán politikai tétje. Érdekes ezért visszatérni 1841 tavaszára, amikor a számos közszereplést vállaló unyi adminisztrátor még egészen más nézeteket publikált a zalai feliratról.⁴¹ Ezzel Almássy meg is nyitotta a zalai körlevelet tételesen cáfolni kívánó, érveiben szinte teljesen azonos, stílusában és megformáltságában eltérő katolikus röpiratok sorát. (Az egyháziak kitüntetett érdeklődésére önmagában utal, hogy további három terjedelmes, önálló röpiratot szenteltek a zalai feliratnak a fenti publicisztikák mellett.⁴²) Almássy a felirat minden fontosabb gondolatához cáfoló megjegyzéseket fűzött. Mindenekelőtt azt az érvet próbálta megsemmisíteni, hogy a viszálykodás kiváltó oka a papság magatartása volna, az igazi felelőst így jelölt meg: a „polgári szabadsággal ki nem elégíthetett, az ősi törvényes hit predomíniumát [= elsőbbségét] restellő, hitgyenlőséget, sőt felsőséget követelő protestánság, vagy ennek neve alatt az indifferentizmus, és libertinizmus túlzó haladása”. Állításainak igazolására az 1839–40. évi országgyűlés naplóját hívta segítségül, és később is úgy vélekedett, hogy a katolikus egyháznak kötelessége akadályozni a vegyes házasságot, mivel az – megfogalmazása szerint – a „religiói indifferentizmus s libertinizmus oskolája”. A pásztorlevél nem a vegyes házasságot tekinti Isten és a természet elleni bűnnek – próbált reflektálni Deák megfogalmazására –, hanem a vegyes házások vallástalansága.⁴³ Tiltakozott a zalai körlevél azon kitételei ellen, amelyek az esztergomi érseket sértették, és leszögezte, hogy eljárása nem volt más, mint a „katolika hit rendszerének lelkiesmérletes kifejtése”, Zala eljárását viszont nagyon súlyos szavakkal, a magyar állam történetének legdurvább egyház elleni akciójaként jellemezte: „Nyolc század után sincs példa, hogy a magyar törvényhozóság polgári, világi hathatósága ekkora hitszabadság

⁴¹ ALMÁSSY, 1841.

⁴² KÖRMÖCZY, 1841.; CSAJÁGHY, 1841.; SZABÓ, 1841. Körmöczy Imre (1811–1871) kalocsai szentzéki ülnök, később az egyháztörténet tanára, nagyváradi kanonok, több megye közgyűlésén és számos írásában a „harcos”, politizáló katolicizmus képviselője az 1840-es években. Csajághy Sándor (1810–1860) bajai káplán, majd az egyháztörténet tanára Pesten, később c. kanonok, 1851-től csanádi püspök, szintén ismert egyházpolitikai tevékenységéről. Szabó (Alamizsnás) János (1800–1857) tanár, esztergomi kanonok, több vármegye ellen is intézett röpiratot a vegyes házasságok ügyében. A vegyes házassággal foglalkozó röpiratokat egyébként az egyház-megyek igyekeztek terjeszteni a papság körében. Scitovszky János pécsi püspök például július végén, augusztus elején kapta meg Csajághytól és Szabótól könyveiket. (Köszönőlevelében méltányolta a keresztény hit védelmére kifejtett erőfeszítéseiket.) PPL. 1702–1703/1841. sz. A plébániákon a röpiratok terjesztésére: MMPI. Matrimonia mixta, sz.n.

⁴³ ALMÁSSY, 1841. 40., 46–47. p.

s kiváltság vérző sérelmével akart, kívánt volna beleavatkozni az ősi hit szentségibe, a katolika vallás hittitkaiba. Hallatlan dolog volna ez a katolikus világban!”⁴⁴ A zalai felirat minden pontját elutasító fejtegetéseit azzal zárta, hogy súlyos igazságtalanságot tulajdonított a megyének, reményét fejezte ki, hogy az ellenzék nyomása nem tudja a pásztorlevelek visszavonását kieszközölni, mert „ez a politikai erőszak igazán megcsökkentené a hit tiszteletét, papság becsületét”,⁴⁵ bár utóbbiakon kimondatlanul inkább az egyház társadalmi–politikai befolyását kell értenünk.

Hasonló szemlélettel és terjedelemben, végig meglehetősen pátosszal támadta a zalai körlevelet Körmöczy Imre füzete. Visszautasította például Deák azon megfogalmazását, hogy „az áldást is indulat s vakbuzgóság tevék súlyos átkoknak forrásává”, és Kopácsyt a keresztény hit vértanújához hasonlította, „kik a kínpadon szörnyű kínzások közepette kivívták az örök igazság fényes diadalmát”.⁴⁶ Jellemző, milyen dimenziót tulajdonítottak az egyháziak a vegyes házasságok ügyének, amikor annak legújabb szabályozásáért szerinte a főpapoknak a mártíromságot is vállalniuk kell. („A püspököknek készeknek kell lenni inkább éltöket az örök igazságért feláldozni, mint attól, mi a szent hitnek körében lényegesen vág, elállani.”) Élénken tiltakozott továbbá az ellen, hogy a katolikus egyház által képviselt magatartást túlzásnak minősítsék, amikor épp az a normális, amit ők tesznek. Ha ugyanis a katolikus püspökök magatartását „vétkes vakbuzgóság szennyes ruhájába burkoljuk, [...] a minden szent buzgalmat higgasztó indifferentizmusnak tárnánk fel kapuját, s fel véle mindazon szörnyetegeknek, melyek bűnös méhében buján foganszanak”. A nemzet súlyos megosztottságának előidézését (pont ellenkezőjére fordítva Deák érvelését) Körmöczy szerint az egyház minden eszközzel megakadályozni, a liberálisok pedig a végtelenségig fokozni igyekeznek: „Igenis a legérzékenyebb keservet gerjeszti nemes Z.[ala] megye által megújított emlékezete annak, mikint a nemzet és király, rokon és barát, atya és magzat, család és testvér között a visszavonás és meghasonlás vésttermő magvait elhintette a honosodni kezdő új tanítás!”⁴⁷ Körmöczy került a Deákra való célzást, vagy burkolt megszólítását. Visszautasította a zalai körlevél történeti eszmeifuttatását, és az

⁴⁴ ALMÁSSY, 1841. 42. p.

⁴⁵ ALMÁSSY, 1841. 51. p.

⁴⁶ KÖRMÖCZY, 1841. [2.] p.

⁴⁷ KÖRMÖCZY, 1841. [3–4.] p.

ismert módon a liberálisokra hárította a viszálykodásokért a felelősséget, vagyis a katolikus egyháznak csupán a liberálisok 1832–36-os országgyűlésen való fellépéséért való reakciót tulajdonította. Hosszú és szenvedélyes szavakkal hozta elő az ismert érveket arról, hogy a „világi hatalom avatatlan kezekkel rendelkezik az isteni vallás tárgyaiban”,⁴⁸ hogy az ötvenéves gyakorlattal kapcsolatos liberális ellenvetés nem helytálló, az újabb szabályozás jelenti a visszatérést az igazihoz, hogy a papság nem sérti sem az állam törvényeit, sem a természet elleni bűnt nem lehet neki tulajdonítani, nem is akadályozza a vegyes házasságokat stb. Kifejtette emellett, hogy amennyiben Zala rendei valóban tisztelik az egyházat, akkor a vegyes házasságok ügyében is követniük kell útmutatását. Meglehetősen cinikus módon részletezte Zala „álfogásait” például a házaspárok magánügyeibe való beavatkozás tekintetében. (Deák szövege – mint láttuk – ezzel vádolta a katolikus egyházat.) A protestáns férjnek ugyanis lehetősége van a magánélet békességének fenntartására – ajánlotta –, ehhez valamennyi gyermekét katolikusnak kell keresztelnie, ahogy „szerette párjának egyháza s hite” ezt parancsolja.⁴⁹ Tévesnek minősítette Zalának a püspöki kart intoleranciával vádoló megjegyzéseit, hiszen a legnemesebb keresztényi szeretet gyakorlásának a katolikus egyháznak való legteljesebb engedelmességet, és a katolikus hitelvek – akár mások rovására történő – következetes, erélyes végrehajtását tekintette. A magyar liberálisoknak végül a valamennyi országban tapasztalhatónál nagyobb szabású egyházüldözést tulajdonított. Ezt a megint csak tipikusnak mondható – a magát még privilegizált állapotában is üldözöttnek láttató – katolikus álláspontot abból eredeztette, hogy a vegyes vallású házaspárok jogait védő zalai felirat nem más, mint a vallásszabadság korlátozása: „El nem fojthatjuk aggodalmas fájdmunkat, mely kebleinkre mázsás súly gyanánt nehezedik! Azon fájdmalmas aggodalmakat, melyeket gerjesztenek a magyar kat.[olikus] egyház vallási szabadságának korlátozására irányzott sérelmes indítványok a vegyes házasságok ügyében. Nem lehet belső megindulás keserű érzete nélkül szemlélnünk, midőn az egész keresztény világban, sőt még a félhold pogány birodalmában is a katolikusok e részben szabadon követik szent hitük elveit, ahogy akkor a magyar apostoli hazában, hol törvény s nyolc-százados birtok kezeskedik sérthetetlen szabadsága mellett, a katolikusok

⁴⁸ KÖRMÖCZY, 1841. [8.] p.

⁴⁹ KÖRMÖCZY, 1841. [15.] p.

tisztán vallásos gyakorlatok miatt törvény s igazság ellenére megtámadtatnak!”⁵⁰ Végül szenvedélyes felszólításokban reményének adott hangot, hogy a magyar nemzet elhatárolja magát Zala nézeteitől, továbbá, hogy az uralkodó erőiesen védelmébe veszi a katolikus egyházat.

Csajághy Sándor – mint láttuk – nemcsak írásban, hanem a megyegyűlési vitákban való aktív részvétellel is szerepet vállalt a Zala ellen kibontakozó egyházi hangulatkeltésből.⁵¹ A tisztán katolikus egyházi szempontok védelme helyett Csajághy más eszközhöz nyúlt: „a liberalizmus apostola”,⁵² Karl Wenzeslaus Rodecker von Rotteck (1775–1840) nézeteit hívta segítségül, és azt próbálta bizonyítani, hogy Zala megye indítványa a mértékadó külföldi szabadelvűekétől eltérően szélsőséges, intoleráns egyházpolitikát képvisel. Csajághy az egyházas érveléstől való elszakadással épp az ingadozókra, vagy a mérsékelt liberálisokra próbált hatni, hiszen Rotteck munkái – különösen a Karl Welckerrel közösen jegyzett Staatslexikon⁵³ – doktrinális megközelítésű kifejtéseikkel nagyon komoly hatást gyakoroltak a magyarországi szabadelvűek eszmei fejlődésére, politikai nézeteik kialakulására. Csajághy támadásának pikantériája, hogy Deák eszmerendszerét is jelentősen befolyásolták Rotteck államtudományi, politikai filozófiai, aktuálpolitikai írásai,⁵⁴ de igaz volt ez Eötvös Józsefre és másokra is. Csajághy nem hagyta ki a kínálózkodó alkalmat, hiszen amikor a porosz kormány – a vegyes házasságok ügyében törvénytelenül alkalmazott passiva assistentia propagálása miatt – 1837 novemberében lefogatta a kölni érseket, Rotteck általában helytelenítette a hatalom eljárását,⁵⁵ vagyis remek hivatkozási alap volt Deákék szélsőségességének demonstrálására. Fontos azonban, hogy Rotteck ettől még nagyon is liberális elveket képviselt (pont a konzervatívok kevés alappal hivatkozhattak rá), amelyeket – a Deák kapcsán fentebb már idézett eljáráshoz hasonlóan – szintén ki lehetett forgatni eredeti értelméből. Továbbá Csajághy műve jelentős részben nem más, mint egy szemelvénygyűjtemény külföldi, illetve kisebb részben hazai szerzők munkáiból, Rotteckre alig történik hivatkozás. (Számos röpiratból, törvényből, sőt református és evangélikus teológusok munkájából is idézett, hogy utóbbiakat hozza fel a vegyes há-

⁵⁰ KÖRMÖCZY, 1841. [16.] p.

⁵¹ Ld. 71. p., 35. sz. jegyz.

⁵² BALLAGI, 1890. 61. p.

⁵³ ROTTECK-WELCKER, 1834–1844.

⁵⁴ Deák olvasmányélményeire ld. pl. MOLNÁR, 2003. 171–172. p.

⁵⁵ Ld. erről pl. KLÖM. VII. 534–535. p.

zassági ügyben álláspontja védelmére.) A röpirat egyes részeiben különösen érdekes, hogy a Csajághy által hivatkozottak konkrétan Deák esetére hogyan vonatkoznak. Egy alkalommal például azt ajánlotta bármely kritikusának, hogy „üsse fel akármelyik Conversations Lexicont [= enciklopédiát], mind-egyikben azt fogja olvasni, hogy a kereszténység, azaz a r.[ómai] kat.[olikus] egyház tette a házasságot házassággá, azaz Istenhez és emberhez méltóvá, és azon boldogság forrásává, mit annak előtte a világ, de főleg a nőnem nem ismert”. A tartalmában (vagyis a kereszténységnek a katolicizmussal való azonosításában, illetve a házasság mint a női egyenjogúság kifejeződésében) is tanulságos megjegyzés szempontunkból azért érdekes, mert Deák nagyon is élénk érdeklődéssel forgatta a korabeli, Csajághy által megjelölt című enciklopédikus összefoglalókat, mint egyikről 1828-ban írta: „várakozásomnak teljesen megfelel, óhajtva várom a többi köteteknek megjelenését”.⁵⁶

Csajághy ugyanakkor Körmöczy érveléséhez hasonlóan gyakran indulatos, argumentumai a röpirat oldalait elborító idézetek ellenére azokkal jórészt megegyeznek, ezért csak rövidebben ismertetjük. Már a bevezetésben kárhoztatta a „kürtölt lélekismeretszabadságot oly hön pártoló protestantizmusból” kiinduló „lélekismeretzaklatást”, és a saját korában folyó egyházpolitikai harcot úgy jellemezte, hogy az nem más, mint a vallásháborúk korának felelevenítése, csak a küzdelem már nem „a fegyveres erőszaknak vértől párolgott csatatarein” folyik.⁵⁷ Csajághy a zalai felirat vitatásakor is nagyobb teret szentelt a vegyes házassági ügyek háttérében valódi mozgatóknak gyanított protestánsok kritikájának. (Például történelmi vizsgálatoként: „Kínosan nyögött számos évek hosszú során át s vérzett is a szegény haza, de vérét nem azon religió szopta ki, melynek szárnyai alatt lön tére hazává, népe nemzetté, királya apostolivá, hanem egy másik. [...] Nem azon religió pazarolta tehát el kegyetlenül azon sok ép erőt s tehetséget, mi népünket nagygyá és boldoggá tehette volna, melynek főpapjai Mohácsnál vérüket ontották, hanem egy másik, melynek érdekében feküdt eltipratásunk. Nem az fűzte őseinket rabláncra, mely szerzeteseket küldött, kik értékkel, étellel őket kiváltanák, hanem egy másik, melynek szabadság lön a jelszava, műve szolgaság lön.”⁵⁸) A szerző láthatóan nem tudott a

⁵⁶ CSAJÁGHY, 1841. 24. p.; PUKÁNSZKY, 1936. 309–311. p. Vö. még 89. p., 56. sz. jegyz.

⁵⁷ CSAJÁGHY, 1841. XIII–XIV. p.

⁵⁸ CSAJÁGHY, 1841. 3., 5. p. Könnyen lehet, hogy a „rabláncra fűzés” csak elfogultságból fakadó túlzás, ez ugyanis nem a protestánsokat, hanem a törököket jellemezte.

protestáns egyházaknak pusztán a létezése fölött is napirendre térni, hosszan fejtegette például, hogy „ő [ti. a katolikus egyház] merő csillapat és egység, a protestantizmus ellenben merő habozás és szakadás, hogy ő merő állítás és következetesség, a protestantizmus ellenben merő tagadás”, és a vegyes házasságok kapcsán támadt polémiát is oda vezette vissza, hogy a protestantizmus természetes jellemzője a széthúzás, belső szétforgácsolódás, az erőket felemésztő vitatkozás stb., de nem kímélte azokat a névleges katolikusokat sem, akik nem mindenben pontosan egyházuk előírásait követik.⁵⁹ Csajághy más szerzőkkel ellentétben nyíltan kimondta, hogy nem pusztán a házassági jog szabályozása miatt támadt a polémia, hanem „mivel a házasságról van szó, mely mind a két hatalom [ti. az állam és az egyház] hatalomkörébe vág, tulajdonképpen a két hatalomnak egymáshoz viszonya az alapkérdés”.⁶⁰ Almássyval és Körmöczyvel ellentétben alig szólt a liberalizmusról, sokkal többet ostromozta a protestánsokat. Deák a zalai feliratban következetlenséggel vádolta a papokat a korábban megáldott, most Isten és természet elleni bűnnek beállított vegyes házasságok miatt. Csajághy szerint azonban ez épp a protestantizmust jellemzi, amely „mindeddig fehérnek mondja, mit annakelőtte koromfeketének kiáltva kárhoztatott, mely színcserét ugyan a római kat.[olikus] egyházra akarta tolni egy újszínű hírlap, de ezáltal csak önvallása történeteiben akaratos járatlanságát, vagy legújabb szabású protestantizmusát, melyben fehér és fekete között már megszűnt a különbség, árulta el”.⁶¹ Ugyanitt elég meghökkenítő módon azzal is érvelt, hogy amikor az 1791/26. tc. pártolja a vegyes házasságokat, kimondatlanul, de tényyszerűen pártolja a reverzálisok követelésének jogosságát is. (Megjegyezzük, ennyire messzire még katolikus szerzők sem merészkedtek az egyház álláspontjának védelmezésekor.) Röpiratának második fele eredeti szándékával részben ellentétesen mégis katolikus egyházi szempontból megírt hitvédelem lett. A protestánsokkal ellentétben – írta – egyháza „nem ismeri a kétkedések reményt ölő tengerének örvényit, ő hidat ver magának és anyai karokkal nyújtja le horgonyát minden hajótörést szenvedetteknek, csak akarják azt megragadni”.⁶²

⁵⁹ CSAJÁGHY, 1841. 14. p. („Más katolikusnak nevezettni és más katolikusnak lenni.” Uo. 28. p.)

⁶⁰ CSAJÁGHY, 1841. 19–20. p.

⁶¹ CSAJÁGHY, 1841. 55. p. A célzás minden bizonnyal a *Pesti Hírlapra* vonatkozott, melyet máshol is rosszállónak hivatkozott. Uo. 133. p.

⁶² CSAJÁGHY, 1841. 122–123. p.

Élesen utasította vissza azt is, hogy az idézett törvényre a pásztorlevél – a zalai körlevél szavaival – „bűnnek bélyegét” nyomta volna, és apokaliptikus víziókat megszólaltatva kérdezte, hogy „avagy a 19. század már minden bűnön túltette magát, és csak a legkorszerűbb, a tettleges hittagadás volt hátra?”⁶³ A papságot szélsőségesen törvénytisztelőnek, vitapartnereiket szélsőségesen törvénytágadónak, az anarchia előkészítőinek mutatta be, és dicsérte a püspökök heroikus harcát az országgyűlésben, amellyel az újabb vallásügyi törvény megakadályozásáért küzdöttek. A zalai felíratra, illetve magára a megyére alig-alig történik utalás a terjedelmes szövegben. Egy alkalommal idézi a január 11-i közgyűlésen történeteket, jellemzően éppen Hertelendy Károly elhíresült „fakeresztes” szövegét, s legalább ennyire érdekes, hogy tovább is fűzte, amit hallott vagy olvasott, ugyanis a fakeresztről azt is Hertelendy szájába adta, hogy e jelkép előtt „Rómának arany bálványai porba hullottak”, pedig ezt vélhetően a zalai közgyűlés szónoka nem is mondta.⁶⁴ Az idézetek és külföldi példák közepette citált zalai felirat elemzésének végén az ő hangja is egyre szenvedélyesebbé vált: „Nem, honfiak! Ezen egyház soha nem fogja az őnalapköveire épített, s azokon minden időkre biztosítva nyugvó közállományt alááshatni, nem fog éppen akkor vallástalanságot szülni, midőn vallási törődetlenség ütötte sérveire gyógyírt rakogat, a jövő nemzedéket a vallástalanság ragályától megóvando.”⁶⁵ A végén pedig jó irodalmi-publicisztikai érzékkel a zalai felirat parafrázisát készítette el, a Deák által az uralkodóhoz intézett szavakat épp ellenkező értelműekre fordítva.⁶⁶

Csajághyval ellentétben Szabó János, az utolsó terjedelmes, a zalai felirattal önállóan foglalkozó röpirat szerzője tudatosan törekedett Deák, illetve Zala megye állandó hangoztatására. Ugyan néven sehol nem nevezte Deákot, mégis Almássyhoz hasonló eljárást követett, amikor le akarta járatni. Könyvének egyik mottójául ugyanis a „Z[al]a megyei követ”, vagyis Deák országgyűlési beszédéből vett részletet választotta, amely szerint „kár

⁶³ CSAJÁGHY, 1841. 65. p.

⁶⁴ CSAJÁGHY, 1841. 68. p.

⁶⁵ CSAJÁGHY, 1841. 130. p.

⁶⁶ Például az említett szövegrész eleje a zalai felíratban: „Nem egyedül egyháziaknak tartjuk mi ezeket, Felséges Urunk, hanem olyanoknak, mikre a közállománynak ügyelni legszentebb kötelessége [...]”, amit Csajághy így fordított ki: „Mi sem egyedül polgáriaknak tartjuk ezeket, Felséges Urunk, hanem olyanoknak, mikre az anyaszentegháznak ügyelni legszentebb kötelessége [...]”

volt az országgyűlésnek a vallás dolgába avatkozni [...]”.⁶⁷ Ugyanakkor többször is nyilvánvalóvá teszi, hogy – Csajághyével ellentétben kevésbé tudományos, inkább a közvéleményhez népszerűsítő jelleggel írott – munkájában Deák Ferencre irányította támadásait. Végig egyes szám második személyben szólítja meg a felirat szerzőjét, folyamatosan kérdéseket tesz fel a dokumentumot „fogalmazó úrnak” stb. Stílusa ezenkívül Zala cáfolatában kifejezetten ironikus, helyenként maró gúnyt alkalmaz. A felirat zalai eredete mellett célzást tett például „a fölírás fogalmazójának szónoklati szép tehetségére”, felháborodott azon, hogy az esztergomi érsek elleni vád pont „egy katolikus szívéből és tollából származik”, vagyis végig burkoltan Deákot támadta, volt, hogy kifejezetten meg akarta szégyeníteni („fogalmazó úr elménckedni akar, de nem a legjobban sült el kegyének” stb.).⁶⁸ Egy alkalommal – mintegy „biztos, ami biztos” alapon – egyértelműbb célzást is tett a zalai dokumentum szerzőjére, amikor hasonlóan Fejér Györgyhez (ld. fentebb) élcelődve tette szóvá a vármegyei felirat szövegezőjének hiányos latin tudását, mint a pástorlevél félreértésének vélt forrását: „A fogalmazó úr, mint a pásztori – s azért még latán [latin] – nyelven írt levelek kivonata bizonyítja, igen jó Deák! S talán nem is fájlalja azt, mint némely különcök, hogy még latánul hallanak, ha nem értenek is már, mert ezelőtt sem igen voltak járatosak a latán klasszikusokban.”⁶⁹ Ettől eltekintve a fentiekben már megismert módon érvelt amellett, hogy a viszálykodás forrása a protestánsoktól ered, akik nem elégedtek meg a számukra megadott teljes (!) vallásszabadsággal, hanem többre vágytak, el akarták törölni a katolikus egyházat, de az utóbbi időben már senki nem háborgatta őket. (Ellen-

⁶⁷ Vö. 88. p., 21. sz. jegyz. Megjegyezzük, ezt a szöveget a katolikus röpiratszerzők minden bizonnyal egymástól vették át.

⁶⁸ SZABÓ, 1841. 2., 31., 62. p.

⁶⁹ SZABÓ, 1841. 37. p. Megjegyezzük, Deák neve többször is vált a személyére irányuló szójáték forrásává. Csány László például egy, Deákot köszöntő beszédében a magyar nyelvért folytatott küzdelem jegyében hosszan hasonlítgatta össze a „deák nyelvet” (vagyis a latint) és a polgári átalakulásért folytatott küzdelem eszközeként a „Deák-nyelvet” (Deák beszédét, stílusát, tevékenységét). Többek között így fogalmazott: „Hajdan a deák nyelv volt a tudományok egyedüli forrása, most szinte a Deák-nyelv a tudományok egyik legszebb forrása, melyből a politikai tanok ki nem apadó kristályere csörgedez; hajdan dicsőség volt jól tudni a deák nyelvet [...], most dicsőség volna félig tudni a Deák nyelven; [...] hajdan a törvények deák nyelven szóltak, most Deák szól a törvények nyelven” stb. MOL. H 103. 11. dob. sz.n. De Deák maga is szívesen élcelődött saját nevével. Például amikor egy barátja szomjazva innivalót kért tőle, egy üveg tintát adott, s mosolyogva kérdezte: „Deáktól mi egyéb fluidumot [= folyadékot] várhatsz, mint tintát.” SÁNDOR, 1986. 114–115. p.

tétben szegény katolikusokkal, akik bármilyen üldöztetést is szenvedtek, mégsem „vonták meg mindannyiszor a láрма harangot, vallássértésről nem rimáinkodtak a diétákon”!) A legalábbis sajátos – elfogult, túlzottan katolikus – eszmefuttatás Deák elleni támadásba ment át annak kapcsán, hogy a zalai felirat kifogásolta az 1791/26. tc. papság általi önkényes félremagyarázását és megsértését, sőt az áldásmegtagadó papok elleni peres eljárást inkább Deáknak címezte volna: „Hová ragad szónoklati heved? Tárd ki, ki legyen azon önkényes erőszakoskodó, azon rossz törvényt magyarázó és azokat lábbal tapodó? Akció [= hatósági eljárás] fejedre s javaidra, ha be nem bizonyítod, hogy az 1790-i 26. artikulus rendelete elmellőztetett, értelme önkényesen s egyoldalúlag félremagyaráztatott, sőt tartalma világosan megsértetett. Mikor és hogyan? Bezzeg szűkülne ám egyvalaki akkor, és úgy elijedne az akció hallásától, mely mái időkben némelyeknek már szavuk járásává vált.”⁷⁰

A reverzálisokkal kapcsolatosan ő is úgy vélekedett, hogy az kifejezetten hasznos a protestánsokra, hiszen az utóbbiakhoz tartozó völegény csak így nyerheti meg magának hitvesét (ha utóbbi igaz híve egyházának), és a vegyes házasságokban követett katolikus egyházi eljárás teljes mértékben törvényes. Azonban ingerülten vonta kérdőre Deákot, amiért a feliratban szerepel, hogy „a nemzet” a sérelem orvoslását kívánta, mondván: „a fölírás szerzője” nem beszélhet az egész nemzet nevében.⁷¹ Deákot demagógiával is vádolta, vagyis azzal, hogy népszerűségével és szónoki adottságaival visszaélve uszította Zalában a tömeget. („Fohászkodik a fogalmazó úr, mintha szónok volna, s azt akarná, hogy hallgatói is fohászkodjanak és sírjanak. [...] Kimeríti a fölírás fogalmazója minden szónoklati erejét, hogy mézbeszéddel annál biztosabban jusson jól kiszámolt céljához, hevítsse az őt imádó sokaságot, s gyűlöletessé tegye a kat[olikus] egyházat és ennek érdemes papjait, mintha ezek lettek volna a haza virágzásának és közboldogságának ellenségei, nagyságának akadályai.”) A „fontolva haladó” konzervatívok ideológiáját tükröztetve, Szabó hosszasan részletezte, hogy mennyi mindent tesz a papság a nemzet felemelkedése érdekében, a kaszinók, óvodák, színházak, társadalmi egyesületek munkájában élen jár, amit Deák is tudhatna, ha vidéken észrevenné, milyen látványosan fejlő-

⁷⁰ SZABÓ, 1841. 17–18. p.

⁷¹ SZABÓ, 1841. 19–22. p. Ráadásul Szabó a nemzet fogalmát még Werbőczy értelmében használta, vagyis az országgyűlésben képviselt kiváltságos rendeket értette alatta.

dik Pest (külön írt a Lánchíd munkálatairól), s mindezt az idilli egységet semmiféle vallási viszály nem osztott meg. „A fölírás fogalmazója igen szabadnak mutatkozik – írta gúnyosan –, s azért azt javaslom nékie, hogy elhagyván Zala vidékeit, úgysis azok télen s tavasz elein igen bájtalanok s kietlenek, ránduljon Pestre, és lássa önszemeivel a szép remények létesülését, hogy béke és csend uralkodik, hogy a lelkek nyugalma mi aggodalom sem zavarja”, legfeljebb egy ház van, ahol lárma és megosztás tapasztalható, ez utóbbival nyilván a vármegyére céltzott.⁷²

Az ironizáló stílus néha heves tiltakozásba csap át, például amikor a zalai körlevél a polgári házasság lehetőségét megpendítette, illetve az áldás törvényes kiszolgáltatására akarta kényszeríteni a papokat. Utóbbival kapcsolatosan Szabó határozottan pártolta, amit Deák morális megfontolásból mélyen elítélt, miszerint a reverzálist nélkülöző vegyes házasságra lépő katolikus feleség „az anyaszentegyház kebeléből kizárassék”, vagyis például a szentségek kiszolgáltatásában ne vehessen részt. A szerző itt meg-hökkentő módon azonosította a protestáns férfival összeházasodó asszony és egy köztörvényes gyilkos egyházi megítélését a szentségek kiszolgáltatása szempontjából: „Azon föl ne akadjon, fogalmazó úr, hogy az alkalmazásban a vegyes házasságra kelőről, a hasonlításban pedig gyilkosról van szó, mert ezek egymáshoz abban igen hasonlóak, hogy a gyilkos a testet öli meg, a föltétlen vegyes házasságra kelő pedig maga s férfigyermekei lelkét.”⁷³ Az ilyen hölgyek magatartását nagyon mélyen elítélte, és kárhóztatta a vármegyét, hogy a valódi bűnösöket (vagyis a házaspárokat) pártolja, míg az igazi törvények igazi alkalmazóit, vagyis a papokat, „kik a bitorlott új hatalomnak hódolni nem akarnak, a legképtelenebb, sok lelkésznek minden vagyontát fölülhaladó büntetéssel akarják sarcolni, és ezáltal a vétekre kényszerítik és a lelkiismereteken erőszakoskodnak”. Szabó ráadásul nemcsak az állam és egyház közötti konfliktusok élezésével vádolta Deákot (mint láttuk, ezt utóbbi épp az esztergomi érsek pásztorlevelének tulajdonította), hanem szándékosságot vélt felfedezni Zala eljárásában, amelyből az állami és társadalmi rend teljes összeomlásához vezethet az út: „Így a törvények fenntartása szent nevében titkos, de mély keserűségű, rettenetes s előre megszámíthatatlan harcot kezdenek, először ugyan a katolika relígió, de ennek

⁷² SZABÓ, 1841. 26–30. p. Szabó invitálásának pikantériája, hogy Deák néhány hónap múlva, novemberben hosszabb időre Pestre utazott.

⁷³ SZABÓ, 1841. 45–46. p.

megdöntésével a vallásosság ellen is, s mivel pedig ez a közállománynak legerősebb támasza, közvetleg a közállomány ellen is.” Inkább dicséretet várt volna az egyház – érvelt később –, amiért a vallástalanság „legbővebb forrását dugták bé” a papok, vagyis nemhogy gyengítették, hanem szilárdították az állam alapjának tekintett katolikus egyházat. Műve végén Szabó is megszólította az uralkodót, stílusa teljesen patetikussá vált, és ha már a vegyes házasságok ügyét az indifferentizmus legfőbb forrásának minősítette, nem lepődhetünk meg Deák Ferencnek törvénysértőként és veszedelmes felforgatóként való jellemzésén: „Nem törvénysértést akar orvosolni ns. Zala vármegyei főírás szerkesztője, s ennek elfogadói, fölséges úr. [...] Zavart akarnak okozni, a katolika hit és egyház megdöntését szándékolják.” A törvények értelmezésében „vakoskodó” Deák ezáltal pedig – vonja le a következtetést egész messzire eljutva a vegyes házasságok ügyétől – az állam rendjét is alapjaiban akarják megrengetni, társadalmi bizonytalanságot szítanak, amit így jellemzett: „zűrzavar, veszély és pusztítás fog a föl-zavart honban egyaránt uralkodni, ha az alattomos szándék teljesedni, s a terv sikerülni fog”. Azonban a több milliós katolikus nép nem fogja hagyni „szent hitének s egyházának megdöntését” – vallotta meg –, akár élete árán is megvédi azt, és különösen élesen kikelt a felekezeti egyenjogúság elve ellen. „Nem alaptalan aggodalom ez, felséges úr s király – folytatta. – Már meg van vetve a háló a zavarbani halászatra! Már nyilvános lapok ássák a vermet nemcsak a katolika, hanem minden kijelentett religió alatt és ellen! Már a határozott ész s tévelygő értelem szava elegendőnek állítatik az isteni dolgokban, már babona és álhit a természet fölötti religió, már az ostobaságban remekelt indus nép religiójához hasonlíttatnak a keresztény religiónak legszentebb tanítási!” Az uralkodóhoz intézett terjedelmes kérése az általánosságokon (vagyis mint apostoli király a katolikus egyházat trónja támaszaként óvja meg a támadásoktól stb.) túl a pásztorlevél sikeressé tételét kérte, valamint, hogy az egyháznak biztosítsák „vallási dolgokban szabad rendelkezését örök üdöre”. [Sic!] A korábbiakhoz képest új elem, hogy nemcsak a vármegyéknek a vallási dolgokba avatkozását kívánta megtiltatni, hanem kérte, hogy V. Ferdinánd az 1647/14. tc. büntetését hajtsa végre azokon a vármegyék hatóságain (Deákon és megyéjén is), amelyekben Zalához hasonló intézkedésekre került sor.⁷⁴

⁷⁴ SZABÓ, 1841. 89., 105., 108–111. p.

E publicisztikák és röpiratok teljes érvrendszerét minden vonatkozásban nem tudtuk ismertetni, mégis kiderült, hogy e katolikus szerzők – az egyház teljes támogatásától kísérve – leginkább vallási, teológiai érvek mentén támadták a zalai feliratot. Örök, Istentől eredő igazságnak állították be az egyház aktuálpolitikai törekvéseit, amelyeket jelentős részben a Deák által képviselt Zalától láttak megtámadottnak. (Utóbbiak megnevezése mindenütt Deák személyét is kell értenünk.) Az egyházi szerzők kitüntető „érdeklődéséből”, munkáik elemzéséből rövid összegzésként megállapíthatjuk, hogy az egyház – joggal – jelentős szerepet tulajdonított a vegyes házasságok ügyében Zala megye által képviselt és terjesztett álláspontnak, így Deák Ferencet 1841-ben első számú politikai ellenfelei között tartotta számon.

Deák ugyanakkor több ok miatt sem válaszolt ezekre a személye ellen is irányzott, nyilvános megtámadtatásokra. Egyrészt általában a liberálisoknak jóval korlátozottabbak voltak az egyházpolitikai kérdésekben a nyilvánosság lehetőségei, mint a katolikus egyháziaknak; másrészt fontos, hogy Deáktól alkatilag távol állt tőle a publicisztika művelése. (Kossuth is hiába próbálta rávenni a *Pesti Hírlap*ba cikkek írására.) Végül pedig, s talán ez a legfontosabb, Deák, illetve általában a liberálisok jóval kevesebbet foglalkoztak az egész vegyes házassági ügygel, mint a konzervatív katolikus közéleti személyiségek. Előbbiek számára sokkal fontosabbak voltak a *Pesti Hírlap* által „tematizált” társadalom- és gazdaságpolitikai problémák, a vármegyék „párt”-politikai kérdései, később a Kossuth-Széchenyi vita stb. Mégis Deák január 11. utáni álláspontjáról is van forrásunk. Wesselényi Miklóshoz március 4-én írott levelének végén számba vette, milyen sok „bajt okoztak azok az Isten adta papok”, s újra hitet tett korábbi egyházpolitikai felfogása mellett, jelezve, hogy a felmerült kritikák hatására semmit nem változtatott véleményén.⁷⁵ Megállapította, hogy a vegyes házasságok ügye nagyon élénken foglalkoztatta a vármegyék közgyűléseit, majd összefoglalta januári beszédében és a zalai feliratban is kifejtett nézőpontját: „A primás pásztori levelében nemcsak az a hiba, hogy az ilyen házasságoktól az áldás megtagadtatik, de még nagyobb hiba az, hogy a reverzális nélküli vegyes házasságot a primás Isten és természet törvénye

⁷⁵ MOLNÁR, 2003. 317–318. p. Deák Wesselényihez Kehidáról írott 1841. júliusi és októberi leveleiben, illetve a Széchenyihez intézett márciusi levelében nem is említi a témát, részletesen foglalkozik viszont a *Pesti Hírlap* körül kibontakozott vitával, ez utóbbi foglalkoztatta igazán. A leveleket ld. MOLNÁR, 2003. 319–330. p.; VÁCZY, 1890. 79–85. p.

elleni bűnnek mondja, holott ez 50 évig bűn nem volt.” Deák különbséget tett az egyház magatartásában a törvényekkel való szembehelyezkedés, és az egyház azon teológiai felfogása között, amely a vegyes házasságot Isten és természet elleni bűnnek minősítette. A liberális katolicizmusra jellemző érveléssel úgy vélte, ez az utóbbi a nagyobb baj, mert a polémiát kiváltó joghézagot (a házasságjog törvényi szabályozásának pontatlanságait) a következő országgyűlés könnyen orvosolhatja, például azáltal, hogy elfogadja a legutóbbi diétán megállapított tervezetet. (Ebből az is kiderül, hogy Deák semmiféle kivetnivalót nem talált volna abban, hogy a völegény papja adja össze a házasokat, és a gyermekek kövessék apjuk vallását.) „De az utóbbit – folytatta Deák –, hogy Isten és természet törvénye ellen vétkezik, aki reverzális nélkül ilyen vegyes házasságra lép, nehéz lesz az egyházi rendnek visszavonni, s még ezen tanítás fennáll, addig az mindig ellenkezésben áll a törvény rendeletével, és sérti a törvények méltóságát.”

Idézzük fel röviden Zala másik január 11-i határozatának publicisztikai fogadtatását. Érthetően jóval kevésbé inspirálta a „kettős beneficium” ügye állásfoglalásra még az egyházi tollforgatókat is. Ennek oka részben, hogy 1841 második felétől az egyházi javak feleslegének népnevelési célokra fordítását (vagyis a szekularizációt) célzó „borsodi indítvány” előtérbe került, majd amikor 1842 februárjában Zichy Domokost kinevezték veszprémi püspöknek, Kopácsynak megszűnt az apostoli kormányzói megbízatása, a zalai javaslat végleg okafogyottá vált. Két megnyilatkozást mégis érdemes felidézni, ezek jól mutatják a konzervatívok viszonyulását Deákhoz és indítványához. Az egyházas-konzervatív *Nemzeti Újság* egy szerkesztői jegyzetében kinyilvánította, hogy Zalában a Kopácsy által élvezett két főpapi jövedelemben sérelmet csak a „felhevült kedélyek” fedezhettek fel, és kifejtette, hogy a veszprémi püspökség szóban forgó jövedelmeit az esztergomi székesegyház építésére fordították, az érsek pedig nagyon is megfelelő személynek bizonyult a tekintélyes bevételek méltányos kezelésére.⁷⁶ Hasonlóan foglalt állást a *Hasznos Mulatságok* publicistája is, rámutatva, hogy amennyiben a megyéspüspökök nem hirdetik ki a vegyes házasságokkal kapcsolatos körlevelet, „akkor senki se fogja kívánni az egyházi javak feleslegét a népnevelésre, amint eddig nem kívánta azt, holott nem tegnaptól fogva látja át az értelmes, hogy bizony szükséges

⁷⁶ *Nemzeti Újság*, 1841. 55. sz. (július 10.) 217. p. A lap szerkesztője ekkor Nagy Pál, segédszerkesztője Hindy János volt, a jegyzet nem tudjuk, kitől származhat.

a népet nevelni”. Számos történelmi példát hozott arra, hogy egyes egyházi személyek egyszerre két javadalmat is élveztek, de fontosabbnak tartotta, hogy a kettős beneficium kifogását, illetve a szekularizáció követelését a vármegyéknek a vegyes házassági ügyek miatti ellencsapásaként értelmezte, továbbá a liberálisokat álszentséggel is vádolta: „Le az álorcával uraim, mely csak táncvigalmaknál illik a becsületes emberhez, s őszintén szóljon mindenki felebarátjához mondja meg nyilván, mit akar, amint kívánja, hogy mások légyenek öeránta!!!”⁷⁷

Az aktuálpolitikai indíttatáshoz ragaszkodva, de valamivel teoretikusabb igénnyel nyúlt a témához névtelen röpiratában Rohonczy János (1775–1842) Veszprém vármegye volt országgyűlési követe, majd alispánja, udvari tanácsos.⁷⁸ Négy részre osztott munkájában aktuális egyházpolitikai kérdéseket (a püspöki jogkört, a népnevelés ügyét, a vegyes házasságokat és külön fejezetben a kettős egyházi beneficiumokat) tárgyalta. „Némely nemes megyékben a korszellem s divatszerű hánytorgatás és vitázások tárgyává tétetett a kettős beneficium” – írta, majd igyekezett kimutatni, hogy a korábbi évszázadokban is volt hasonlóra példa Magyarországon. Elismerte, hogy a két egyházi haszonvétel élvezését általában tiltja a törvény, de számos kivételre került sor korábban, rendkívüli időkben, s „a szokás legjobb magyarázója és értelmezője a törvényeknek”. (Sic!) Különben is a felségjog körébe tartozó üggyről van szó, amelyet a megyék határozatai sem tehetnek semmissé. A jogi megalapozás után kemény szavakkal fordult – a néven nem nevezett – Zalához és követőihez, mondván, utóbbiak leleplezték indulataikat, „s meg nem akarnak szűnni a királyi trón zaklatásától”. Kijelentette továbbá, hogy az egész kezdeményezés mögött „a maga főpásztori kötelességét teljesítő primás személye ellen felforrott irigység s bosszúvágy” a valódi kiváltó ok, s nyilván nem fogja három év után Kopácsy mindkét beneficiumot megtartani.

Ez egyébként így is lett, s Kopácsy 1842. február 20-án a veszprémi egyházmegyéhez intézett búcsúbeszédében szükségét érezte annak, hogy körülmekintően megindokolja apostoli kormányzóságát. Nemcsak arról van szó, állította, hogy az uralkodó három évre gazdasági megfontolásokból nála hagyta a veszprémi egyházmegye irányítását, hanem érzelmi szem-

⁷⁷ LESNYÁNSZKY ENDRE: Kettős beneficium. In: *Hasznos Multságok*, 1841. 10. sz. (február 2.) 38–39. p.

⁷⁸ ROHONCZY, 1841. 43–48. p.

pontokról is: Kopácsy nagyon szerette Veszprémet, már csak azért is, mert ott született. Az esztergomi bazilika felépítését lehetővé tevő kettős beneficiumot pedig nemzeti közérdeknek (így az azt ellenző Zalát e közérdek ellenségének) minősítette: „Csak így lett lehetséges mind egyéb terhes körülményeket elhárítani, mind ezen főmegyei templomnak épülését újra folyamatba hozni, azon dicső főtemplomnak épülését, melynek romjait minden hő keblű magyar úgy üdvözlé mindenkor, mint polgárosodásának és csinosult műveltségének bölcsőjét.”⁷⁹ A bécsi udvar számára mindenesetre precedenst teremtett az ügy, és amikor 1849-ben az esztergomi érsekké kinevezett Scitovszky Jánosnak megengedték, hogy még egy évig élvezze a pécsi püspökség jövedelmeit, Kopácsy 1839–1842 közötti veszprémi apostoli kormányzóságára hivatkozhattak.⁸⁰

⁷⁹ Primás őhercegségének búcsúszózata a veszprémi egyh.[áz]megyéhez. In: *Religio és Nevelés*, 1842. 9. sz. (február 27.) 129–132. has., 130. has. Búcsújakor elmondott megnyilatkozása azért is érdekes, mert a történetírás álláspontja szerint „a szelid lelkű” Kopácsy valójában távolról sem volt olyan erélyes, elszánt építtetője a bazilikának, mint elődei, inkább csak örökölt kötelezettségként tekintett rá és nem cselekvő buzgalomból. EDVI ILLÉS, 1929. 15. p. Kopácsy lemondásának bejelentésére ld. még Szmodis János veszprémi kanonoknak az egyházmegyéhez intézett levelét is: VÉL. Püspöki iratok, 134/1842. sz. Kopácsy egyébként 1838 végén vonakodott elfogadni az uralkodó felkérését az esztergomi érsekségre, végül beleegyező levelében feltételként fogalmazta meg a székesegyház sorsa miatt aggodalmát, és írta le, hogy az építkezés folytatására (a lényegesebb részek és a tetőzet kiépítésére) csak akkor lát garanciát, ha megtarthatja veszprémi püspöki méltóságát. Kopácsy is hivatkozott korábbi példákra, amikor építkezés céljából a püspökök kezén más javadalmakat meghagytak. Kopácsy 1839. január 15-én kelt levelét ld.: TÖRÖK, 1859. 241–242. p.

⁸⁰ ZAKAR, 2003. 81. p.

Vegyes házassági ügyek Zala megyében

Zalában az áldásmegtagadó papokkal szemben foganatosított intézkedésekre – mint említettük – csak preventív módon került sor, hiszen a kifogásolt egyházi eljárásra a megyei határozat és felirat elkészültéig nem került sor. 1841-ben Zala megye összesen két alkalommal fogott perbe egyházi személyeket (a szepetneki és a szentbékállai lelkipásztorokat),¹ esetüket érdemes felidézni, mert az egész konfliktus természetrajza kibontható belőlük, továbbá megítélhető, hogy Deák szerepvállalásával a január 11-i végzések hogyan voltak végrehajthatók. Megjegyezzük egyébként, hogy a kérdés a megye közvéleményében többeket is foglalkoztathatott, és köztük sokan a nyilvánosság előtt is keresték a megoldást.² A névtelen cikk szerzője ugyan elutasította az áldás kényszerítésének gondolatát, ugyanakkor a meglévő törvények alapján a mégis előfordulható eseteket megtorolhatónak minősítette. „De még azért minden akadály elhárítva nincsen, mert találtnak oly püspöki megyék, melyekben a lelkészek a korszellemben annyira nem haladtak, mint másokban olyan megyék is, ahol a hierarchiai teljes hatalom divatoz.” A cikk burkoltan arra utal, hogy a lelkészeknek bőven vannak lehetőségeik a pástorlevelek „rugalmas” értelmezésére, s ezt a „korszellem” is lehetővé teszi számukra.

A március 8-i közgyűlésén a témában beérkezett megyei körlevelekre csak annyit állapítottak meg, hogy mivel Zalának már van végzése a témában, további intézkedés nem szükséges,³ és április 26-án is először csak ugyanezt állapíthatták meg tizenkét megye átiratára (közte Pestnek azon levelére, amelyben négy főpap megtámadására adott választ közlik).⁴ A közgyűlés végén azonban felolvasták Niklesz András szepetneki evangélikus

¹ Csizmadia Andor csak az egyikről, a szentbékállai esetről számolt be nagyon röviden, és tévesen írta, hogy a pap perbe fogására már január 11-én sor került volna. CSIZMADIA, 1976. 21., 25. p.

² Ld. pl.: Zalából. In: *Világ*, 1841. 43. sz. (május 29.) 170. p.

³ ZML. IV. 1.a. 1841. 3. köt. 635–636. sz. 41–42. p.

⁴ ZML. IV. 1.a. 1841. 5. köt. 1092–1102., 1125. sz. 57–60., 74. p.

jobbágy és katolikus jegyese, Goletz Mária panaszát, amelyet községük lelkésze ellen nyújtottak be az áldás megtagadása miatt. Kerkápoly István első alispán beszámolt a vármegyének arról, hogy „a lelkész úr, mint a hazai törvények és megyei rendeletek megszegője elleni törvényes büntetés eszközölése végett annak perbe leendő idéztetése ezennel megrendeltetik”, ennek megindítására Molnár János megyei főügyészt utasították.⁵

Ezt megelőzően azonban sokminden történt. A házasulandók Kerkápoly alispánhoz, mint „a vegyes házasságoknál a rendszeres megesküdtetést s áldást megtagadó lelkészek megfenyítettésére kinevezett ezen megyebeli törvényszék elnökéhez” intézett terjedelmes február eleji panaszleveléből kiderül,⁶ hogy bár sok helyre nyilván nem jutott el a vegyes házasságokkal kapcsolatos konfliktus lényege, sok egyszerű házasulandó nem is tulajdoníthatott jelentőséget neki, azért voltak kivételek. Niklesz András ugyanis azt írta, hogy amikor megállapodtak a házasságkötésben, Kövály Pál (a nem sokkal korábban elhunyt plébánost követően az egyházközséget irányító) lelkész közölte, hogy kérésüket csak reverzális adása esetén teljesítheti. A szepetneki jobbágy azonban kifejtette, hogy tudomása szerint ez a hazai törvényekkel ellentétes eljárás, ráadásul köztudomású, hogy a községben korábban számos vegyes házasságot megáldott a pap, nem értette, miért most és pont ővele történik mindez. Ráadásul – és itt fontos felidézni Deáknak a házasulandók magánéletével kapcsolatos megjegyzéseit – rámutatott, hogy a reverzalist „sem mátkám, sem ennek szülei nem szorgolták, nemzendő gyermekeinknek a törvény rendelkezéséhez képest leendő neveltetése eránt már előlegesen magunk közt megegyezvén”. Kövály ezután minden eszközzel akadályozni igyekezett házasságukat, amiről a menyasszony nyilatkozata figyelemre méltó: „engemet [...] több ízben előhívatni, lelkem idvességének veszélyeztetését, sőt magzatimnak is az örök boldogságtól való szánshándékos s vétkes kizárását, irtóztató színekkel festeni, s a tiszta szeretet ösztönéből választott jegyesemtől való elpártolásra bírni akarni nem irtózván”. Miután többször is hiába kérték a törvény által biztosított esketésüket, Kövály Pál február 2-án passiva assistentiával adta össze őket. Ennek leírásából kiderül, hogy az esetre

⁵ ZML. IV. 1.a. 1841. 5. köt. 1435. sz. 229. p.

⁶ ZML. IV. 1.b. 1435/1841. sz. Közlését ld.: II.1. sz. melléklet. A dátum nélküli felterjesztés február 2-án, vagy nem sokkal az után készülhetett, külszetére azt írták, hogy a kérelem tárgya: Kövály plébános „tettéért a törvények rendeletéhez képest megfenyíttessen”.

a lelkészlakban került sor, ahol a „szepetneki kasznár s körvadász úrnak jelenlétében”, vagyis tanúskodása mellett a helyi iskolamester felolvasott egy nyilatkozatot, amelynek tartalmát Nikleszék egyszerűen nem értették, és ezt be is vallották. A rövid eljárást követően Kőváry beírta a történeteket az anyakönyvbe, s már el akarta küldeni az ifjú párt, de a menyasszony apja kérdőre vonta az áldás kiszolgáltatásával kapcsolatosan, mire így felelt: „Niklesz András evangélikus embernek az áldás nem kell, Goletz Mária pedig arra nem érdemes.” Hogy egy helyi közösségben – igazolva a Deák által is megfogalmazott félelmeket – milyen következményei lettek a pásztorlevélnek, a vőlegény kifakadása tanúsítja: „A lelki csendnek nagy felháborodásával az egész községnek gúny tárgyává lettünk, szomorú következményei pedig ezen hallatlan esetnek, hogy [...] ezen csak iskolamester által s egészen szokatlan mód szerinti házassági kötést hitelesnek s törvényesnek el nem ismervén, valamint maga hozzám jönni vonakodik, úgy édesatyja is vélem lételét ellenzi mindaddig, mígnem templomban s valóságos lelkész által a vallásos szertartásokkal s egészen az eddigi szokáshoz képest meg nem esküdtetünk.” Niklesz nem talált szavakat a fájdalom és a „bizonytalan helyhezteséből eredő károk” kifejezésére, s nem talált magyarázatot a papnak arra az álláspontjára, hogy a házastársi együttélést a voltaképpeni esküvővel azonosított áldás kiszolgáltatása nélkül is megengedhetőnek mondta számukra. De az eset előtt nemcsak ők, hanem közösségük is értetlenül állt: „Kitéve látjuk magunkat az elkerülhetetlen veszélynek azért, meggyőződésünkben és lelki nyugodalmunkban megzavarva lévén, sem együtt nem élhetünk, sem új házasságra nem léphetünk, s megvalljuk, hogy valamint ezen szomorú eset bennünket tetemesen szerencsétlenít, úgy az egész községnek részvétele az átaljános felháborodást és botránkoztatást tanúsítja.” Ezért feljogosítva érezte magát, hogy ellentámadásba menjen át, és a január 11-i „nagy gyűlés” határozatait pontosan ismerve kérte Kőváry perbefogását, 600 forintra történő megbüntetését, és az áldás kiszolgáltatására való felszólítását. (Az esetről később a sajtó is beszámolt, a vármegye április 26-i végzése mellett röviden ismertette a panaszt tevő jobbgagy „lélekrázó” folyamodványát, és azt, hogy az áldásmegtagadás miatt „a nő atyja nem ereszti leányát férjéhez, s így a férjnek nője nincs”.⁷)

⁷ *Pesti Hírlap*, 1841. 39. sz. (május 15.) 324. p. Ebből megtudjuk még, hogy április végén a kedélyek megnyugtatóására a kétkedő atyát a házasság törvényességéről a vármegye is felvilágosította, ezzel együtt perbe fogta Kőváryt.

Kerkápoly alispáni hatáskörben február 18-án intő (és a „hiány kipótálására felszólító”) levelet adott ki Kővárnak, aki azt 27-én a szepetneki plébánián személyesen átvette, de „az eddig gyakorlott szertartásokat megváltoztató lelkész” csak annyit tett hozzá, hogy mindezt haladék nélkül továbbítja püspökének, azon kívül semmit felelni vagy tenni nem áll szándékában.⁸ Közben a főpapok – látva a vármegyék hangulatát, illetve az első áldásmegtagadó papok perbefogását – cselekvésre szánták el magukat. Kopácsy február 24-én intézett levelet a püspökökhöz, amelyben információkat kért a püspöki kar körlevelének közzététele óta a vegyes házasságok tendenciájáról, a reverzálissal vagy anélkül (passiva assistentiával) kötött frigyek számáról, a vármegyék határozatairól, illetve általában a lakosság hangulatáról.⁹ Kopácsy levelére Böle András március 8-án válaszolt, és arról számolt be, hogy a vegyes házasságok száma nem csökkent, az előző évhez hasonló volt a reverzálissal, illetve anélkül bonyolított esketések száma, és az általa amúgy nyugalmasnak lefestett lakosság mellett beszámolt a szepetneki lelkész ellen indított zalai eljárásról is. Ugyan ezen a napon Böle közvetlenül az uralkodónál jelentette fel a vármegyét, és követelte a papja elleni eljárás leállítását.¹⁰

Böle egyébként – a katolikus egyháztörténetírás interpretációja szerint – „rettenthetetlen bátorsággal szállt síkra az egyházas álláspont védelmében a vegyes házasságok körül folytatott harcokban”, és megvédte papjait Vas és Zala megyékkel szemben.¹¹ Az esztergomi érsek magatartása mellett e megyékkel szembeni ellenállásra buzdította Scitovszky Böléhez intézett március 9-i levele is. Bölének az uralkodóhoz intézett panasa nem is maradt foganat nélkül. A kancellária március 24-én döntött az ügyben, és teljes mértékig támogatta Böle kezdeményezését.¹² A helytartótanács április 13-i határozatával – más vármegyékhez hasonlóan – konkrétan megemlítve a szombathelyi püspök kérését, megtiltotta Zala megyének a Kővár elleni eljárás (a lelkész elleni minden további hatósági „erőszakoskodás”) folytatását, valamint a körülményekről részletes és kimerítő

⁸ Ld. minderről Kerkápoly hivatalos nyilatkozatát: ZML. IV. 1.b. ad 3000/1841. E. sz.

⁹ Például a Scitovszkyhoz intézett levele: PPL. 894/1841. sz.

¹⁰ GÉFIN, 1929. 393. p.

¹¹ GÉFIN, 1929. 399. p.

¹² MOL. C 76. I. kf. 97. sz.; több vármegye – benne Zala – vegyes házassági ügyeinek tárgyalására: Uo. 73. sz.

jelentést kért.¹³ A vármegye azonban májusi kisgyűlésein az ügy súlyosságára tekintettel nem akart döntést hozni, hanem a következő közgyűlésre halasztotta.¹⁴

Ez a közgyűlés augusztus 2-án vette kezdetét. Egyelőre nem tudjuk pontosan, hogy ennek végzéseiben mennyi szerepe lehetett Deáknak, sem az elhangzott beszédek, sem pontosabb sajtótudósítás egyelőre nem ismert. Tény azonban, hogy a rendek következetesen ragaszkodtak a január 11-i végzéshez, és a helytartótanács megkeresésére küldött udvarias beszámolóban Deák gondolatmenetét lehet felismerni.¹⁵ Röviden ismertették a szepetneki ügyben történeteket, Kőváry megintését és – mivel azt elutasította – perbe fogását. A megye önérzetesen szögezte le és visszautasította a Bőle püspök által indított akciót: „Mi nem tevének mást, mint a törvény szabta ösvényt követtük, aki pedig a törvény útját követi, sem erőszakoskodónak nem tartathatik, sem az általunk választott törvényes út erőszakoskodásnak nem magyaráztathatik.” Részletesebb beszámolót addig nem is akarnak küldeni – mondta a felirat – amíg Bőle levelét a vármegyével nem közlik, ugyanis nem kapták meg. Egyébiránt készek később részletesebben is kifejteni a történeteket, meggyőződésük ugyanis, hogy az ügyben a megye részéről csak „eljárásunk s végzésünk törvényességéről s csak a törvény rendelkezésének teljesítéséről s a törvényt szabta ösvénynek követéséről” fognak a későbbiekben is tudósítani. A helytartótanács szeptember 14-én kelt válaszában tudomásul vette Zala feliratát, ugyanakkor szorgalmazták a kimerítő jelentés megküldését, és az eljárás felfüggesztését, „míg ez érdemben öfelsége legfőbb határozata eljövend”.¹⁶

Mindazonáltal a megye folytatta Kőváry elleni eljárását, és szeptember 11-re – Hegyi Pál megyei esküdt közvetítésével – vádlottként beidézte a megyei törvényszék elé a papot.¹⁷ A megye főügyésze, Molnár János által indított perben a vád „a vegyes házasságokban valóságos akadály tétele” volt, a törvényszéket a január 11-én, az 1647/14. tc. értelmében felállí-

¹³ ZML. IV. 1.b. 1644/1841. sz. Bőle helytartótanácsához intézett levele: Uo. ad 3000/1841. sz.n.

¹⁴ ZML. IV. 1.a. 1841. 6. köt. 1644. sz. 11. p.

¹⁵ ZML. IV. 1.b. 1934/1841. sz. A közgyűlés végzéseiről ld. még röviden: ZML. IV. 1.a. 1841. 8. köt. 1934. sz. 29–30. p.

¹⁶ MOL. C 76. I. kf. 5. sz.

¹⁷ ZML. IV. 1.b. ad 3000/1841. B. sz. (Kerkápolynak arra is volt gondja, hogy Kőváry jó előre értesüljön a megjelenési kötelezettségéről, nehogy ezzel tovább halogathassák a per felvételét. Az idézést augusztus 29-én vette át.)

tott testület tagjai alkották.¹⁸ Ugyan név szerint a bírakat nem sorolták fel (csak az elnöklő Kerkápoly alispánt tüntették fel), de feltételezhetjük, hogy a tárgyalás Deák jelenlétében zajlott. Az ügyészi keresetből kiderül, hogy a vármegye pontos vádjá szerint Kőváry „fel sem tévén az írt törvénynek világos rendeletét, sőt a vármegye kegyes végzésének is folytában tisztelt első alispán úr rendelkezéséből ellene véghez vitetett törvényes megintetést egyenesen megvetvén, az összeesketésben eddig is gyakorlott egyházi szertartást és papi áldást a házas életre öszvekelte személyektől megtagadni, s ilyképpen az írt törvénynek ellenére a vegyes házasságokban valóságos akadályt tenni semminek tartotta”. A büntetés kiszabását (a már említett 600 forint mellett a felmerülő költségek megfizetését) az 1647/14. tc. alapján Könyves Kálmán király II. törvénykönyve 15. cikkelyének megsértésére hivatkozva kérte, így látta biztosítottak „a valóságos végrehajtással is törvényt és igazságot kiszolgáltatni”. (A más vármegyéék által is gyakran hivatkozott törvényhely kimondta, hogy csak azok a házasságok törvényesek, amelyeket az egyház színe előtt, pap előtt, alkalmas tanúk jelenlétében kötnek.)

A törvényszék első fokon megalapozottnak találta a vádat (az egész eljárás nyilván kimerítette a január 11-i végzés valamennyi körülményét) és elítélte Kőváryt. Sajnos, a peranyagból mindezen információkon kívül jelenleg csak a vádlott védekező beszéde áll rendelkezésünkre, ennek felidézése azonban tanulságos, már csak terjedelme miatt is, hiszen a majd 25 oldalas beszéd egyenértékű egy, a zalai indítványt gyakorlatias módon elemző önálló munkával. (Alapossága, a felsorakoztatott jogi érvek sokasága miatt feltételezhetjük, hogy a védőbeszéd nem vagy nem első-sorban Kőváry munkája, az egyház nyilvánvaló segítsége mellett ebben gyaníthatjuk Babos József védőügyvéd szerepét is.¹⁹) Már a védőbeszéde elején leszögezte, hogy a vármegye nem egyszerűen személye vagy valamely cselekedete ellen indított pert, hanem „ezen perben egyenesen a vallás, és pedig a római katolika vallás vétetik vitatás alá”. Értekezett a

¹⁸ A peranyag fennmaradt részeit ld.: ZML. IV. 1.b. 3000/1841. sz. Közlése: II.2. sz. melléklet; az ügyészi keresetet: uo. ad 3000/1841. A. sz.

¹⁹ Érdekességként megemlítjük, hogy a konzervatív nézetekkel összefüggésbe hozható ügyvédet 1843. április 24-én (Deák korábbi megbuktatása után) követként akarták helyette küldeni az országgyűlésbe, de Babos nem merte vagy nem akarta vállalni a megbízatást. Ld. erről a *Pesti Hírlap* alapján: KÖNYI, 1882. 490. p. 1848-ban és utána a cs.kir. adminisztrációban is szerepet vállalt. Zala megye archontológiája, 2000. 377. p.

vallás alapvetően fontos államalkotó, társadalmi funkcióiról, s a röpiratokból már jól ismert egyházas érveléssel tiltakozott a vármegyének az egyház életébe való hatósági beavatkozása ellen. De a régebbi törvények sorozatából a fentiekén túl még azt a következtetést is hangoztatta, hogy Magyarországon „a római katolika vallás uralkodóvá tétetvén, úgy, hogy a királyi méltóságra sem léphetne más, mint aki a római katolika vallást követi, ezen római katolika vallásnak ezen országban első, az anyaszentegyháznak pedig a második hely adatik”. Kifejtette továbbá, hogy a polgári hatóságoknak az egyházi törvények szerint, azok elsőbbségét elismerve kell döntéseiket meghozniuk. Végigtekintve a törvények sorozatán, három pontban foglalta össze a tanulságokat: hazánkban a katolikus vallás kétségtelenül uralkodó, a vallás kérdései a polgári törvények rendelkezései alá soha, semmilyen vonatkozásban nem kerülhetnek, ebből következően pedig törvény, különösen pedig vármegyei határozat az egyház ellen nem hozható. Részletesen elemezte a reformáció nyomán támadt helyzetet, az 1647/14. tc. keletkezésének körülményeit és a törvény szövegét pontról pontra, s ugyanígy járt el az 1791/26. tc.-kel. A püspöki kar eljárásának védelme itt a Zala vármegyei határozat összes érvének, alapelveinek megsemmisítésére irányuló igyekezettel párosult.

Konkréten a szepetneki ügyre térve, amellelt érvelt, hogy Könyves Kálmán idézett dekrétuma, illetve az 1647/14. tc. jogi kategóriái erre az esetre nem is alkalmazhatók, nem képezhetik a lelkész megbüntetésének jogalapját. Sőt, érvelését kiegészítette azzal, hogy az 1791/26. tc. megsértéséről sem beszélhetünk, mert ha a törvény egészét nézzük, akkor annak 15. §-a ugyan a vegyes házasságokról rendelkezik, de a 13. §, amely a vallásváltoztatást szabályozza, tiltja a katolikusok protestáns hitre aló csábítását. Márpedig a vegyes házasság érvelése szerint nem más, mint „a legédesgetőbb szín és eszköz az evangélika vallás elfogadására”. A katolikus plébános törvényes kötelessége, hogy az ilyen édesgetésnek minden eszközzel gátat szabjon – próbált a védőirat egyfajta ügyvédi praktikával érvelni a vegyes házasságok áldásmegtagadása mellett. (Mint láttuk, Deák kitarott amellelt, hogy nem ez a döntő, hanem az, hogy a vegyes házasságok akadályoztatása törvénytelen.) Ezek után a vármegye felperessége által védett panasztveő Niklesz András jobbágy ellen fordult. Éles hangon vonta kérdőre, „miképp bátorokodott [...] az eránt folyamodni, és még a katolikus lelkész urat is sértegetve panaszkodni, hogy ő az ő jegyesével nem a katolikus templomban, nem a katolika vallás szertartásai szerint adatott össze”. Jogi-

lag megalapozatlannak és botrányosnak minősítette a folyamodó kérését, hogy abban a templomban, ahová ő nem jár, azon hit szerint, amit nem vall, olyan áldást csikarjon ki magának, amelynek „fogantatját talán nem is hiszi [...], és eképpen a katolikus lelkész a templomot, a szent feszületet, oltárt és szentelt vizet, szóval az egyházi szertartásokat lealacsonyítsa”. Feltette továbbá a szónoki kérdést, hogy ragaszkodik-e Niklesz András saját vallásához, ha igen, akkor a beadványt alá nem írhatta (ezzel burkoltan célzott arra is, hogy az egyház elleni akció nem is a saját ötlete volt), ha pedig nem, akkor mindegy neki, milyen templomban és hogyan esküszik, „csak hogy feleséget nyerhessen”. Utóbbit folytatta is: „ez esetben a köztársaságnak [= társadalomnak] méltatlan tagja, mert a vallástalanság a közállománynak súlyos ostroma”. (Ez egyben visszavágás is Deák zalai feliratban kifejtett elveire.) De ugyanezek az egyházi szertartások nem követelhetők meg a katolikus menyasszony részére sem, ha protestáns férfihez akar feleségül menni. De vitatás alá vette a Kerkápoly vezette törvényszék jogalapját is, hiszen a törvény szerint a házassági perek kizárólag katolikus szentszékek előtt ítéelhetők, ez a testület pedig vegyesen áll katolikus és protestáns táblabírákból, és ezért különösen felháborítóan nevezte, hogy világi személyek a katolikus egyház hitelveiről ítéletet mondanak. (Ügyes jogi szaknyelvvvel megkerülte, hogy a per alapja nem a házasságjog, hanem a vallási sérelem kérdése volt.) Védőbeszéde végén újabb szónoki fogásokkal a kereset valódi indító okait akarta megkeresni, s megkockáztatta, hogy erre talán „az igen széles értelemben venni kívánt tolerancia” adott alapot. A végig támadott zalai feliratot bölcsnek minősítette, amiért óva intett a vallástalanságtól, bár ennek kiváltó okát – Deákkal ellentétben – abban jelölte meg, ha valaki nem követi mindenben vakon egyháza előírásait. A szeptetneki lelkész ellen indított perről úgy vélte, onnan egyenes út vezethet ahhoz, hogy a társadalomban meglazuljon a törvénytisztelet, hiszen annak legfőbb őrét a katolikus papságban jelölte meg.

Mindezek az érvek természetesen már korábban is elhangzottak, mégis a vármegye ragaszkodott Deák álláspontjához, és következetesen végre akarta hajtani a január 11-i határozatokat. Az augusztus 2-i közgyűlésen ugyanis újabb ügygel kellett foglalkozniuk, ezúttal Mórocz István szentbékállai lelkész ellen merült fel panasz, aki megtagadta a henyei (balatonhenyei) illetőségű evangélikus ifjú, Potó Márton és katolikus jegyese Fritz (Firitz) Rózsa (máshol: Zsófia) házasságának megáldását. Kerkápoly István alispán elmondta, hogy ugyanazt az eljárást követte, mint koráb-

ban Kőváry esetén, vagyis a megye határozatának közlése mellett figyelmeztette („megintette”), hogy törvényesen járjon el. A plébános azonban az esketést „mivel a vőlegény leendő gyermekeinek a katolika hitbeni neveltetéséről térítvényt nem adott, megtagadta”, ezért a vármegye pontosan követve a szepetneki ügyben kialakított menetrendet, előírta Mórocznak, „mint a hazai törvények s azokon alapult megyei végzés megsértőjének” perbe fogását.²⁰ Az eset még 1841. május 27-én történt, sajnos, további iratok – egyelőre – nem állnak rendelkezésünkre, mégis szórványos adatokból úgy tűnik, a vármegye lefolytatta a szentbékállai lelkész ellen is az eljárást.²¹

A Deák személyes jelenléte miatt utolsóként említhető, fontos események az 1841. november 8-i zalai közgyűlésen történtek. Az elhangzott beszédek szövege nem áll rendelkezésünkre, viszont bőségebb tudósításokat közölt róla a sajtó.²² Az „izzadásig megtelt teremben” például különösebb vita nélkül döntött a vármegye a Kőváry Pál elleni eljárást illető iratok – nem eredetiben, hanem másolatban történő – megküldéséről a helytartótanács részére, mivel a szombathelyi püspök augusztusban még hiányolt, vármegye elleni panasza időközben megérkezett.²³ A kedélyeket vallásügyben most nem a vegyes házassági ügyek borzolták, hanem egy áttérési eset. Böle szombathelyi püspök (bizonyára a visszavágástól is vezéreltetve) újból felírt a helytartótanácsnak, hogy bizonyos Erkinger Györgyöt fiainak katolikus neveltetésére kényszerítsék. Az – egyébként véletlenül épp szepetneki illetőségű – evangélikus özvegy ugyanis saját vallásában nevelte fiait, pedig nősülésekor reverzálist írt alá. Az ügy ekkor már évek óta húzódott, a nagyobb fiú időközben nagykorú lett, ezért Böle azt akarta elérni, hogy őt vessék alá a hathetes oktatással járó áttérési procedúrának, öccsét pedig katolikus hitben neveljék. A helytartótanács

²⁰ ZML. IV. 1.a. 1841. 8. köt. 2041. sz. 123–124. p.

²¹ VÉL. Protocollum. 1841. 263., 577., 581. sz.; ld. még a püspöki iratok között a tatolcai alesperesség jelentését: 263/1841. sz.

²² Legnagyobb terjedelemben a *Világ* ismerte a történeteket: *Világ*, 1841. 95. sz. (november 27.) 423. p.; ld. még: *Jelenkor*, 1841. 93. sz. (november 20.) 382. p.; *Pesti Hírlap*, 1841. 96. sz. (december 1.) 807. p.; csak nagyon röviden: *Hírnök*, 1841. 97. sz. (december 2.) s.p. (Bár a tudósítások a hangsúlyokat különböző helyre tették, a cikkek további hivatkozásától eltekintettünk.) Deák hozzászólásait közölte: KÖNYI, 1882. 478–479. p.

²³ ZML. IV. 1.a. 1841. 12. köt. 3000. sz. 31. p. A másolatban való felküldés lényege az volt, hogy ezzel a megye bizonyítani tudta a törvényes eljárás iránti elkötelezettségét, ugyanakkor módja nyílt a perek folytatására.

hivatalos választ, valamint az idősebb fiú áttérésének „vezérokait” hivatalból kivizsgáló megyei bizottság felállítását kérte. Deák először (vagy legalábbis az elsők között) kért szót. Kifejtette, hogy nem ellenzi egy válaszmány kiküldését, amely megtudakolja, melyik vallást kívánja követni a nagyobbik Erkinger-fiú, azonban a magánélet és a személyes szabadság védelmétől vezéreltetve ellenezte, hogy e bizottság előtt kelljen beszámolnia vallásválasztásának vagy változtatásának okairól. Arról pedig hallani sem akart, hogy teljesítsék a püspök kérését, miszerint ebbe a bizottságba utóbbi is tagot kívánt volna delegálni. Mint Deák rámutatott, bőven elég, ha teljesítik az ilyenkor szokásos feltételt, miszerint a testület fele katolikus, fele pedig evangélikus tagokból kerüljön ki.

A kibontakozott vitában ugyanazok szólaltak föl, akikkel január 11-én már találkoztunk. (Vélhetően máskor is ők voltak az egyházpolitikai viták főszereplői Zalában.) Hertelendy Károly például szorgalmazta a „vezérok” alapos tudakolását az Erkinger-fiútól, és azzal is egyetértett, hogy a bizottságnak egyházi személyek is tagjai legyenek. Majd beszédében a konkrét ügy kapcsán a reverzálisokat vette védelmébe. Mivel az előző országgyűlésen elfogadott törvényjavaslatban szerepel, hogy a múltban adott kötelezvények a házastársak egyetértésével lesznek fölbonthatóak, ezzel a megfelelő jogalapot megteremtették, „a reverzálisokat többé törvényteleneknek nem mondhatni”. Tovább is vitte gondolatát, hogy ezen az alapon Zala nem minősítheti semmisnek sem Erkinger, sem más korábbi reverzálisát, „ezen országos végzésnek fölibe tenni egyes törvényhatóságok általános kifejezését, hogy a reverzálisok törvénytelenek, nem lehet”. Csány László az egyén szabad döntésének liberális elvéből kiindulva leszögezte, hogy a már eddig is evangélikus vallásban nevelkedett személy, „ha eddigi vallásában maradni akar, vakmerő áttérőnek nem nevezhető”, ezért az egész eljárást feleslegesnek, törvényekkel nem is igazolhatónak és méltatlannak nevezte. Hertelendyhez csatlakozott viszont Plánder Ferenc novai esperes, aki szerint „a gyakorlatnak számtalan esetben hasonló, vagy nagyobb hatása is van a törvényeknél”, vagyis ha elég régóta divatozik a reverzális-rendszer az egyház részéről, akkor azt változatlanul fenn akarta tartani. Nem meglepő, hogy az Erkinger-ügyben részletesen vizsgálatni kívánta „a reverzális elleni neveltetés okait”.

Plánder állításait – ahogy egy lapban olvassuk – „Deák Ferenc velős beszédével lerontván” részletesen szolt a reverzálisok törvénytenségéről. Emlékeztette a rendeket arra, hogy Zala mindig is a magyar jogszabályok-

kal ellentétesnek tartotta ezeket a katolikus egyház által kicsikart kötelezvényeket. Hertelendynek pedig azzal vágott vissza, hogy bár mindkét tábla elfogadta az előző országgyűlés törvényjavaslatát, az mégiscsak javaslat maradt, a király nem szentesítette, ezért jogalapként sem használható. Reményét fejezte ki, hogy a következő diéta eléri a szentesítést, „de a két tábla határozata addig erő nélküli”. Ha ugyanis jogalap volna, emlékeztette hallgatóságát, akkor a só árának leszállításáról, vagy Erdélynek és Galiciának Magyarországhoz kapcsolásáról szóló hasonló megegyezések is rég valóra váltak volna. „De mindaddig, míg ez nincs így – olvassuk –, a reverzálisok dolgában célszerűnek és következetesnek azt tartja [ti. Deák], ha vele együtt Zala rendei régi végzésük mellett megállva, a reverzálisokat törvényteleneknek tartjuk.” Deák valóban a következetességhez ragaszkodott, hiszen például az ő 1839. évi országgyűlési utasítása már tartalmazta, hogy sérelemként adja elő az Erkinger György gyermekeinek neveltetését rosszálló, törvénytelen reverzális hatását érvényesíteni akaró helytartótanácsi leiratokat.²⁴

Az elfogadott megyei határozat ismét pontosan visszaadta a Deák indítványában foglaltakat.²⁵ A kiküldendő testülettel kapcsolatosan kimondták: „Miután a rendek azon vezérokoknak, melyek bárkit is e vagy ama vallás követésére reábirhatnak, mint egyedül a belső s lelkiismereti meggyőződést szerzőknek kinyomozására, s ezekért akárkinek is kérdés alá vonatására feljogosíttatnak magukat nem ismerhetnék, és itten csak egyedül az illető személytől azt lehetne megkérdezni, hogy valjon a tökéletes korában választott vallásában továbbá is megmaradni kíván-e.” A bizottságot fel is állították, feladatául szabták, hogy a kérdésre adott választ, valamint az ezt igazoló valamely lelkészi nyilatkozatot a keresztlevéllal együtt terjesszék fel a vármegyéhez. Ezen kívül határozottan kinyilvánították, hogy továbbra is minden kérdésben az 1791/26. tc.-hez ragaszkodnak, „s minden ennek rendeletén túlterjedő kormányi intézkedéseket, mint a törvény-nyel öszve nem egyezőket kötelező erővel bírónak el nem esmerhetnek”. Márpedig ebben a törvényben semmiféle említés nincs reverzálisokról, „s azért ezekből a gyermekekre nézve semmi törvényes köteleztetést kivonni nem lehetne”. Ezért a megye semmiképp nem akarta Erkingert arra kényszeríteni, hogy kisebb fiát a „törvényes erővel nem bíró lekötelezése miatt”

²⁴ MOLNÁR, 2003/a. 129–130. p.

²⁵ ZML. IV. 1.a. 1841. 12. köt. 2996. sz. 19–22. p.

katolikus hitben neveltesse. Határozott álláspontjukról a helytartótanácsot is tájékoztatni rendelték.

A közgyűlésen újabb vármegyék vegyes házasságokkal kapcsolatos, újabb indítványokat tartalmazó körleveleit is felolvasták,²⁶ s mint a *Jelenkor* tudósítója megjegyezte, nagy várakozással tekintettek Deák újabb egyházpolitikai beszédére („bármennyire örülünk is az éleletnek, mit a nagy szónoktól nyújtani reménylünk”), végül is nem kért szót. Bár nem egyházpolitikai természetű volt a következő, Deákot is érintő vita, érdemes röviden felidézni. Indítvány hangzott el arra vonatkozóan, hogy a megye törölje el korábbi, a pásztoroknak lovak tartását megtiltó végzését, s Deák Ferenc testvérével, Antallal is ellentétes álláspontra helyezkedett. Ahogy az egyik kommentárt olvassuk, „kitűnő volt [az] egymást forrón szerető testvéreket, e kitűnő, méltó tiszteletben, szeretetben, a haza boldogságát szomjazó lelkes hazafiakat és tudományos férfiakat, ellenkező véleményök mellett versenyzésben látni”. Olyan lelkesen és alapos érvekkel védtek saját álláspontjukat, hogy az egyik szemtanú – kis túlzással – a végén már úgy érezte, „két igazság van”. Antal a tilalmat közbiztonsági okokból fenn kívánta tartani, mivel a pásztorok lovai – akár rablás, akár a velük való együttműködés révén – gyakran zsitányókhoz kerülnek. Deák ekkor az indítványt szintén pártoló Hertelendy Károly mellé állt (ezzel is bizonyosságát adva az elvi politizálás iránti elkötelezettségének), és liberális alapon kifejtette, hogy ez a korábbi vármegyei rendelkezés a tulajdonhoz való „egyéni jog és szabadság szentségének megsértése nélkül fönn nem tartható”. Nem lehet egyetlen társadalmi osztálynak, foglalkozási csoportnak (jelen esetben a pásztoroknak) sem a bűnözésre való hajlamot tulajdonítani, „őket páriákként bűnosztállyá leátkozni”, azért, mert egyesek valóban vétkeztek a törvény ellen. „Előre kárhozatot mondani, büntetést határozni, s meghallgatás nélkül ártatlant, vétkest egyformán fenyeíteni természetjog elleni végzés” – fejtegette, és hangsúlyozta, hogy minden rablót a saját vétkéért kell elítélni. Ezúttal azonban alulmaradt, az elnöklő Kerkápoly alispán az Antal álláspontját osztókat, „azokat, kik maradjon-t kiáltanak, jelentette ki többségnek”.²⁷ Kitérőként megjegyezzük, hogy a két Deák-testvér között feltehetően voltak egyházpolitikai jellegű nézeteltérések is. Amikor 1842-ben

²⁶ Ld. erről 73. p., 46. sz.; 76. p., 54. sz.; 77. p. 61. sz. jegyz.

²⁷ A sajtócikkek mellett Deák beszédét ld.: KÖNYI, 1882. 479–480. p.; a megye végzését: ZML. IV. 1.a. 1841. 12. köt. 3423. sz. 240–241. p.

Antal elhunyt, gyászbeszédében eléggé áthallásos módon méltatták, hogy milyen kiváló keresztény volt, sőt: „ajkait Isten s religio elleni becsmérítő kifakadások soha nem szennyezték, igazságot szolt ő mindenkor”.²⁸

A novemberi zalai közgyűlésről utolsóként meg kell jegyezni, hogy még a lótarási vita előtt Deák Ferenc búcsúztatással egybekötött ünneplésére is sor került. (Igaz, sajtóhírek szerint ekkorra már jelentősen lecsökkent a közgyűlésen részt vevők száma. Hiába remélte Kerkápoly, hogy az első napon óriási számban, még más megyékből is érkező nemesek kitaranak, a második-harmadik. napra a létszám alaposan megcsappant.) Deák ugyanis a közgyűlés után útra kelt, hogy Pesten részt vegyen a büntetőjogi választmány munkájában,²⁹ előtte azonban Zalában felfüggesztette megbízatásait. Elnöke volt ugyanis az árvák gyámságának ügyeit intéző megyei választmánynak, illetve – mint említettük – tagja az áldásmegtagadó katolikus papok ügyében január 11-én felállított rendkívüli törvényszéknek. Utóbbi esetén tanulságos a megyei jegyzőkönyv szóhasználatát, miszerint a „netalán tartatni kellő törvényszéki ülnökséget nem viselhetné”, ezért lemondása után tisztségeit visszaérkezéséig sógorára, Oszterhueber József táblabíróra bízták.³⁰ Érdekességgént megjegyezzük, hogy amikor Deák 1841 novemberében részt vett Tolna közgyűlésén (táblabíróvá választották, zenés felvonulást tartottak tiszteletére stb.), a megye közéletét alapvetően határozta meg egy éles, vegyes házasságokkal és áttérésekkel kapcsolatos polémia.³¹

Ezzel egyidejűleg nemcsak Deák Ferenc került ki a vármegyék vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitáiból, hanem az év elején támadt heves vita is lassan kezdett alábbhagyni, pontosabban más színtérre kerülni. A pápai bréve ügyében keletkezett újabb konfliktus mellett fontos, hogy a vármegyék is belátták: nem az áldást megtagadó alsópapságra, hanem sokkal inkább azok egyházi előjáróira, felbujtóira kell koncentrálniuk, és az egyházpolitikai helyzet tarthatatlanságával kapcsolatos reményeiket nem vármegyei végzések, hanem a következő országgyűlésen hozandó törvény válthatja valóra. Ráadásul a központi kormánysszervek is

²⁸ SZABÓ, 1842. 7. p.

²⁹ Vö. 92. p., 36. sz. jegyz.

³⁰ ZML. IV. 1.a. 1841. 12. köt. 3254. sz. 157–158. p.

³¹ *Pesti Hírlap*, 1841. 96. sz. (december 1.) 807–808. p.; a vonatkozó részt a cenzor jórészt törölte: MOL. R 101. Korrektúrapéldányok, 3. dob. 2. cs. 96. sz.

egyre nagyobb nyomást gyakoroltak a vármegyékre a plébános-perek leállításáért, a folyamatban lévő ügyek elaltatásáért. (Ez lett a sorsa 1842 elején a szepetneki és a szentbékállai lelkészek elleni eljárásoknak is.) Ugyanakkor Zala Deák távollétében is megőrizte egyházpolitikai aktivitását, jellemző például, hogy 1842 júniusában Deák instrukcióinak megfelelően nyilvánítja ki a megye korábbi egyházpolitikai határozatához való ragaszkodását,³² foglalkozik a más vármegyéktől érkező javaslatokkal³³ stb.

Végül – kicsit előretekintve – érdemes megállapítani, hogy Zala megye 1843. évi követutasításának vonatkozó pontja is Deák korábbi években kifejtett egyházpolitikai nézeteit tükrözte.³⁴ A követutasítás nemcsak a korábbi országgyűlésen elfogadott törvényjavaslat szentesítésének előmozdítását írta elő, hanem a tisztázatlan kérdésekben való döntés kieszközlése mellett azt is, hogy „nemcsak azon egyházi rendeletek, melyek az országgyűlése olta e tárgyban az egész katolika egyházi rend által kiadattak, hanem azon királyi placetum is, mely az e tárgyban érkezett pápai rendeletnek kihirdetésére kiadatott, fentálló törvényeinkkel egyenesen ellenkeznek, s ezért valósággal sérelmesek”.³⁵ A fentiek mellett a követutasításban mindez kiegészült annak szorgalmazásával is, hogy visszamenőleg törvényesítsék a sok helyen protestáns lelkész által – az 1791/26. tc. értelmében törvénytelenül, a katolikus pásztorlevelek miatti elkeseredés folytán – megáldott vegyes házasságokat. A követutasítás foglalkozott Borsod, Túróc és Csanád megyék egyházpolitikai javaslataival, és a korábbi megyegyűlési végzésnek megfelelő hozzáállást kért.³⁶

³² Ld. erről. pl.: FERENCZI, 1904. I. köt. 316. p.

³³ Ld. pl.: *Jelenkor*, 1842. 84. sz. (október 9.) 588. p. stb.

³⁴ MOLNÁR, 2003/a. 202. p. Ld. még: CSIZMADIA, 1976. 27–28. p.

³⁵ Vö. 91. p., 34. sz. jegyz.

³⁶ MOLNÁR, 2003/a. 206–207. p., vö. 76. p., 57. sz. jegyz.

Az egyházpolitika és az 1843-as követválasztási botrány Zalában

A katolikus egyházzal való konfliktusai Deáknak 1841 novembere után nem szűntek meg. A büntetőjogi választmányban például óhatatlanul szóba került az egyházi személyek világi bíróság általi büntetethetőségének ügye. A meglehetősen merev álláspontokat a választmány operátumához készült különvélemények jelzik. A Deák vezette liberálisok a rendies kiváltságok helyett a jogegyenlőség elvéből kiindulva követelték, hogy „a területális bíróság hatósága alól a polgárok egyes osztályai ki ne vétessenek”, és e különvélemény általában is jól adja vissza Deáknak az egyházak társadalmi és politikai szerepvállalásával kapcsolatos liberális nézeteit. A választmányban ugyanakkor Deák nemcsak Lonovics József püspökkel, hanem régi politikai ellenlábásával, Bezerédy Miklós kanonokkal is újra összecsaphatott. Az egyháziak (utóbbi papok nevével fémjelezhető) különvéleménye például azt fejtegette, hogy az egyházi rend kiváltságos helyzetétől való megfosztására semmi ok, s e privilégium fenntartása nemcsak egyházi, hanem közérdek is, továbbá a papság tekintélyével nem összeegyeztethető, hogy akár kisebb kihágásaikért is világi bíróság előtt feleljenek.¹

Az 1843-as zalai követválasztás, Deák megbuktatásának története jól feldolgozott, ismert.² Alábbiakban csak néhány vonatkozó szempontot szeretnénk – tanulmányunk témájához képest – kitérő jelleggel megfogalmazni. Megítélésünk szerint ugyanis Deák megbuktatásában nem kizárólagos a házi adó fizetése ellen felheccelt, leitatott kisnemesek agitációja, bár a szakirodalom is több helyen ezt sugallja. E kiemelkedő jelentőségű társadalmi háttér mellett ezzel egyenrangúnak érezzük a katolikus egyház

¹ FAYER, 1896.

² A vonatkozó irodalomból alapvető jellege miatt ld.: MOLNÁR, 1987.; MOLNÁR, 1993.; ld. még: KÓNYI, 1882. 480–524. p.; FERENCZI, 1904. I. köt. 420–426. p.; megemlítjük még önállóan, az inkább népszerűsítő összefoglalást: HÓBORNÉ-HÓBOR, 1997. Az életrajzok gyakran egyáltalán nem említik az egyházi motívumot, Deák 1843. évi megbuktatásában az okot kizárólag az adó miatt felheccelt kisnemességnek tulajdonítják. Ld. pl. BERZEVICZY, é.n. VI. p.; KIRÁLY, 1993. 84. p. stb.

Deákkal szembeni politikai tevékenységének döntő szerepét. A társadalmi reform szakítópróbájának szánt háziadó-ügyet Zalában is nagy feszültség előzte meg. Kisfaludy Sándor 1843. március elején vetette papírra reális helyzetfelmérésnek bizonyult szavait: „A háziadó, ha csuda nem történik, nálunk is meg fog bukni. Ellenzik a mágnások és papok. Agitálnak ellene, a voksoló tömegnek kedvét kereső, hivatal után esenkedők. Az ily agitációk által felingerlett köznemesség aligha ellenkezni nem fog Deák öcsémnek követté megválasztásában.”³ Az ominózus április 4-i közgyűlés, a háziadó ügyének megbuktatása után Deák levélben fordult Kossuth Lajoshoz, és beszámolt a feszült hangulatú, verekedésekbe torkollott eseményekről: „a szólás [ti. a háziadó elvállalása mellett] teljesen süketlen volt, mert a tömeg igen fel volt izgatva. Forintos György táblabíró, Horváth Pál táblabíró, két egykor megbukott tisztviselő voltak a pártnak látható fejei, láthatatlanok, tudja Isten kik, úgy hiszik, némely veszprémi megyei papok, különösen Bezerédy kanonok”.⁴

Összességében úgy gondoljuk, a politikailag egyre inkább aktivizálódó katolikus egyháziak a polgárosodás egyházpolitikai programját erélyesen, határozottan kívánták megakadályozni a következő országgyűlésen (bármilyen kisebb-nagyobb horderejű kérdésben, a vegyes házasságok szabályozásától az egyházi birtokok szekularizációján át az állam-egyház viszony alapvető kérdéseiig). Feudális privilégiumaik védelmére irányuló törekvéseik – a liberális ellenzékben testet öltött közös ellenfélre tekintettel – találkoztak a szintén kiváltságaikat féltő kisnemeselek adómentességét védő mozgalmával. E politikai szövetség 1843 tavaszán a katolicizmus és a maradi, kisnemesei konzervativizmus között különösen szorosra fonódott, és mindkettőnek elemi erejű érdeke volt, hogy Deák Ferencet, az ellenzék potenciális vezéralakját távol tartsák az országgyűléstől. E sajátos társadalmi-politikai összefonódásban az egyház a háttérből szervezte, pénzelte, ha kellett, ideológiával is ellátta, a kisnemeselek kortesei pedig a nyilvánosság előtt végrehajtották a feladatot. Az egyház és a „bunkokráciának” nevezett kisnemesség szövetsége a kortársak előtt is nyilvánvaló volt. Az egyházpolitikai állásfoglalásokat csak ritkán közlétező Kossuth Lajos például a *Pesti Hírlap*ba szánt vezércikkben kívánta az egyháznak az adó megbuktatásában vállalt szerepét leleplezni. (A cikk megjelenését

³ GÁLOS, 1931. 536–537. p.

⁴ MOLNÁR, 2001. 406–407. p.

a cenzúra eltiltotta.⁵⁾ Kossuthot egyébként egy magát „buzgó hazafi”-ként megnevező zalai ellenzéki már április 5-i levélben részletesen tájékoztatta, hogy „Hertelendy pártjának [vagyis a konzervatívoknak] költséget hihetőleg a Veszprémi káptalan egyik tagja, Bezerédy Miklós mint annak meghittje adott.” Sőt még kritikus észrevételeknek is hangot adott: „Mert hiszen az egyházi javak korteskedésre igenis, de nem nevelésre, adózásra nem valók.”⁶

Fontos, hogy a reformkori, kiváltságait védő katolikus egyház elsősorban elvi megfontolásokból, a fennálló társadalmi-politikai rendszer védelmében szegült szembe a polgári átalakulást minden téren előmozdítani kívánó ellenzékiekkel. Az elvi-politikai szembenállást csak fokozták a konkrét ütközőpontok. Deák Ferencnek például aligha tudták megbocsátani – az 1839–40-es országgyűlésen vállalt szerepe mellett – a vegyes házasságok ügyében tanúsított magatartását, a vármegyék egyházellenes fellépésének mérete és súlyossága pedig még inkább elkötelezetté tette a főpapokat a nyílt, illetve háttérben folyó politikai küzdelemre. Ehhez további konkrét sérelemként épp a veszprémi püspökség esetében a szélsőségesen konzervatív Zichy Domokos bizonyára különösen nehezen viselte Zalának a „kettős beneficium” ügyében egyházmegyéjét megtámadó indítványát. A veszprémi püspök a háttérben legfontosabb mozgatója, sőt anyagi eszközöket nem kímélő finanszírozója volt a kisnemeseket lefizető, felheccelő kampánynak.⁷ Megkockáztathatjuk a feltételezést, hogy önmagában a kisnemesség nem lett volna elég Deák megbuktatásához, ahhoz hogy törekvéseik sikeresek legyenek, a papság nem kis áldozatvállalására, közéleti aktivitására volt szükség. Az 1840-es évek elején a vegyes házasságok ügye, a politikai agitációban püspökeik által elvárt tevékenységük, illetve általában az „egyházüldözőnek” lefestett liberalizmus előretörése

⁵ Ld. erről: FAZEKAS, 2006.

⁶ MOL. R 90. 115. sz. (Filmtár, 7084. sz. dob.)

⁷ Minderről részletesen: MOLNÁR, 1987. 50. p.; a zsebébe mélyen nyúló Zichyről: VARGA, 1980. 182. p. stb. Zichynek a Deák és az adóügy megbuktatására szánt összegei, papjaihoz intézett, politikai aktivitásra felszólító üzenetei, illetve ezzel együtt a demagóg, lázító papság komoly visszahatást, az egyházzal szembeni ellenérzések fokozódását is kiváltotta a veszprémi egyházmegyében. Ld. TAKÁTS, 1929. 548. p. Megjegyzés: Mindez különösen érdekessé teszi Deák XX. századi katolikus értékelését, amikor 1843-ra célozva – az egyébként korábban szintén veszprémi püspökként is tevékenykedő – Mindszenty József hercegprímás erényként tüntette fel, hogy „a 19. század nagyjának, Deák Ferencnek nem kellett szennyes mandátum”. BEKE, 1994. 129. p.

polarizálta a politizáló egyháziak táborát. Jelentősen felerősítette a konzervatív törekvéseket és tevékenységet, ugyanakkor – egyelőre még csak kisebb mértékben – de aktivizálta a saját egyházuk közéleti stratégiájával, szerepvállalásával elégedetlen alsópapságot is.

Az országgyűlésre összegyűlt ellenzékiek élesen kikeltek a papság, főleg a Zichy és Bezerédy Miklós által irányított veszprémi egyházmegye ellen. Klauzál Gábor beszámolt arról, hogy Deáknál tett látogatásaikor nyomasztó élményeket szerzett arról, hogy a nép felvilágosítására, erkölcsi nevelésére rendeltetett papság milyen arrogáns módon kelt gyűlöletet és viszálykodást a hívei körében, hogyan uszít – hatalmával, befolyásával visszaélve – a haladás ellen. Klauzál is elrémítette a Zichy által korteskedésre költött összeg nagysága, egyszerűen eszelősnek minősítette a veszprémi püspököt, akinek hatalomvágya és vaksága leírhatatlan. 1843 júniusában a Deák távolmaradása miatt érzett fájdalom keveredett a papság elleni felháborodással. Eötvös József kijelentette például, hogy birtokában vannak Zichynek és Bezerédynek a papságot Deák Ferenc ellen agítáló levelei, amelyeket a főrendi tábla ülésén fel kíván olvasni.⁸ De a Deák távolléte fölötti fájdalom az országgyűlés első szakaszában többször került összefüggésbe egyházpolitikai kérdésekkel. Például már az első kerületi ülésen, 1843. május 17-én a követek egész sora (Bezerédy István, Beöthy Ödön, Klauzál Gábor, Palóczy László, Szemere Bertalan, Zsedényi Ede és mások) kezdte azzal beszédét, hogy Deák távolmaradása miatti fájdalmát kifejezésre juttatta. Ugyanakkor Bezerédy Miklós, a veszprémi káptalan küldötte már ezen a napon egyházpolitikai szóváltásba került a liberálisokkal.⁹ De feltűnő volt az is, hogy június közepén, amikor egyháziaknak minden korábbinál élesebb kritikákat kellett elszenvedniük, akkor (12-én) Wurda Károly, a győri káptalan követe a liberálisok programja, a „szabad egyház a szabad államban” elv mellett tett hitet, jelezve, hogy az egyháziak körében is vannak támogatóik. Wurda nem véletlenül hivatkozott hangsúlyosan is a „Zala nagy fia”, Deák által mutatott útra.¹⁰ Néhány héttel

⁸ TAKÁTS, 1929. 549–550. p. Eötvös végül – tudomásunk szerint – nyilvánosan nem ismertette az említett levelek tartalmát, és Deák ügyét sem hozta elő a főrendeknél, de július 11-én, és szeptemberben tartott nagy beszédeiben a vegyes házasságok ügyében teljes mértékig a Deákéval rokonítható liberális nézeteket képviselt. Eötvös-beszédek, 1902. 41–51., 71–84. p.

⁹ KOVÁCS, 1894. I. köt. 121–127. p. Az országgyűlés első szakaszának antiklerikális légköréről többek között: BODNÁR-GARDONYI, 1920. 151. p. stb.

¹⁰ KOVÁCS, 1894. I. köt. 300. p.

később, augusztus 14-én, a napok óta tartó egyházpolitikai csatározás közben, Deák vonatkozásában az 1841. januári zalai felirat is szóba került. A konzervatív Andrassy Mihály, Esztergom megye követe nem nevezte meg Deákot, csak megemlített egy „nagy férfit, [...] akinek itt nem létét csak hazafiútlan szív nem érzi, csak gyáva lélek kívánhatja”, és idézte tőle azt az 1840-es diétán elhangzott mondást, hogy kár volt a törvényhozásnak a vallás dolgába ereszkedni. A hivatkozást ezúttal is – a korábban elemzett röpiratokhoz hasonlóan – Deák eredeti szándékával ellentétes interpretáció forrásává tették. Ezt a liberálisok nem is hagyták szó nélkül. (Ekkor hangzott el egyébként Radvánszky Antal zólyomi követ nagy beszéde is a vegyes házasságok ügyében.) Ráday Gedeon Pest megye ellenzéki követe a Deákra való hivatkozást így utasította vissza: „Erre csak azt jegyzem meg, hogy Krisztus urunk szavai is másképpen magyaráztattak az apostolok, s másképpen az írástudók által. Ezen idézést annyival inkább nem tartom fontosnak, miután tudva van, hogy éppen Zala vármegye által terjesztetett fel öfelségének a legklasszikusabb, a legremekebb felírás a vegyes házasságok dolgában, melyet köztudomás szerint leginkább Deák Ferenc magas lelkiületének lehet tulajdonítani.”¹¹ A felső táblán hasonlóképp került szóba, például 1843. szeptember 7-én, amikor Széchenyi István – Batthyány Lajosnak válaszolva, aki Széchenyi népszerűséget megvető, a politikai álláspontok társadalmi fogadtatásával nem törődő magatartását firtatta – kijelentette, hogy Deák Ferenc zalai megbuktatása is épp a népszerűség ellenhatásaként fogható fel. Teleki László ezt visszautasította: „Mi Zalában történt, azt nem a népszerűségnek, nem a közvéleménynek lehet tulajdonítani, hanem egyes személyeknek, kik magány érdekeik előmozdításának vágyától vezéreltetve, népszerűség és közvélemény ellenére voltak munkások, s népszerűség és közvélemény dacára minden lehető eszközöket a legnemtelenebbekig fölhasználtak önző szándékaikat kivívni.”¹²

Deák azonban távollétében is befolyásolta az országgyűlést, hatással volt az elfogadott egyházpolitikai indítványokra, és a végül törvénybe iktatott – az 1840. évinél kevesebb engedményt lehetővé tevő, ugyanakkor az egyháziak heves tiltakozása, óvása mellett törvénybe iktatott – 1844/3. tc.-re is. Bár a magyar országgyűlés Deák által fogalmazott július 12-i feliratának vallásügyre vonatkozó részét később illesztették a szövegbe, az ponto-

¹¹ KOVÁCS, 1894. II. köt. 206., 239. p.

¹² MAILÁTH, 1846. 133., 136. p.

san tükrözte elveit.¹³ Az országgyűlés végén azonban a törvény elfogadása miatt részben új irányt kaptak,¹⁴ részben továbbra is aktuálisak maradtak azok az egyházpolitikai folyamatok, amelyek a diéta előtt megfigyelhetőek voltak. Deák például Wesselényihez 1844. november 27-én intézett levelében a Zala közeletét meghatározó viszályok konzervatív korteseire nézve így írt: „Kérdeed azt is, hogy ezen ármányoknak ki lehet valódi kútfeje? Barátom, forrása ezer lehet, de a közhír s közvélemény kitűnőleg csak Zichy Domokost nevezi, a veszprémi püspököt, s azt mondják, ez adja legfőképp a pénzt Forintosnak és társainak, kik csak eszközök. De Zichy, úgy hiszem, nem csak maga van, társai gondolom azok, kik egyébként is elvtársai.”¹⁵ Vagy idézhetjük a kívülálló, Tóth Lőrinc Kossuthnak írott 1844. szeptemberi levelét, amelyben a vasútépítés terve ügyében arról számolt be, hogy a főispánok és a püspökök a dunántúli vármegyékben mindenütt bizalmas rendelkezésekben előírják, „hogy a kanonokok, s egyéb szolgálók mindent elkövessenek a fizetés bármely nemének megbuktatására, s e részben teljes hatalmat nyernek költeni és vesztegetni a végtelenig.” A politikai táborok sokszínűségére utal értesülésének forrása: „A papok egyik embere, ki tőlök él, egyébiránt ügyünk barátja, látta ezen rendeleteket.” Deák pátriájára térve így kérte Kossuthot: „Talán jó lenne, ha ön az illető megyékben és Zalában is, hova a veszprémi püspök keze szinte elér, figyelmeztetné nagyobb befolyású emberek egynémelyikét, hogy igyekezzenek a veszélyt megelőzni. Mert munka a legnagyobb titokban megy, mint gazemberekhez illik.”¹⁶ Az egyháziak 1843 után továbbra is meghatározó szerepet játszottak Zala közeletében, 1844 júniusában például egy szemtanú így kommentálta a megyegyűlést: „leginkább feltűnő volt előttünk az egyházi személyek sokasága, kik e tisztválasztásban valóban kitűnő szerepet vittek”.¹⁷

Végezetül megjegyezzük, hogy Deák 1841. évi egyházpolitikai tevékenysége nem csak 1843–44-ig élt élen – főleg politikai ellenfelei – emlékében. Egy ismert konzervatív publicista 1847-ben, amikor

¹³ Erről, illetve a témáról általánosságban: MOLNÁR, 2004. 89. p. Az 1843–44. évi vallástügyi tárgyalásokra gyakorolt hatását más történeti munkák is részletezik, ld. pl.: POLNER, 1932. 18–19. p.; CSIZMADIA, 1976. 29–31. p.; az 1844/3. tc.-et egyenesen Deák 1841. januári beszédéből vezette le: DEGRÉ, 1983. 38. p. stb.

¹⁴ Ld. erről pl.: FAZEKAS, 2002.

¹⁵ MOLNÁR, 2001. 439–440. p.

¹⁶ MOL. R 90. I. 264. sz. (Filmtár, 7082. sz. dob.)

¹⁷ *Pesti Hírlap*, 1844. 363. sz. 431. p.

arról értekezett, hogy a katolikus egyháznak melyik politikai erővel kellene szövetkeznie céljai elérése érdekében, az ellenzékéről úgy vélekedett, hogy annak más célja nincs, mint „az alkotmányt sarkaiból kiforgatni és azután tulajdon eszménye szerint újból szerkezni”;; a liberálisokkal való együttműködésről pedig gúnyosan és lemondóan nyilatkozott: „a magyar egyháziaknak a radikális párt lojalitásáról igen kedves záloga vagy a zalai híres persecutionalis [= üldöző] körlevélben”,¹⁸ ami arra utal, hogy köreikben sokan Deákkal ekkor is politikai ellenfélként és nem potenciális szövetségesként számoltak.

¹⁸ A.J. [ANDRÁSSY JÓZSEF]: A clerus, mint a conservatív párt egyik alkotó eleme. 1-2. In: *Nemzeti Újság*, 1847. 451. sz. (március 11.) 157–158., 452. sz. (március 12.) 161–162. p.

I. Zala megye 1841. január 11-i közgyűlésén elhangzott beszédek

1. BESZÉDEK ÁGOSTON JÓZSEF ÜGYÉSZ LEJEGYZÉSÉBEN

1841. e. január 11-én Zalaegerszegen tar.[tott] közgyűlés alkalmával egy-két másnemű tárgyak felvétele után mindjárt gyűlés elején Inkey Sándor s. a t. kívánságára Vas megyének a vallás tárgyában érkezett levele olvastatott fel, s eképp szőnyegre került a vallás tárgya.

Először főtiszt.[elendő] Szalay kanonok úr szólott, első lévén rendszerént a szólásra feljelelve. Előadá:

Zala vármegyei táblabírónak kinevezve kötelességemnek ösmérem ezen megye tanácskozásaiban részt venni. Életem örömeinek legédesebbjei közé számlálom ezen kineveztetésemet, mert dicső megkülönböztetésnek tekintem ily jeles férfiak koszorújában foglaltatni, és most már mint zalai táblabíró, zalai esperes és névvel is Szalay háromszorosan érzem magamat ezen megyéhez csatoltatni, szívemből kívánom tehát ezen megye javait, boldogságát, s fő óhajtasom, hogy érzéseim, nézeteim ezen megyéjével örökre összhangzásban legyenek. Egyéberánt, ami a vitatás alá vett vallás tárgyát illeti, ámbár nem szándékom a köztanácskozásokba előre belevágni, és nem is tudom, minő arányt vesznek azok, melyhez magát alkalmaztathatná, mégis a tárgy fontosságát tekintve, az afeletti tanácskozását folytatása eránt egy módosítást ajánlok, hogy t.i. az indulatok és lehető ingerültség kikerülése végett elkerültetvén minden hosszas kitérő tanácskozások, az határozatna el, van-e sérelem az egyházi rend eljárásá-

* A mellékletekben közölt dokumentumok levéltári és könyvészeti adatait ld. a 37. p., 10. sz.; 54. p. 32. sz.; 110. p. 6. sz. és 114. p., 18. sz. jegyzetekben. A törvénycikkek fordítását, illetve pontosítását az alábbi kiadványok segítették, ezt a további jegyzetekben külön nem közöljük: Corpus Juris Hungarici, 2000.; Magyar Törvénytár, 1896–1901.; Szent István, 2002.; WERBŐCZY, 1990.

ban, és ha van sérelem, melyik törvény, és annak melyik ágazatja sértetett meg, egész precízióval mondatna ki. És ha csakugyan [a] közvélemény sérelmet, törvénysértést látna, meg kellene különböztetni: egyes személy van-e egyes személy által vagy az egész publikum, vagy ismét annak, mint publikumnak egy része van megsértve. Mert ha egyes személy egyes személyt sért meg, ez magok ügye, dolga lévén, a publikum megkeresése alá nem tartozik, ha pedig a publikum egy része, nevezetesen a protestáns rész érzi magát sértettnak, ismét a fenytést a publikumból kivezetni nem lehet, ha csak a publikum mint vádló, mint bíró, és mint megsértett fél egyetemben fellépni nem akar, mi minden jogszerű törvénykezés elvével ellenkezik. Továbbá a vegyes házasságokbani eljárás az egész katolika egyház elfogadott, elismert tette, eljárása, a katolika egyház és az egyházi rendek egyeteme egy törvényes jogokkal bíró jurisdictio,¹ ha tehát ennek tette vettetik törvénysértésnek, úgy az egyházi rend a vármegye ellen, mint jurisdictio jurisdictio ellen állítatik szemközt, amidőn egyiknek a másika fölött büntető hatalma nem lehet. Ha tehát sértés volna is az egyházi rend tette, ez olyan sértés, melynek megfenyítését a közgyűlekezetből kivezetni nem lehetvén, más módon kellene orvoslását keresni, t.i. ha fent álló törvények megsértésének vettetne, a sérelmek, ellenkező esetben pedig a kívánatok sorába lenne a következő országgyűlésre feljelelendő. Egyéb-aránt hogy bármi adasson elő a fentebbi kérdésektől el nem térek, és hasonló kémélést, mérsékletet várok Zala nagylelkű rendjeitől, kijelentvén, habár sértések ejtetnének is azokat viszonzni, azokra felelni nem fogok.

Csányi László erre felelte:

Egy kurta tézisre akará vonni ezen tárgyat az előtttem szóló főtiszt.[elen-dő] úr, de ez a szokott rend ellen van, és utóbb csakugyan maga is annyit mondott e tárgyról, hogy arra felelni már hosszú tanácskozásokat kíván, én tehát az egész tárgy eránt fogok szólni. Azt hittem, az utolsó országgyűlése befejezése olta, hogy az alig némüképp orvosoltatott kormány elleni súlyos sérelmeink után csend és béke lesz a hazában, azomban megcsalódtam, mert a hercegprímás egy hitet tárgyzó kérdést a békés polgárok közé dobni és nyugalalmukat felzavarni nem irtózott. A vegyes házasságokban olyakat rendelt ő körlevelében, melyek a polgári alkotmánnyal, törvényekkel, a hit alapjával, a szeretettel meg nem egyeznek, felzavarta

¹ Jurisdictio = joghatóság, hatóság.

önkéntesen a polgárok nyugodalmát, mert ezen tárgy nem is az ő köréhez tartozik. Ugyanis bármennyig definiáltasson is a házasság, az nem más, mint két le nem kötelezett, szabad személyek összekelése, azaz szerződés, melynek formáját törvények határozzák el, ez nem az ő egyes véleménye, hanem nemzeti vélemény. A házasságok szabad köttetéséről, törvényesítéséről rendelkezni a státus fölügyelése és érdekéhez tartozik. Már a múlt országgyűléskor történtek két püspökök ellen a vegyes házasságok gátlására kibocsájtott pásztori körlevelek miatt felkelések, de azon püspököknél sokkal vétkesebb a primás, mert azokat együgyűségek mentheté, de a primás, ki a törvényeket tudja, ki azokat állásánál fogva tudni köteles, készakarva vétkezett, az ő tette menthetetlen, ő megsérté az 1791/26. törvényt, mely bármely ürgy alatt tiltja a vegyes házasságok gátlását, ő a törvény, a megsértett törvény által a fejedelem, és ezek által a közállomány ellen vétkezett. És ha van felkelés a közállomány ellen, úgy a primás tettét annak kell venni, ő a törvény ellen buzdíja fel az egyházi rendet, ez nyilvános „*erectio contra statum publicum*”.² Ezáltal a primás infidelitást³ követte el, és mivel nemcsak jussok, hanem kötelességek is vannak ruházva a nemzetre, kötelességünk tehát a hercegprimás ezen tette ellen felkelni. És azért föl kell írni öfelségéhez, hogy a büntetést megrendelje, és a primást *notába*⁴ vonassa, 2-odszor [azért], hogy a pásztori levelet megszüntesse, 3-or a gátlás esetére nézve szolgabírák által ki kell hirdetni, hogy az áldás megtagadása a házasságot törvénytelenne nem teszi, anélkül is erős az és kedves lehet az ember és Isten előtt.

A notára nézve indítványa pártolást nem nyert. Ezen elől adáskor eszembe juta, íme Csányi, kit a kormány notába vonni akart, most maga notákat osztogatna.

Utána az ollári plébános beszélt, lárma közben kivenni nem lehet, mely azon mondására leve, hogy a harangokat félreverik, lármára, anélkül, hogy tűz volna.

² Erectio contra statum publicum = a törvényes rend (hatóság) elleni fellépés.

³ Infidelitás = hűtlenség.

⁴ Nota = büntetőeljárás, feljelentés.

Ezután szólott *Hertelendy Károly*.

Valahányszor a vallás tárgya került szőnyegre, annyiszor elkeseredés fogta el keblemet, hogy a valláskülönbség miatt a hazának fiai e tárgy, mint ellenséges viszálykodás magva divatoz, midőn a magyarnak annyira szükség a béke, egyetértés, hogy józan haladás útján a haza javára s boldogságára közösen, mint a materiális, mint a morális jókra törekedve munkálódjon. Régen gondolkodtam arról, mi adott okot a mostani súrlódásokra, és én nem a primás pasztorális levelében látom annak eredetét, hanem azon megtámadásokban, melyek az 1832. országgyűlés alatt fölállított vallásos sérelmek gyanánt tárgyalattak, ugyanis 1791 olta a vegyes házasságok békében köttetnek, áldottak voltak, mert a vegyes házasságokból származott gyermekeknek a római egyház vallásában neveltetések többnyire reverzálisokkal biztosítottak, a reverzálisok törvénytelenége felől 50 évekig hallgattak protestáns atyánkfiai, és azért 50 esztendeig megáldattak a vegyes házasságok, de a r[ómai] katolika egyház reverzálisok mellett hagyá csak helybe azokat. 1832-be[n] azonban, és azolta lefolyt országos gyűléseken minden reverzálisoknak még a múltakra nézve is eltöröltetése sürgettetett, felébredtek erre az egyházi rendek, de még inkább figyelmeztettek azzal, amit az 1832/6. évi országgyűlés befejezése után a követi jelentések folytában a vallás tárgyául némelly megyék, és azok között Zala rendei is határoztak, t.i. hogy a reverzálisok és az ezeket netalán helyeslő főbb parancsolatok is törvényteleneknek nyilvánítottak. Itt vagyon tehát az első megtámadás, és fő oka a súrlódásoknak, és itten az actio, melynek ellenébe az egyházi rend tettét, *csak mint reaktiót* lehet tekinteni, és ez okozta hihető azt is, hogy a rozsnyói és nagyváradi püspökök azon országgyűlése után pásztori körlevelekben azon pápista leányoktól, kik protestáns vőlegényekkel a leendő gyermekeiknek a római egyház vallásában neveltetések eránt reverzalist nem adnak, az áldást megtagadni rendelték. Mert meg kell jegyeznem, hogy itt a sérelem mekkoraságát is figyelembe köll venni, arra nézvést, egyes vagy országos sérelemnek lehet-e azon ritka eseteket – melyeknél az áldás megtagadtatik – venni. Mert a vegyes házasságoknál, ha a férj, pápista törvény [szerint] biztosítván a gyermekek nevelését, az áldás soha meg nem tagadtatik, ha pedig a vőlegény protestáns, csak akkor tagadtatik meg az áldás a pápista nőszemélytől, ha ő mátkáját a gyermekeknek pápista vallásban neveltetésök felől reverzális adásra bírn nem tudta, mégis magát a protestáns férjhez köttetni kívánja, s ezzel az anyai legtermészetesebb, legszentebb szeretet és a maga vallásának örök elve, örök

tanítása ellenére az egy üdvözítő hit s valláson – mely legtöbb eszközöket szolgáltat az örök üdvösségre – kívül engedi emlőjével táplált gyermekét, és más valláson neveltetni, mit ha jogait, ha tanításait a r.[ómai] katolika anyaszentegyház megőrizni kívánta, tenni meg nem engedhet. Az a kérdés már most, van-e ezen tettek által a r.[ómai] főpásztoroknak törvény sértve, hogy az egyházi rend lelkiismeretes meggyőződése ellen a vegyes házasságokra, melyeket a római egyházi vallásnak károsnak esmér, kezet nem nyújt, lehet-e kényszeríttetni a római egyház papjait arra, hogy azon kötelességeket, melyre szent eskü, az egyháznak örök elve, örök tanítása, a római szentszéktől függés kötelezi, félretegyék. Lehet-e őket büntetni, hogy az egyház gyarapítására mindenképp törekednek, kárára kezet nem nyújtanak. Kezet fogok abban Csányi László úrral, hogy a státus érdekében fekszik a házasságok törvényesíttetése szabadsága, de bele vágat-e az egyházi rend? Én nem látom. Megsértette-e az 1791. 26. törvényt, azon törvényt, mely áldást adni nem parancsol, midőn lelkiismerete ellenére a pap áldását nem adja arra, ki a házasságot szentségnek úgysem hiszi, vagy arra, ki tőle elszakad. Melyik szülő tartja meg emlőjén azon gyermeket, ki őtet megveti, és tőle elszakad, büntetni nem lehet, azt mondja ugyan a törvény, hogy *impedimenta non penantur*,⁵ de áldás nélkül is tökéletes erejű a házasság és törvényes. Civilis⁶ következései sértetlenül fennállnak a protestáns férjnek, szüksége nincs reá, mert őreá a maga papja sem adna áldást. A pápista nőszemély maga nyújtván kezet ön vallásos tanítása elve ellen gyermekeit más vallásban nevelni, amiért áldást nem kívánhat, és ha így megkötetik a teljes erejű házasság, hol van itten az impedimentumok⁷ tétele, maga az országgyűlési testület nem avatkozott a lelki tanításiban, mik a vallás belső tulajdoni. [innen irathibák] Ugyan nézzük a törvény javallatát utolsó ország gyűlésének, mely őfelségéhez felküldtetett, az 1ő §-ban így szól: *vallásos reverzálisok erő nélkülieknek nyilatkoztattak*, a 2. § ily formán szól: *az ez előtt készült reverzálisokra nézve rendeltetik, hogy azok csak kölcsönös megegyezésből lesznek fölbonthatók, különben a r.[ómai] katolika hitben neveltettek azután is abban születetteknek tekintessenek, minek következésében a törvényhozás, midőn a reverzálisok miképpen felbonthatásáról rendelkezik, megesmérte, hogy azok léteznek, és törvénytelenek*

⁵ *Impedimenta non penantur* = akadályok ne tétessenek.

⁶ Civilis = polgári.

⁷ *Impedimentum* = akadály.

nem voltak. 4. § pedig így szól: *azon vegyes házasságok, melyek eddig egyházi áldás nélkül kötöttek, erőteljeseknek, úgyszinté azon házasságokból származott gyermekek törvényeseknek tekintendők*, tehát áldás nélkül is erőteljesek a vegyes házasságok. *Sérelmet* indítványozni, ha a római pap-ság azon áldást tagadja meg egyes nőszemélyektől, mely az ő fő célját a házassági összekelést erejétől is civilis következtetésétől meg nem fosztja. Az 5. §-ba azt tartja: *a vegyes házasságok ezután mindenkor a vőlegény papja előtt kötessenek*, tehát miért buzgólkodunk annyira azon áldásért, melyet, ha valaha törvénybe jön ezen rendelet, a protestáns pap maga sem adand pápista nőszemélyre, ezek szerént tehát az 1647. 14. törvény szerinti büntetésnek sem lehet helye.

Vigyázzunk T. Karok és Rendek, a r.[ómai] katolika vallás 840 évek oltá össze van forradva alkotványunk fent állásával, tartok tőle, hogy itten nemcsak lelkiismeretet biztosító törekvések, hanem más célok lehetnek elrejtve, pedig csak vallás a polgári társaságok legtartósabb talpköve. Az erőszak kiverheti főpásztorainkat palotáikból, de ők a vallásbuzgó szegények kalibáiban biztos menedéket fognak találni. Az erőszak letépheti mellyeikről az arany keresztet, de ők fakereszttel fognak fölfegyverkezni, pedig fakereszt volt az üdvözítő keresztje, fakereszt volt az, mely a világot, az emberiséget megmentette. *Egy szó balrul Franciaországról*. Igen, mond a szóló, Franciaországnak ledült egyik alkotványa a másik után, de föntmaradott vallása, mely megmenti végveszélyétől, mely államányunkat [országunkat] is a pusztulástól megmenté. Alkotmányok leromlásán túl erősen fent fog állani ezen religio, én nem félttem. Vas megye levelét nem támogatom [pártolom], és meggyőződéseim szerint egyáltalán ellene szavazok.

Hertelendy után *Pländer novai esperes* szólott:

Nem veszem a tanácssteremet zsinati teremnek, és azért ebben egyházi dolgokról lehető tanácskozás jogát sem ismértem el. Arról lehet tehát szó, hogy meg van-e a törvény sértve, vagy nincs? Miről, hogy alaposan szólani lehessen, szükséges az alkotott törvény értelmét világosságra hozni mi csak úgy történhetik, ha magunkat a törvény alkotásának körülállásaiba visszahelyeztetjük. T.i. mik voltak akkor az egyház körülállásai, midőn az 1791. és 1647. törvény alkottatott. 1791[-ben] csak azt kívánták protestáns atyáinkfiai, hogy vallások gyakorlata oly szabadságban helyeztessen, mint a katolika anyasz.[ent] egyházi. A katolikusok 800 évekig

szabadon gyakorlották katolika hiteket, ezt kívánták a protestánsok is, ők megnyerték, de azért a katolika anyaszentegyház sem vesztette el régi szabadságát, megmaradt ez még azáltal is, hogy a vegyes házasságok kötése megengedett, és azoknak akadályozása is eltiltott, megrendeltetvén: „quod illis impedimentum non ponetur”.⁸ Mert én impedimentumnak csak azt veszem, amit kikerülni nem lehet, márpedig az áldást kikerülni és házasságot kötni anélkül is lehet, ezt tehát impedimentumnak nem vették. Nem is rendeltethetett ezen törvény által az áldás megadása, mert az megrendeltetett volna, úgy az katolika anyaszentegyház szabadsága rontatott volna le, holott a vallás szabadságának biztosítására lett azon törvény hozva, és az mondatott ki általa. 2. kérdés, ha meg volna is sértve a törvény, minő büntetést kellene és lehetne ezen sértés miatt alkalmazni, és mivel e részben az 1647/14. törvényre történik hivatkozás, ismét a törvény megérthetésére azon időnek környülményeit kell fontolóra venni. 1647[-ben] legszomorúbb sorsba[n] volt hazánk, és véle együtt a keresztény katolika vallás, akkor száz meg száz ezer török és tatár hozatott be a katolika papok leöldözésére és a katolika vallás kiirtására, és csak Forgács és Pázmán püspökök mentik meg végveszedelmétől. Sőt, ezen nagy férfiak iparkodásának, buzgóságuknak sikerült utóbb sok elpártolt katolikus főrendű urakat ismét elhagyott vallásokra visszavezetni, ekkor teljes mértékét elérte a belső háború, ekkor a visszatért katolikus főurak népeikkel elhagyott templomokat, és ismét a protestánsok a katolika egyházakat kezdték foglalni. És ekkor hozatott az 1647/14. törvény, mely a hatalmasságoknak ellent állva a további foglalásokat megtiltotta, de ezen törvényt a vegyes házasságokra alkalmazni, és annak fenyítékét ide is, miről nem szól, kiterjeszteni nem lehet, annál inkább, mert az áldás megadása nélkül is köttetik házasság. Lám, a zsidók házassága nem beneficaltatik,⁹ és mégis törvényes, én tehát az egyházi rend eljárását a törvénybe ütközőnek nem látom.

⁸ „Amelyeknek semmi akadály ne tétessék.” (Vö. Melléklet, 135. p., 5. sz. jegyz.)

⁹ Beneficaltatik = megáldatik.

Utána szólott Deák.

Deák szólotta.

Deák: (Nem kétlem, ezen beszéd hív előladása leginkább kíváncsít, mely-lyel Hertelendy beszédjére nem felelt, ezt versével játszva kikerülte.)

Először Hertelendy Károlynak, a státusokrul, alkotványokrul, Franciaország- országrul, annak revolúcióirul és fakesztről tett előadásaira felelt, és Horatiusnak még általam soha nem hallott versét hozá fel, melyek úgy kezdődtek: „Amphora coepit institui, vertente rota urceus exiit”.¹⁰ Értelme azonban az idézett verseknek az volt, hogy ha az előladott sokfélékre ismét sokfélék előlhordásával válaszoltatna, úgy az egészről semmi sem jönné ki végre. Mely alkalmas verseknek hevenyében idézése igen nagy hatást szült, *azután főtiszt.[elendő] Szalay kanonok úr indítványára válaszolt.*

A tanácskozások természete nem engedi, hogy igennel vagy nemmel határoztasson, mert ez szavazás volna, mit szükségképp a tanácskozásnak meg kell előznie, minden tanácskozás nélkül a szavazati felszólítás ingatagságot szülne a határozatban, mert a tárgyak mélységök[höz] és komolyságukhoz illően meg nem fontoltathatnának. Egyberánt a szóló főtisztelendő úr maga megcáfola indítványait, mert a dolog vitatásába ereszkedett, és ha nem akartunk volna is ezen tárgy felett hosszabban tanácskozni, már válaszunk által a tanácskozásokba mélyen beleereszkednünk kellene, egyébaránt iparkodni fogok teljes mérséklettel szólni, mert nem titkolhatom ugyan, hogy edző keserűség van szívemben, de törekszem elfojtani azt, hogy mit szívem keserűn érez, az míg szólok, számra ne jöjjön. Nem kívánnék én ezen tárgynál szofizmákkal (aforizmákkal)¹¹ élni, mert én a dolgot magasabb szempontból veszem fel. Még eddig minden okoskodás oda ment ki, hogy nincs sértés, nincs téve akadály. És a felhozott okok jók volnának, ha perben két ügyvéd vitatkozna, kiknek minden lehető okot fel kell hozni, hogy semmit el ne

¹⁰ A hivatkozott mondat Horatius: *Ars poetica* c. versének 22. sorából származik, az itt idézettől eltérően pontos szövege: „Amphora coepit institui: currente rota cur urceus exit?” Magyarul: „Nagy edény kezdett alakulni, mért kerekít bögrét a korong perdülve belőle?” (Muraközy Gyula fordítása) Horatius-összes, 1961. 574–575. p.

¹¹ A zárójelbe tett kifejezést utóbb szűrték be a szövegbe, feltehetően azért, mert a beszéd lejegyzője bizonytalan volt abban, hogy Deák melyik kifejezést is használta.

mulasszanak, mi részükre nyereséget szült volna. De itten nem nyereségről van szó, nemzeti ügy ez, melyet magasabb szempontból kell felvenni, és min fordul meg a kérdés, nem az áldásán, vagy megtagadásán egyedül, hanem abban, mit rendel a prímás által kieresztett pásztori levél. (Itten felolvasá Deák a pásztorális levél egy részét.) Azt mondja a pásztorális levél, hogy az, ki vegyes házasságra lépés által a katolika vallástól eltér, és abból eredhető veszedelmeknek magát kiteszi, az a természeti és isteni törvények ellen vétkezik, olyan személy az áldás elfogadására készületlen. Azért inti a papokat, hogy ily házasságokat meg ne áldjanak, azokat minden egyházi szertartások nélkül, nem is a templomban, hanem magok házaiknál adják össze, és mit sem téve, mintegy szenvedőleg legyenek azok jelen, mint bizonyságok, az egyházi könyvekbe azomban feljeleljék az ilyen házasságokat. Prímásnak ezen rendelete nemcsak a természeti, hanem a hazai törvényekkel is ellenkezik, minek megmutatására – követve a novai esperest úr példáját – szükséges a törvények alkotásának idejére visszamenni. Az 1791. [évi] törvényben a házasság szentségnek mondatik ki, és hogy akkor az egyházi rend is annak tartotta, kitetszik abból, mert még abban is ellenkezett, hogy országgyűlési tanácskozások tárgya lehessen, állítván, hogy afelett, mint szentség felett, egyedül az egyházi rendnek van hatalmában rendelkezni. Kitetszik ez továbbá még inkább abból is, hogy ugyanazon törvény szerint a vegyes házasságban bíraskodás a sz.[ent] székeknél meghagyatott, ugyanazon törvény a vegyes házasságokat az egyház előtt („coram facie Ecclesiae”) rendeli köttetni. Ezt határozza a tridenti zsinat is, ha tehát a házasság szentség, és azt az egyház előtt kell felvenni, következik, hogy arra minden egyházi szertartásokat kell alkalmazni. A törvény és a tridenti zsinat azon rendeletét, hogy a házasságok az egyház előtt köttessenek, nem értheti úgy, hogy a pap előtt, mint csak bizonyság előtt legyenek azok megkötve, mert ha ezt akarná, úgy a törvényes bizonytságot inkább választhatta, kinek a papságával hasonló hitelességéről kétkedni nem lehet.¹²

Az egyházi rend [az] 1791. eszt.[endőben] protestált a törvény ellen, és különös, hogy most mégis ő akarja magyarázni, azomban ámbár protestált és nem örömöst fogadta el az akkori egyházi rend a törvényt, mégis tovább nem ment, mint kellett, megtartá a törvényt, és megáldá azolta mindég a vegyes házasságokat. Mutasson valaki csak egy esetet, hogy

¹² Innen a beszédet más – rendezettebb, letisztított – kézírással közölték.

az áldást megtagadta az egyházi rend, ha mutat, akkor sokat kész leszek engedni nézeteimből, ellenben mutatok több esetet, hogy a püspökök az áldás megadására utasíták papjaikat. Van eset, hogy főpásztorok rokonai léptek vegyes házasságra és áldattak meg, még nincs esztendeje, hogy ily házasság pásztori levél következtében kötött és megáldott. És mégis azt mondja a primás, hogy ki vegyes házasságra lép, nemcsak az egyházi, hanem a természeti és isteni törvények ellen vétkezik. Minden változó a világon, csak egy változhatatlan, ez az örök igazság, alapja ez minden vallásnak, mert nélkülül vallás nem lehet, minden ami ezt sérti, az bűn, és jó csak, mi ezzel egyez, az lehet. Tanultam ugyan, hogy van hatalom, mely a bűnt feloldozza, de hogy lehessen hatalom, mely bűnt teremtsen, azt soha nem hallottam. 50 esztendeje minden vegyes házasságokat megáldott a katolika egyház, 50 esztendeje tehát nem volt bűn a vegyes házasság, most van egy pásztori levél, mely azt mondja, hogy bűn. Vagy tudta tehát eddig is az egyházi rend, hogy bűn, vagy nem tudta. Ha tudta, úgy bűnt teremtett, mert a bűn eredetében megegyezett, vagy nem tudta, és itt már személyes auktoritásáról van szó. De ki hiteti el vélem, hogy 50 esztendő oltá annyi jeles egyházi férfiak, és főpapok, köztük egy Batthyány primás nem tudta volna az egyház tanjait, és rendelkezéseit? Ki hiteti el vélem, hogy Somogyi a legjobb ember, igazi eleven szent, ha bűnnek hitte, a vegyes házasságokhoz hozzá járult volna? Ki fog meggyőzni, hogy 50 eszt.[endő] oltá tudatlanok és elég rosszak voltak az egyházi rend jeles tagjai bűnt megáldani, megengedni, sőt teremteni? Ki fog engem meggyőzni, hogy 50 esztendő oltá azon sok egyházi férfiak, kik a közbékét szíveken hordozva a nyugalmat fent tartották, mindnyájan hibáztak és ellenben ezen kevesek, kik most a közbékét és nyugalmat felzavarták, mondjanak igazat? Ki az, ki nem azon sok jeleseknek, hanem ezen kevés számnak adjon igazat?

De még messzebb hat a primás pásztori levelének súlyos következése. A[z 1]791. [évi] törvény nemcsak megengedi, hanem parancsolja is a vegyes házasságoknak minden akadály nélküli megkötését és most, mit a törvény rendel, azt egy pásztori levél bűnnek állítja. És mit tesz ezáltal? Ellenkezésbe hozza a lelkiismeretet a törvénnyel, mert magát a törvényt bűnnek nevezi. Egy státus támad a polgári társaságban, melyet első rangra emelt, melyet javaival gazdagít, és ez azt tanítja, hogy vétek a törvény, megszünteti a törvény iránti tiszteletet, mert az utálatos vétek bűllegét nyomja reá, és éppen az egyházi rend teszi ezt, akinek példát kellene adni a törvények eránti engedelmisségre és erkölcsiségre.

Azomban morális hatása mégis meg nem áll ezen pásztori levélnek. Felzavarja ez az egyes polgárok lelkiismeretét és házi körök nyugodalmát, ha ki vegyes házasságra lépni kíván, vallásos buzgóságtól vezettetve lelkipásztorához folyamodik, és gyónás által megtisztulva, a házassági szentség elfogadására kíván készülni, a pap, kihez folyamodik, a vegyes házasságot bűnnek tekintvén, hihető, nem fogja feloldozni. És továbbmenve, ki vegyes házasságba[n] él, csak akkor remélheti feloldozását, ha a bűnnek bélezett vegyes házasságát megbánja, melytől mégis meg nem válhat és abban holtig élni köteles. Hová vezettetik ezáltal a lelkiismeret nyugodalma, hová vezettetik a polgári élet legdrágább kincse, a házi kör nyugodalma? Nem abban áll tehát a dolog, hogy az áldás, az az egy-két szó megtagadtatik. A törvények lelke sértetik meg, és azok, sőt magának az egyházi rend tekintete rontatik le. Mert szívemből óhajtom ugyan, hogy az egyházi rend tekintete örökre fent álljon, nem az ugyan, melyet törvények[től], hanem azon tekintet, melyet Istentől nyere. Ők örjei az emberi nem legdrágább kincsének, a lelkiismeretnek, ők vezérik a lelkiismeret nyugodalmát, és törvényekkel egybehangzását. Pártolom azon papot, ki ezen magas hivattatását teljesíti, ki moralitást terjeszt, tanít, legyen az bár zsidó vagy más vallás papja, mert moralitás a társaság, a népboldogság alapja. Hiába emeljök szavunkat, ha a népben, ha önmagunkban moralitás nincs. Legszebb kötelesség jutott a papnak moralitást terjesztetni, mit ha teljesít, igazi apostol. És mostani tette által éppen az erkölcsiséget rontja meg a papság, ugyanis a primás pásztori levele által tanácskozás tárgyává lettek a házasságok, ez oly tárgy, mely maga a katolika egyház által legkevesebbé van kifejtve. Még nincs elhatározva, mi teszi ennek szentségét, és az összeadásban vagy a személyekben létezzen-e az? És mi lehet ennek következése, ha ezen bizonytalanság magva a nép között elhintetik, úgy a népnek a házasság eránti tisztelete megszűnik, és a nép csakhamar fel fogja cserélni a *concubinatus*¹³ a házassággal? Példa erre a házassági esküvés. Sok országban az esküvés nem kívántatik, és ha hazánkban most eltöröltetne, sok – most erős – házassági köteléket meggyengítene. Sokról hallottam magam is a köznép között, „*ej, csak hozzá ne volnék esküdve, biz elhagynám*”. Nem kell tévutakra vezetni a népet, és nem kell a dogmának finom kérdéseit vitatás tárgyává tenni. Görögország elismerte a házasságok visszáságának fontosságát, és azt vette alapul a társaság fent állásának. És

¹³ Concubinatus = ágyasság.

az egyházi rend éppen ezt rontja le törvénytelen tettei által, lerontja ezáltal egyszer, és mint maga tekintetét. Mert előttünk és a nép előtt is különösen kell feltűnni, hogy a katolika anyasz.[ent]egyház vétket teremt, mi a hitet önmagában megszünteti, mitől Isten mentsen meg, eltöri azok fölött a pálcát és kárhozatos kockát vet mindazokra, kik eddig vegyes házasságokba léptek. És mi az oka? Mert reverzálisokat nem adtak. Azt mondja ezáltal a katolika egyház híveinek, hogy ha reverzalist adtok, megáldalak benneteket, ha nem adtok, áldást nem kaptok. Nehezen mondom ki a szót, de ha ez egy-két lélek megnyeréséért történik, úgy igazi lélekhalászat. Áldást ad az egyház vélt nyereségért és kárhozatot mond ki híveire, megöli ezáltal a szeretetet, mely a keresztény vallás fő alapja. (Itten Sz.[ent] Páltól több helyeket idéze.) Hol szeretet nincs, ott isteni hit sem lehet, mert Krisztus isteni vallásának alapja a szeretet, szeretet és ismét szeretet! Valóban az egyházi rend, hogy maga terveit kivigye, a kárhozatás szavát kimondani nem félemlített. Egyedül tervei kivitelére azt akarta elhíttetni, hogy mit eddig jónak hitt, most *felsőbb vízióból* rossznak látja. Máí időben nem lehet, megszűnt a *miszticizmus arany kora*, és Európa felett többé titok éjjele nem uralkodik, messze űzi a primás játékát, mert különös, hogy míg egyik főpapját Rómába alkudozni küldi, addig itthon magok megkésztetik a pásztori levelet, és azáltal megteszik a zavart a hazában. És mi szülheté ezt, ha nem különös tervei kivitele? Léleknyereség oka ennek nem lehet, mert ha a vegyes házasság bűn, bűn által nyerekedni nem szabad. Nem lehet itten tehát kérdés, mi a nyereség, hanem, mi a törvény. Két törvény szól a vallásról ezen tárgyra alkalmazhatólag, az 1791. és 1647. [évi törvények.] Az 1647/14. törvény azt mondja, hogy „qui statuta regni”, vagyis az országnak a vallás eránti törvényét megsérti, az 600 ezüst forinttal büntetessék. Ezen törvény most is fent áll, mert az 1791. [évi törvény] is hivatkozik reá, az 1791/26. törvény ellenben azt mondja, „quod matrimonii mixtis impedimenta ponere non licet”.¹⁴ Az a kérdés tehát, meg van-e sértve ezen törvény, azaz tétetett-e az áldás megtagadásával akadály a házasságnak. És

¹⁴ A törvény pontos szövege így szólt: „Proles e mixtis matrimoniis, quae semper coram parochis catholicis ineunda erunt, quibus tamen impedimenta quaequam quocunque sub praetextu in contrariam ponere cautum esto, susceptae, et suscipiendae, si pater catholicis fuerit, illius religionem sequantur, si vero mater fuerit catholica, tunc nonnisi proles masculae patris religionem sequi possint.” („A vegyes házasságokból, melyek mindenkor a katolikus lelkészek előtt lesznek kötendő, amelyek ellen azonban bármely akadályt akármilyen szín alatt emelni tilos legyen származott és származandó gyermekek, ha az atya katolikus, az ő vallását kövessék; ha pedig az anya katolikus, akkor csak a fiúgyermekek követhessék atyjok vallását.”)

minthogy az előladottakból kitetszik, hogy a prímás pásztori levele által azoknak legnagyobb morális akadály tétetett, következik, hogy az egyházi rendnek azon tette, mely által az áldást megtagadná, törvénysértés. És mint törvénysértés, az 1647/14. törvény rendelete alá tartozó, nem is lehet ellenvetésül felhozni, hogy midőn azon törvény alkottatott, akkor még a vegyes házasságokról szó sem volt, mert ez annyi volna, mint a violenciális¹⁵ törvényekről azt mondani, mivel még azon időben gőzösök nem voltak, azért azoknak elfoglalása a violenciális törvények fenytéke alá nem tartozhatik. Sértve van tehát az egyházi rend eljárása által törvényünk, és midőn e felett rendelkező törvényeinket effektusba vesszük, akkor legszebb polgári kötelességünket teljesítjük. Mit ha nem tennénk, amidőn máskor a kormány ellen a törvények sértése miatt felszólamlanánk, könnyen azon választ érdemelhetnénk, hogy máskor is sértettek meg törvényeink, és mégsem szólamlottunk fel. Mély benyomást szül végre ezen pásztori levél magában a papságban is, mert előre látható, hogy ugyanazon hatalom szó, mely a vegyes házasságok megáldását eltiltá, meg fogja rendelni, hogy a papság a házasságokról prédikáljon, és azon időt, mit más erkölcsi oktatásokra fordíthatnának, egy felsőbb hatalom érdekében a házasságról való prédikálásra lesznek a lelkipászorok fordítani kénytelenek. Sok pap lelkiismerete tisztaságában és teljes meggyőződése szerint áldotta meg a vegyes házasságokat, és most egy hatalom szó bűnnek bélyegzi, mit ők jónak hittek. Ezek kebelében a nyugodalom felzavartatik, és azon szegény egyházi férfiak, kik a vallás igazi apostolai, kik gyakran alig megkapható száraz kenyéren hirdetik a vallás ígéit, és akikben – és nem a főpapokban – találni fel a vallás erős támaszeit, most bűnről vádoltatnak, azoknak most egy főhatalom politikus tekintetből azon tettöket, mit ők jónak hittek, bűnnek bélyegzi. Sajnálom az egyházi rend ezen nemes lelkű fiait, sajnálom a felzavart hazát, óhajtom, hogy törvényes úton vége legyen ezen szakadásnak. De addig reánk is szabott kötelességet a haza, hogy hív őrjei legyünk törvényeinknek, és ezen kötelességemnél fogva pártolom Vas megye levelét, hogy t.i. felírasson öfelségének, hogy a pásztori levél megszüntessen, és hogy a szolgabírák által a népnek kihirdettessen, miképpen a házasságok az áldás nélkül is erősek és kedvesek Isten előtt.

¹⁵ Violenciális = kényszerítő, erőszakolt.

Fliszér apát beszédjében érintésben hozá kettős beneficiumot, melyen megtámadtatást gyanított, s a már elkészített védelmét e részben is a többiek folytában elmondá. És utána szóló

Hertelendy György a duplex beneficium eránti kérdésre is kiterjeszti beszédjét mely eránt szinte felírás rendeltetett, megkérétvén őfölsége, hogy mivel kettős beneficiumot bírni a törvényekkel ellenkezik, azért a veszp-rémi megyét különös püspök kinevezésével ellátni méltóztasson. Deák beszédjét tökéletesen kimeríti a fölírás, és megyei végzés is csaknem Deák szavait foglalják magukban.

Deák beszédjére még szólott Szalay kanonok úr jelesen, a baltavári plébános, még is keszthelyi apát csehi esperest s [a t.]

2. NYIKOS MIHÁLY BALTAVÁRI PLÉBÁNOS BESZÉDE

Tekintetes Karok és Rendek!

Reménytelen volt reám nézve, hogy e polgári törvényteremben ma a kat.[olikus] klérus oly súlyos vádnak tárgya legyen, reménytelen volt, hogy itt is ellenünk keseredjenek a legjobb, s legnemesebb hazafiszívek, s bennünk egyházi tisztünkbeni eljárásunkért törvénysértőknek tekintve, mint ilyeneket büntetésre méltóknak ítéljenek. Minthogy én is e megyében, s különösen oly faluban lelkipásztoroskodom, melyben protestáns család is létezik, jogosítva érzem magamat e tárgyban fölszólalni, s nézetimet a t.[ekintetes] karok és rendek előtt mély alázattal nyilvánítani.

Én úgy gondolom, az egész vegyes házassági tárgy ezen kérdésen forog, és foroghat csak: vajon jogelleni-e a r.[ómai] kat.[olikus] anyaszentegyház tette, midőn a térítvény nélküli vegyes házasságoknál az áldást megtagadja, vagy nem? Ha nem jogelleni, önként következik, miszerint őt polgári bűnről vádolni nem lehet.

Van a státusnak bizonyos hatalomköre, minél tovább jogszerűleg nem terjeszkedhetik, van az anyaszentegyháznak is, melyen belől szabadon, minden idegen beszólás vagy benyúlás nélkül intézkedhetik, magát saját célja s szelleme irányában kormányozhatja, s valamint az anyaszentegyháznak kimért köréből a polgári státus terére kimarkolni nem szabad, úgy viszont a státus sem nyomulhat túl a közvonalon. Csak az a kérdés, mit foglal magában az egyházi hatalomkör? Kétséggkívül a tanítást, és az úgy-

nevezett diszciplináriákat¹⁶ – e kettőn nyugszik léte s fönmaradása, miért ezek egymástól elválhatlanok. A tanítási s fenyítéki dolgokról tehát intézkednie szabad, mert a státusnak meghagyja, ami a státusé, magáét pedig önérekeire és céljaira, mint jónak látja, használja. Ez, tekintetes karok és rendek, nem új, tegnap született eszme, hanem világszerte elismert, s az anyaszentegyház kezdete óta gyakorlott jog. Nagy Konstantinig ezek meg ezerek vérökkel pecsételték e tant, ő és utódi pedig a tanítási és diszciplináris tárgyakra nézve magokat az anyaszentegyháznak egészen átengedték, s nem mások, csak pártfogói, s az egyházi rendnek fönntartói kívántak lenni. Ily értelemben volt jelen Nagy Konstantin a niceai közszinaton, így II. Theodosius az ephesi zsinatra küldött követének megtiltá, hogy az egyházi tanácskozásokba magát beleavassa.¹⁷

Voltak helyyel-közzel az idők folytában, kik a státushatalmat mindenható hatalomnak vélve, az anyaszentegyházat, mint egy gyenge férget, elgázolni akarták, de ezek zsarnokok valának, kikkel időről időre megszokta látogatni az örök igazság az emberi nemzetet. Ilyen volt Constanti[n]us, ilyen Valens,¹⁸ kik e tant megfeszített erővel törekedtek életre hozni. Mindennemű üldözés, lánc, börtön, vérontás, halál volt az eszköz, mit használtak, hogy elvöknék sikert és értéket adjanak. A rendszer majdnem keresztülvive, az anyaszentegyház a porba teperve önvérében fetrengett, s csak még kevés hiányzott, hogy a munka egészen be nem végeztetett. Ekkor támad, s áthúzódik egy zivatarvonal, s ott, hol a dicsőködő hatalom állott, egy hamuhalom látható, melyet a szél lebeget, az anyaszentegyház pedig most is az, mi előbb volt.

Tehát az anyaszentegyháznak e hatalomköre mindig meg volt, meg van most is. Megvan a szabadság honjában, Amerikában, megvan nagy O'Connel¹⁹ kedves zöld szigetén, Írhonban, megvan Franciaországban, [a] porosz s minden német tartományban, nem is szoríttathatik belebb, ha csak életéről lemondani nem akar. Ami magyar hazánkat illeti, itt legszentebb törvények őrzik őt hatalma körében. Így Szent István dekrétuma L. II. cap.

¹⁶ Diszciplinária = fegyelmi rendszabály, itt: a tanítások biztosítéka.

¹⁷ Nagy Konstantin (Constantinus, 306–337) császár 325-ban tartotta az első niceai, II. Theodosius császár (402–450) 431-ben a harmadik efézusi egyetemes zsinatot.

¹⁸ Valens császár (364–378).

¹⁹ O'Connel, Daniel (1775–1847) az ír katolikus mozgalom legnagyobb hatású alakja; a reformkorban gyakran hivatkoztak személyére, hiszen nemcsak a katolikus autonómia ügyének, hanem az ír szabadságmozgalomnak is fontos személyisége volt.

2. rendeli: „Episcopi habeant potestatem res ecclesiasticas providere, regere et gubernare, atque dispensare secundum canonum auctoritatem”.²⁰ I. Ferdinand 1550. évi 12. dekrétumának 16. cikke pedig: „Seculares omnes sine controversia, aut disputatione, contentioneque obedientes se se praebeant eorum episcopis, et ad id per eos delectis ministris, in his videlicet, quae ad Deum ejusque cultum spectant, neque contra eorum doctrinam quovis modo, aut quavis ratione se se audeant efferre.”²¹ Ezek szerint, úgy hiszem, mihelyt azon kérdés eldöntetik, vajon a házassági áldás az egyházi hatalom körébe tartozik-e, a fönnforgó tárgyra nézve minden bevégezve lesz. A házassági áldás nem más, mint imádság, melyet a kat.[olikus] anyaszentegyház maga szerzett, és bizonyos szertartásokkal mond el a házasulandók fölött, Tehát az egyedül maga köréhez tartozik, mellyel, mint sajátjával, célja és érdeke szerint szabadon intézkedhetik. Ezen jogát a kat. [olikus] anyaszentegyháznak tagadni annyi, mint a két különböző lelki és polgári hatalom határait megrontva, azt a lelkiekben is a polgári törvényhatóságoknak alárendezni akarni, mi ellen magyar hazánkban századok óta öröködnék a főlebb idézett törvények.

De fölhozatik ellenünk az 1790/1-i 26. törvénycikk, és oda magyaráztatik, hogy mi e törvényt megsértjük, miért hazánkfiai bennünk, mint törvénszegő polgárokat az 1647. évi 14. törvénycikk bosszújának átadni akarnak. Az 1790/1-i 26. törvénycikk betűje ez: „Proles e mixtis matrimoniis, quae semper coram parochis catholicis ineunda erunt, quibus tamen impedimenta quaequam quocunque sub praetextu in contrarium ponere cautum esto, susceptae”²² s a t. H[ertelend]y Gy[ör]gy táblabíró úr azt állítja, hogy a katolikus parókus, mint olyan tartozik a vegyes házasságoknál hivatalkodni, de mint olyan – azaz mint katolikus parókus – csak úgy hivatalkodik, ha azokat minden egyházi szertartásokkal megáldja s beszenteli. Erre felelem először: igenis a kat.[olikus] parókus, mint olyan, tartozik a vegyes házasságoknál hivatalkodni, de a bécsi békekötés 1. cikke értel-

²⁰ „A püspököknek legyen hatalmuk az egyház ügyeit ellátni, igazgatni és kormányozni, és az egyházban sáfárkodni, a kánonok tartása szerint.” (A szöveg utolsó előtti szava helyesen: „canonicam”).

²¹ „A világiak meg annyian minden ellenvetés, vagy vitatkozás és veszekedés nélkül engedelmeskedjenek (a mint illik) az ő püspökeiknek és a papoknak, a kiket ezek kirendelnek, azokban tudniillik, a melyek Istenre és annak tiszteletére tartoznak és ne merészeljenek bármi módon, vagy bármi szín alatt tanításuknak ellene szegülni.”

²² Vö. Melléklet, 142. p., 14. sz. jegyz.

mében „absque praejudicio catholicae romanae religionis”.²³ Felelem másodsor: a kat.[olikus] parókus csak úgy és akkor hivatalkodik, mint kat.[olikus] parókus, ha tisztét anyaszentegyháza szándéka s akarátja szerint teljesíti. Mivel pedig az egész kat.[olikus] anyaszentegyháznak szándéka és akarátja az, hogy a térítvény nélküli vegyes házasságoktól az áldás megtagadtassék, mihelyt ezen akaratra ellenszegülne, már nem katholice,²⁴ tehát nem mint katolikus parókus, járna el egyházi tisztében.

Azonban a tek.[intetes] karok és rendek nem annyira itt, mint a következő szavakban találunk törvénysértést: „impedimenta quaecumque sub praetextu in contrarium ponere, cautum esto”.²⁵ De ha e törvényszavakkal az egyházi áldásokkal szabad rendelkezés a magyar kat.[olikus] klérus kezéből kivetetett, úgy 1790/1-ben a polgári hatalom a katolika anyaszentegyház sajátiból foglalást tett, s azt a lelkiekre nézve szabadságától megfosztotta. Ezt azonban sem nem tette, sem tenni nem akarta, sőt egyházunk hatalmát éppen akkor ugyan a 26. törv.[ény]cikk által újra megerősítette. Ugyanis 1790/1ben az országos atyák annyi vérzivatar után a nemzeti kibékülésnek nagy napjait ülni gondolván, a kat.[olikus] anyaszentegyháznak majdnem nyolc százados jogait nemhogy fogyasztani akarták, mert ez csak új s a kitűzött céltól egészen félretaszító ingerültséget okozott volna, hanem inkább azokat a protestáns egyházokkal is megosztották. „Ut ad nullos actus religioni suae contrarios ullo titulo cogi possint” – így szólnak az akkori törvények. „Ut in iis, quae ad religionem pertinent, unice a suae religionis superioribus dependeant; ut canones circa religionem per synodos suarum confessionum conditi, aut condendi neque per dicasterialia mandata, nec per regias resolutiones possint alterari”.²⁶ Azt mondjuk-e tehát, hogy midőn protestáns rokoninknak megadatott a jog

²³ „A római katolikus vallás sérelme nélkül.” Az eredetiben „absque tamen praejudicio romano catholicae romanae religionis” szerepel.

²⁴ Katholice = katolikus módon.

²⁵ Vö. Melléklet, 142. p., 14. sz. jegyz.

²⁶ Az 1791/26. tc. 3. és 4. §-ai egyes szakaszainak szabad, kihagyásokkal és átkötésekkel tűzdelt idézése. A vonatkozó törvényhelyek fordítása: „a saját vallásukkal ellenkező más [...] cselekvényekre semmiféle címen ne kényszeríttessenek”, illetve: „[az uralkodó] gondoskodni fog, hogy ezen dologban bizonyos és az ő vallásuk elveihez alkalmazott rend állapíttassék meg. Addig pedig rendeltetik, hogy a vallás ügyében saját hitvallásaik zsinatai által a maga módja szerint alkotott kánonok [...] sem kormányzéki parancsok, sem királyi határozatok által megváltoztathatók ne legyenek”.

egyházi körökben szabadon mozoghatni, épen akkor a kezeink lebilincseltek? Nem, sőt az által a mi régi jogaink is megerősítették.

Továbbá, ki vette valaha kérdésbe, vajon Magyarországon a katolikus klérusnak legyen-e joga religiója hitágozatit szabadon taníthatni? Márpedig, ha a törvénynek e szavait: „Sub quocunque praetextu” mint parancsoló fegyvert az egyházi körön belől is használjuk, akkor nem csak mi, de protestáns honfiaink sem szabadok vallásuk tanításában. Mert ha egy protestáns hitszónok hallgatóinak azt mondja, hogy egyedül a protestáns vallás igaz – mit csak azért sem mellőzhet el, mivel ezen nyugszik vallási elkülönöztségüknek minden oka – egy vallásos lelkű protestáns személyre beszédével annyira hathat, hogy az katolika leányt vagy asszonyt, habár talán már vele jegyben is állott, elvenni nem fog. Ez történhetik mi részünkről is. Bizonyos, a tanítás akadályt tett, lehet-e tehát ily esetben is az 1790/1-i 26. törvénycikkre hivatkozni és ily lelkészt, mivel tanításával a vegyes házasságnak akadályt tett, az 1647. évi 14. törvénycikk értelme szerint 600 p.[engő] ftra büntetni? Ha lehet, úgy Magyarországon vallási szabadság nem létezik. Azonban még eddig a tanításban akármily ürügy alatt törvénysértést ki sem látott, miért látnak tehát honfiaink ugyanazon egy szóban mást a papi áldás megtagadásánál, mint a tanításnál, holott az utolsó szinte olyan, sőt talán nagyobb akadály, mint az első. Végre, ha az 1790/1. évi 26. törvénycikk oly határtalan értelmű, mint tek.[intetes] karok és rendek vitatják, akkor a házasságokat tárgyazó katolikus elvek egészen megsemmisítvék, akkor örülhetnek az egymást megunt házások, akkor házasodhatnak a papok, mi több, házasodhatnak még a barátok²⁷ is. Úgy vagy, mert megútván a katolikus férj nejét, ne tegyen mást, hanem vegyen el egy protestáns leányt, s ha valaki akadályozni akarná, mondja: „Matrimoniis mixtis sub quocunque praetextu, consequenter sub praetextu quoque ligaminis, impedimenta quaequam in contrarium ponere, cautum esto”.²⁸ A kat.[olikus] pap félrevetheti a cölibátust, sőt még a barátok is, ha valamely protestáns nőszeméllyel házassági szövetségre lépnek, szabadon elhagyhatják zárdáikat, mert matrimoniis mixtis sub quocunque praetextu, ergo sub praetextu, quod sit sacerdos, sub praetextu, quod sit monachus – impedimenta quaequam in contrarium ponere, cautum esto!!²⁹

²⁷ Értsd: szerzetesek.

²⁸ Vö. Melléklet, 142. p., 14. sz. jegyz.

²⁹ Vö. Melléklet, 142. p., 14. sz. jegyz.

Mindezekből én, t.[ekintetes] k.[arok] és r.[endek], igen meg vagyok győződve, hogy az 1790/1. évi 26. törvénycikk ezen szavainak: „sub quo-
cunque praetextu” csak a polgári hatalom körén belől, és az egyházi ha-
talam határin kívül van és lehet kötelező ereje, hogy azért a katolikus lel-
kipásztorok a tek.[intetes] karoknak és rendeknek nagylelkű kímélésére,
miért hódoló szívvel könyörgök, igen és fölötte méltók.

Annál is inkább, mivel a félszázados szokásnak is vannak gyenge
oldalai. Én megvallom, soha e szóval: „usus”³⁰ filozófiai értelemben meg-
barátkozni nem tudtam, mindig úgy tűnt föl e fogalom lelkem előtt, mint
egy komor éjben egy rémalak, melyet valónak mutat a képzelgés, pedig
magában semmi. Úgy tetszik nekem, mintha törvényesen parancsoltatnék,
hogy az ép, egészséges szemű ember bizonyos utakon hunyja be szemeit,
minthogy kezdetben és egy jó ideig azokon fájó szemű emberek jártak. Mi-
vel nemzetek úzussal nem vesződnek, szegény magyar hazánk, valamint
másban, úgy ebben is az utolsót húzza. Tisztelem nemzetem közakarátját,
s bár mint gondolkodó lény az úzussal meg nem egyezhetem, mint hazafi
szívből hódolok annak ott, hol jogszerű erejét látom. Ámde van-e az egy-
házi dolgokban preskripció?³¹ Jól tudja minden jogász, hogy nincs, tudja,
hogy az egyháziakban sem harminc, sem ötven, sem száz év nem kötelez.
Miután tehát a törvény betűje magában az áldást nem foglalja, sőt néze-
teim s előhordott okaim szerint nem is foglalhatja, nem állíthatjuk föl az
ötven évet, melyben az áldás megadatott preskriptíve,³² mintha ezen évek
nekünk az áldás megadására kényszerítő törvényt szabtak volna. Inkább azt
kell mondanunk, miszerint a kat.[olikus] klérus szíve bőségéből többet tett
a törvény parancsánál, s mikor jónak látja, visszavonhatja ismét magát a
törvény értelméhez.

Még egy alázatos észrevételem van, tek.[intetes] karok és rendek!
A múlt országos gyűlésben az alsó tábla Lajcsák Ferenc nagyváradai püs-
pök ügyében fölhozván az 1790/1. évi 26. törvénycikket, őt – mint ezen
törvény megsértőjét – megfenyíttetni, s köriratának visszavételére kinsze-
rítettetni kívánta. Ha a felső tábla a karok és rendek ezen véleményében osz-
tozván, a törvénysérelmet elismeri, akkor a kat.[olikus] klérus maga védel-
mezésében nem tehetné egyik kezét a polgári törvénykönyvre, a másikat

³⁰ Usus (úzus) = szokás.

³¹ Preskripció = előírás, rendelet.

³² Preskriptíve = előírásként.

pedig katolikus szívére. Azonban tudjuk, hogy a felső tábla a nagyváradi püspök tettében törvénysérelmet nem látott, mi több állhatatos maradt azon véleményben, hogy az egyházi áldások kiszolgáltatása a polgári törvénykezések tárgya nem lehet. Így állván a dolog, alázatosan figyelmeztetem a tek.[intetes] karokat és rendeket ugyan az 1790/1. évi 12. törvénycikkre, melyben ez mondatik: „Leges ferendi, abrogandi, interpretandi potestatem in regno hoc Hungariae partibusque annexis legitime coronato principi et statibus ac OO. [= ordines] regni ad comitia legitime confluentibus, communem esse, nec extra illa exerceri posse”.³³ Vajon nem ütköznek-e az egyes törvényhatóságok ezen törvénybe, midőn a 26. cikket, melynek értelmé a múlt országos gyűlés által függőben hagyatott, magánynézeteik szerint magyarázzák, s büntetik azokat, kik más értelemben vannak. Ha tisztelni kell a törvényt, s ha e tisztelettől leginkább azoknak kell áthatva lenniök, kik a törvényeket kezelik, kérem a tek.[intetes] karokat és rendeket, ne lépjenek ki hatalomkörükből, s minthogy a törvénymagyarázás egyedül a diétát illeti, hagyják annak e jogát sértetlenül.

A mi pedig a kat.[olikus] papság cselekedete morális oldalát illeti, ez úgy gondolom, egyenesen a magasságbelinek székéhez tartozik, ki szíveket és veséket vizsgál, azért minden e tárgyban ellenünk fölhordott elmés morális okok csak mellékes fegyverek valának, s csak azért használtatnak e polgári törvényteremben, hogy a tett annál undorítóbb alakban tűnjék föl. Itt csak a fönnálló törvények szentsége határozhat, mely sokszor sírva töreti el a jó szívű bírakkal még a bűnös feje fölött is a vesszőt. Minthogy azonban a morál mezejére is átvitték némely szónokok a vitát, kívánom őket szinte ide is kísérni, mert itt is tisztán állunk mi.

Mit D[eá]k F[eren]c úr – az a nagy szónok – mond, hogy bünteremtők vagyunk, az elménc ötlet, mely, mint az imént elhangzott tetszés mutatá, e teremben különös szerencsére talált. Én a nagy szónoknak egy példával akarok felelni. Bizonyos státusban egy szokás hosszú időig divatozik, melyet, átlátván céliránytalanságát, ugyanazon státus ellenhatározattal törül el. Vajon bünteremtő-e ezen státus azért, mivel némely polgárok az új határozatnak ellenszegülnek? A státus bünt nem teremt, hanem bűnösök az ellenszegülő, s a törvényes hatalmat elismerni nem akaró polgárok.

³³ Az 1791/12. tc. kihagyásos, szabad idézése. „A törvények alkotásának, eltörlésének s magyarázásának hatalma Magyarországon és a hozzá kapcsolt részekben [...] a törvényesen megkoronázott fejedelmet és az országgyűlésre törvényesen egybegyűlt országos karokat és rendeket közösen illeti, s rajtuk kívül nem gyakorolható.”

Még azon állítás sem tesz minket bünteremtőkké, „miszerint a térítvény nélküli vegyes házasságokat ötven évig bűnnek nem tartottuk, most pedig annak jeleljük ki, ha csakugyan bűn volt ily házasságra lépni, miért áldottuk meg azokat, s miért tettük magunkat bűnsegédekké”. Hogy oly anya, ki gyermekeit azon hittől, melynek igazságáról meggyőződve van, egyhamar mulékony szerelmi indulatért, vagy akármily világi célért már születésök, sőt fogantatásuk előtt elszakasztja, köztük a testvéri szeretetet előre megrontja – vagy ha ezt nem, minden bizonnyal megrontja vallásukat, mi az embernek az életnél is drágább kincse –, hogy ily anya vét a természet s isteni törvények ellen, valamint most, úgy ötven év előtt is igaz volt. S valamint most, úgy ötven év előtt is, és mindig véteknek tartottuk mi azt. Azért a kat.[olikus] anyaszentegyház ily házasságokat sem külföldön, sem magyar hazánkban soha helyben nem hagyott. Olvastam a magyar klérusnak az 1790/1. évből, mikor a vegyes házassági törvény alkottatott, fölratát számtalan zászlós urak és megyei követek aláírásával a királyi felséghez, II. Leopoldhoz,³⁴ olvastam ebben a panaszt a katolicizmuson ejtett sérelem fölött, olvastam a törvény alkotásában meg nem egyezett akaratot. Növendék pap koromban pedig arra tanítottam, miszerint a kat.[olikus] lelkipásztor törekedjék a katolika felet célszerű oktatások s a vegyes házassági eredmények előadása által arra bírni, hogy protestáns jegyesét a térítvényadásra hajlandóvá tenni iparkodjék. Ha tehát a magyar kat.[olikus] anyaszentegyház a térítvény nélküli vegyes házasságokat soha nem helyeselte, az áldást sem adhatta ily házasságokra helyeslő vagy jóváhagyó szándékból, hanem hogy világosítsa meg Isten a hitnek világával a házaseleket, s hogy anyai emlőin nevelt leánya áthatva hitének szentségétől, mint egykor Mónika, férjét és fiait térítse kebelébe vissza.³⁵ Ezzel, gondolom, azon vádnak is elég van téve, hogy 50 évig bűnsegédek valánk.

Továbbá szeretetlenséggel sem lehet bélyegezni minket. Ugyanis a szeretetnek fokozatai vannak, az anya édesebben csügg saját gyermekén, mint

³⁴ Vélhetően a katolikus egyháziak és világiak 1790. december 3-án készült petíciójáról van szó, mely a kalocsai érseknél három nappal korábban tartott tanácskozás eredményét foglalja össze részletes formában, ragaszkodva a katolikus egyház történeti előjogaihoz, a protestáns vallásszabadságot biztosító törvények érvénytelenségéhez. Ld. erről pl.: MARCZALI, 1907. 283–284. p.

³⁵ (Szent) Mónika (332–387) Szent Ágoston édesanyja, akit fiatal korában a még pogány Patriciushoz adtak feleségül. Mivel Mónika akkor már keresztény volt, nem elsősorban szavaival, hanem tetteivel, és a pogány férj nemtetszését végtelen türelemmel leszerelve tette kívánatossá a keresztény hitet. Fontos szerepe volt Ágoston megtérésében is.

az idegen, a barát közelebb áll barátja szívéhez, mint máséhoz, a család közelebb van önmagához, mint szomszédjához, a hazafi előtt szent a föld, melyen elszórádta atyjainak porai, buzgóbbak honja virágzásáért imádsági, hőbök honfiai jólétéért indulati, mint akármily idegen nemzetért. De lehet-e azért mondani, hogy az anya más gyermeket, a család más családot, a barát más embert, és hazafi más nemzetbelit nem szeret? Így jegyezte a szeretetet teremtőnk szívünkbe, melyet akármily elméncségekkel, furcsa okoskodásokkal meg nem tagadhatunk, sem magunktól el nem vethetünk. Ha tehát mi, mint az anyaszentegyháznak fiai, ahhoz hő szívvel ragaszkodunk, annak virágzására szabad utakon s módokon törekedünk, ki vetheti szemünkre, hogy mások iránt, kik anyaszentegyházunk kebelében nincsenek, szeretetlenek vagyunk. Vannak nekünk ezen kívül is elég okaink protestáns honfiaink szeretetökre, ők nekünk véreink, rokonaink, kikkel egy hazában egy célra munkálkodunk, s velők e tekintetben szívvel és lélekkel egyek lenni akarunk. Mi az ő jogaikat tiszteljük, kinszeríteni őket vallási elvök s meggyőződésük ellenére polgárilag nem akarjuk. Nem a legszebb s legnemesebb szeretet-e ez? Ily szeretetet kívánunk és kérünk mi viszont tőlük, és minden honfiainktól, hogy vallásos elveink s meggyőződésünk ellen ne kinszeríttessünk.

Azonban úgy látszik, hazánk minket a 19. században nem ismer, vagy ismerni nem akar, nem akarják hinni hazánkfiain, hogy a papi taláris alatt szinte oly tiszta hazaszeretés loboghat, mint akármily legbuzgóbb hazafi kebelében. Sőt vélik némelyek, hogy e ruha, melyet mi hordozunk, mást nem fedezhet, csak egy fanatikus, egy tudatlan borús eszű s szívű embert. De, tek.[intetes] karok és rendek, hazánk szeretetének élünk mi is, s szívből hódolunk azon elveknek, melyektől hazánk boldogulását méltán és igazsággal várhatjuk. Tudjuk mi is az idő kívánságát, tudjuk, hogy a tökélynek útján, melyre mint egyes emberek, úgy egész és minden nemzetek hivatva vannak, megállapodás nincs, azért ebben: „Haza” erőnket, tehetségeinket minden polgártársunkkal gyermeki gyengédséggel, férfiúi elszántsággal központosítjuk, annak oltárára minden áldozattal sietünk. Csak lelkünk szabadságát, mellyel egy szebb, egy nemesebb örök hazához véljük, gondoljuk, hisszük tartozni magunkat, ne kívánják hazánkfiain áldozatul. Hanc veniam damus petimusque vicissim.³⁶

³⁶ Szállóige Horatius: Ars poetica c. versének 11. sorából: „Tudjuk, s kérjük is ezt a jogot, s ugyanúgy meg is adjuk.” (Murakózy Gyula fordítása.) Horatius-összes, 1961. 574–575. p.

Vegyék tehát, tek.[intetes] karok és rendek, tekintetbe, hogy mi az áldás megtagadásával a polgári státustérre ki nem nyúlunk, hanem egyházi körünkben maradván saját jogunkat gyakoroljuk. Az 1790/1-i diéta az áldásokról, mint nem a polgári hatalomkörbe tartozó cselekedetokról, nem rendelkezhetett, de nem is akart. Az 1647. 14. törvénycikk pedig, mint a sokszor idézett 1790/1. évi 26. törvénycikk 12. pontjából kitetszik, nem mást, csak az erőszakos foglalatásokat tárgyalja, ezeknél fogva tehát bennünk vétkesíteni nem lehet. Tiszteljük mi a státus jogait, kérjük tehát hazánkfiat, az egyházi jogok iránt is legyenek viszonyos elismeréssel. E kölcsönös elismerés kapcsolhat csak testvéreileg össze bennünk, hogy úgy ne járjunk, mint Círus, a perzsák királya Gindi folyóval tett.³⁷ E folyót Círus, mely előbb rohanó erejével minden gáton keresztül rontott, 160 ágokra szakasztá, mi által nem csak nagyságát, de még nevét is elvesztette. Hogy ettől megmentsen a nemzetek Istene, ne nyúljunk erőszakos kezekkel annyi millió katolikus lelkekre, melyek szent religiójuk karjain édesen nyugosznak, hogy azokat nyugalomból fölrettentsük, hanem megmaradván polgári hatalmunk körében, mint polgárok, hazafiak szeressük, karoljuk, öleljük egymást.

II. A vegyes házassági perek Zala megyei dokumentumaiból

1. NIKLESZ ANDRÁS ÉS GOLETZ MÁRIA FELJELENTÉSE

KÖVÁRY PÁL SZEPETNEKI LELEKÉSZ ELLEN

Tekintetes Nemzetes és Vitézlő Kerkápoly István úrhoz, t.[ekintetes] n[eme]s. Zala megye első alispánjához, úgymint a vegyes házasságoknál a rendszeres megesküdtetést s áldást megtagadó lelkészek megfenyíttetésére kinevezett ezen megyebeli törvényszék elnökéhez.

Niklesz András szepetneki ezen t.[ekintetes] n[eme]s. Zala megyei helységbeli evangélikus özvegy ember és Goletz Mária ugyan szepetneki r.[ómai] kat.[olikus] Goletz Mátyásnak leánya, azeránt folyamodnak, hogy Kövály Pál szepetneki lelkész úr tőlök a templomban való rendes megesküdtetést s áldást megtagadván, ebbéli bent bővebben körülírt tettéért a törvények rendeletéhez képest megfenyíttessen.

³⁷ II. Kúrosz (Círus) perzsa király (Kr.e. 559–529).

Tekintetes Első Alispán Úr! Kegyes Urunk!

Mily szomorú következéseit tapasztaljuk a vegyes házasságok tárgyában kibocsájtott azon primatialis³⁸ köriratnak, melyben a katolikus lelkészek a házasulandóknak megáldásától letiltatnak, azt nyerendő hathatós orvoslás végett a következő borzasztó esetnek leírásával bejelenteni kéntelenítettünk:

Mi alázatosan alólírtak, házasságra lépni kívánván, amidőn őseink által már félszázad óta gyakorlott szokásnál fogva, a szepetneki r.[ómai] kat.[olikus] lelkészhez, Kőváry Pál úrhoz elmenvén, elhatározásunkat azon kéressel bejelentettük volna, hogy a szokott háromszori kihirdetést megtévén bennünket megesküdtesse, nem kevés megilletődéssel értettük a tisztelt lelkész úrnak azon nyilatkozását, miszerint csak azon esetre, ha hogy én alólírt Niklesz András a házasságunkban nemzendő gyermekeimet a kat.[olikus] anyaszentegyháznak ajánlván, azoknak abban való megkezesztetését s neveltetését reverzális által biztosítanám, teljesítheti a megesküdetésünk eránti kérelmünket. Tudva lévén azonban előttünk, hogy ily reverzálisok nélkül is, már számosabb vegyes házasságok történtek a szepetneki helységben, ragaszkodván a honi törvények rendelkezéséhez s a sokszor említett eddigi szokáshoz, én, Niklesz András a kívánt reverzalist annyival is inkább megtagadtam, mivel azt sem mátkám, sem ennek szülei nem szorgolták, nemzendő gyermekeinknek a törvény rendelkezéséhez képest leendő neveltetése eránt már előlegesen magunk közt megegyezvén.

Látván tehát a tisztelt lelkész úr a reverzális eránti kívánságának teljesíttelenül való maradását, lehető erővel házasságunk létesülését akadályoztatni törekedett, engemet, alólírt Goletz Máriát több ízben előhívatni, lelkem idvességének veszélyeztetését, sőt magzatimnak is az örök boldogságtól való szándékos s vétkes kizárását, irtóztató színekkel festeni, s a tiszta szeretet ösztönéből választott jegyesemtől való elpártolásra bírni akarni nem irtózván. Mi alólírottak azonban mindezen akadályokkal sem tántorítottam el [sic!] célunkhoz való törekedésünkben, amidőn a megtörtént kihirdetésünk után megesküdtetésünket ismételve azonban mindig siker nélkül szorgoltuk, történt, hogy a folyó febr.[uár] hó 2-án előhívattatván, a sokszor tisztelt lelkész úrnak előrebocsájtott azon szavai után „no most meg fogtok esküdteni”, a szepetneki kasznár s körvadász úrnak jelenlétében legott a sokszor tisztelt lelkész úrnak szobájában, a helybéli iskolamester előttünk egy kis írást olvasott fel, melynek foglalatajtát valamint

³⁸ Primatialis = primási.

akkor nem értettük, úgy előttünk maiglan is ismeretlen. Ez megtörténvén, miután tisztelt Kőváry Pál úrtól azt, hogy már most megesküdtetve lévén, elmehetünk, értettük, s az alólirott Goletz Máriának szinte jelen volt édesatyja részéről tett azon kérdésre, miszerint a házasulandókat a kat.[olikus] anyaszentegyháznak eddigi szokása szerint megáldatni kelletik, a sokszor tisztelt lelkész úrtól azon választ nyertük volna: „Niklesz András evangélikus embernek az áldás nem kell, Goletz Mária pedig arra nem érdemes”. A lelki csendnek nagy felháborodásával az egész községnek gúny tárgyává lettünk, szomorú következései pedig ezen hallatlan esetnek azok, hogy Goletz Mária, jóllehet, a járabéli [járásbéli?] anyakönyvbe, mint megesküdtött házastársak íratódtuk, mégis ezen csak oskolamester által s egészen szokatlan mód szerinti házassági kötést hitelesnek s törvényesnek el nem ismervén, valamint maga hozzám jönni vonakodik, úgy édesatyja is vélem lételét ellenzi mindaddig, míglen templomban s valóságos lelkész által a vallásos szertartásokkal s egészen az eddigi szokáshoz képest meg nem esküdtetünk.

Nincsenek szavaink, melyekkel fájdalmainkat nagyságát s bizonytalan helyheztetésünkéből eredő kárainakt leírhatnánk, irtóztató jövőnd mutatkozik előttünk azon gondolatnak fejtegetéséből, miszerint mi anélkül, hogy voltaképpen megesküdtünk volna, mégis mint házastársak az anyakönyvbe igtatva lévén, lelkész úrtól azon utasítással bocsájtottunk el: „élhettek együtt, mert meg vagytok esküdtetve”. Kitéve látjuk magunkat az elkerülhetetlen veszélynek azért, meggyőződésünkben és lelki nyugodal-munkban megzavarva lévén, sem együtt nem élhetünk, sem új házasságra nem léphetünk, s megvalljuk, hogy valamint ezen szomorú eset bennünket tetemesen szerencsétlenít, úgy az egész községnek részvétele az átaljános felháborodást és botránkoztatást tanúsítja.

Minthogy pedig a sokszor tisztelt lelkész úrnak ebbéli bosszúálló cselekedetéből reánk háromlott iszonyú sérelmet orvosolatlanul nem hagyhatnánk, a törvények is az ily kiszökéseknek megbüntetését rendelvén,

Azért tekintetes első alispány urat, mint az 1841. e.[sztendei] jan.[uár] 11-én ezen t.[ekintetes] n[eme]s. Zala megye részéről tartatott nagy gyűlésben az illetén kiszökéseket elkövető lelkészek megbüntetésére kinevezett törvényszék elnökét, elkeseredett szívvel alázatosan kérjük, hogy a sokszor tisztelt Kőváry Pál szepetneki lelkész urat perbeidéztesse s ötöt a törvényes 600 p[en]gő ft-nak megfizetésében megmarasztván, egyszersmind megesküdtetésünknek az eddigi szokáshoz képest leendő teljesítésére hathatósan

szorítani s valóságos végrehajtással is sérelmünket kegyesen megorvosol-
tatni méltóztasson. Legmélyebb tisztelettel maradván tekintetes első alis-
pán úrnak alázatos szolgái

Niklesz András szepetneki ezen t.[ekintetes] n[eme]s. Zala megyei job-
bágy, egyéberánt az ágostai vallást követő özvegy ember,

Goletz Mária római katolikus Goletz Mátyás szinte jobbágynak leánya.

2. A KŐVÁRY PÁL SZEPETNEKI LELKÉSZ ELLENI PER ANYAGA

1841. esztendei, Szent Mihály havának 11-én zalaegerszegi, ezen te[kin]
t[e]tes n[eme]s Zala v[árme]gyei mezővárosban az 1647. évi 14. törvény-
cikkely értelmében te[kin]t[e]tes első alispán úrnak elnöksége alatt kineve-
zett te[kin]t[e]tes törvényszék előtt

felvétellett tiszti pere

nemes Molnár Jánosnak, mint te[kin]t[e]tes n[eme]s Zala v[árme]gye tiszti
főügyészének, s azért illető felperesnek

tisztelendő Kőváry Pál szepetneki r[ómai] katolikus lelkész úr, mint a ve-
gyes házasságokban valóságos akadályt tévő alperes ellen.

A felperes tiszti ügyész törvényes szabadságai mellett megjelenvén az ere-
deti vádlevelet A., az alperesnek az eredeti vádlevél valóságos másának
közlésével e máj napra törvényesen lett idéztetéséről a hiteles bizonyít-
mányt B., a n[eme]s v[árme]gyének kegyes végzését C., a vegyes házasság
érdembéli panaszt D., mégis az előre bocsájtott bírói megintetésről szól-
ló bizonyítmányt E. betűk alatt ide mellyékelyi, melyeknek is értelmében
(előre bocsájtván a szükségnek esetére a bírói háromszori kikiáltást) tör-
vényt és igazságot valóságos végrehajtással is ki szolgáltatni kér [...]

Az állítólagos alpörös részéről n[eme]s Babos József törvényesen rendelt
ügyész jeles ellenmondás mellett megjelenik, s ezen pört a béiktatandó vé-
delem végett kiadatni kéri – többnyire általlában [...]

1841. éve szeptember 11-én

ítéltetett.

A jelen pör, mint minden más lefolyó pörök, a megye pörtárában lévén be-
teendő, az alperest védő ügyész úr a pörnek a megye fentálló rendelkezéséhez
képest a pörtárbeli kivételére utasítatik. Kmfv. Tuboly³⁹ mk. törvényszéki
főjegyző.

A panaszlott tisztelendő Köváry Pál részéről: amint az A. betű alatti ke-
resetlevélből látható, ezen per az egyházi áldás megtagadása miatti bün-
tetésnek az 1647. évi 14. törvénycikkelyben rendelt 600 ft-oknak leendő
megítéltetésük s megvételök végett tétetett folyamatba – az egyházi szer-
tartás és papi áldás tehát e pernek tárgya –, és mivel az egyházi szertartások
minden vallásnak lényegéhez tartoznak, ezen perben egyenessen a vallás,
és pedig a római katolika vallás vétetik vitatás alá.

Ami ezt illeti, ámbár ugyan az, hogy akármelyik vallásnak szertartásait
világi hatóságok által vitatás alá venni, azoknak elrendelésökre avatkozni,
és még polgári pör tárgyává is tenni nem lehet és nem szabad, talán na-
gyobb s erősebb igazság, mintsem hogy arról kétségeskedni lehetne, mivel
mindazonáltal ezen tagadhatatlan igazságnak ellenére is a pernek tárgya
csakugyan a vallási szertartásoknak vitatása, ugyanezért jeles ellentmon-
dás, melyet ezen a közönségesen elismert igazság, az egyházi s polgári
törvényeknek ellenökre is beperesített vádra válaszolni kéntelenítettik.

Hogy a társaságos életnek, a közállománynak és az ez által hozott pol-
gári törvényeknek egyedüli biztos őrije a népnek, a polgároknak erkölcsi-
sége legyen, ez a világ történetében elismert igazság, de szinte a világ tör-
ténete tanítja azt is, hogy valódi erkölcsiséget vallás nélkül keresni, s még
képzelné sem lehet. A vallás tehát, melyet az Isten legnagyobb kincs és leg-
szentebb áldás gyanánt adott az emberiségnek, teszi a valóságos s egyedüli
alapját a társaságos életnek, a közállománynak. Mert, amint ezen nemes
megye felírásában igen bölcsen ki vagyon fejtve, *„a népnek vallástalansá-
ga a közállománynak súlyos ostora, mert hamar megvesztegeti az erkölcsi-
séget, mely nélkül sem törvény, sem anyagi jólét, sem világi hatalom biztos
boldogságot nem adhat, s megfosztja a társaságot a törvénynek titkos, de
biztos őrijétől, a lelkiismeretnek intő szavaitól”*.

A világ kezdete óta tehát nem létezhetett nemzet, nem létezhetett köz-
társasság, melynek vallása nem lett volna, és mivel a vallás és ezen alapult
erkölcsiség a polgári törvényeknek legbiztosabb őrije, a vallás elvei s ennek

³⁹ Tuboly Mihály. Ld. Zala megye archontológiája, 2000. 492. p.

szertartásai a polgári törvények tárgyává soha egy nemzetnél sem tétettek, s nem is tétetődhetek azért, mert ha ekképp a vallás elvei s szertartásai a polgári törvények sorába lealacsonyítottak, és így azokhoz hasonlókká tétettek volna, a vallás tüstént megszűnt volna lenni isteni szent áldás, legdrágább kincs és isteni ajándék, és ekképpen mint csupa emberi találmány megszűnt volna lenni a polgári törvényeknek biztos őrzük.

Mely az emberiség természetében gyökerezett és a világ története által megszentelt alapos igazsághoz képest, mi szerint minden nemzetnek volt és vagyon vallása, ezen magyar honnak is vagyon vallása, és pedig uralkodó vallása, mely: a római katolika hit. Ha tehát a legrégibb időkben volt vallások szenteknek s üdvözítőeknek, s a társasságos életre elkerülhetetlenül szükségeseeknek tartattak, ha a legrégebb vallások szertartásai és a vallás szolgálai a világi hatóságok alól kivétettek, annál szentebbnek és idvözítőbbnek kell ismernünk a római katolika vallást, mert ennek szerzőjét Isten fiának hisszük, és annál inkább meg kell győződnünk arról, hogy az egyházi személyek, kik az Isten fia által alapított vallást és ezen épült valóságos erkölcsiséget tanítják, a vallás dolgában és ennek szertartásaira nézve a világi hatóság alá nem tartozhatnak, aminthogy nem is tartoznak.

És hogy ez nem pusztá állítás, hanem ha mindjárt a szentírást és ezen alapult egyházi törvényeket segítségül nem hívjuk is, a hazai törvényekben gyökerezett valóságos igazság legyen, következendőkől minden kétségen kívül tétetik:

Ugyanis hogy a római katolika vallás Magyarország kezdete óta uralkodó vallás legyen, első királyunk, Sz.[ent] István törvényei 1. könyvének 1. része bizonyítja, melyben rendeltetik: „*Quoniam ad regalis dignitatis ordinem non oportet, nisi fideles, et catholica fide imbutos accedere, idcirco sanctae fidei in nostris mandatis primum damus locum.*”⁴⁰ Tovább ezen 1. könyvnek 2. részében rendeltetik: „*In regali quidem palatio post fidem ecclesia secundum tenet locum, nam qui minuit, aut foedat sanctae ecclesiae dignitatem, ille Christi corpus mutilare nititur.*”⁴¹

⁴⁰ „Mivel a királyi méltóság rangjára csak hívők és katolikus hitbe avatottak juthatnak, azért parancsolatainkban szent vallásunknak adjuk az első helyet.”

⁴¹ Az idézet első tagmondata a Szent István-i törvénykönyv 2. parancsolatának bevezető szövegéből illetve 2. §-ából származik, a kihagyást nem jelölte. „A királyi palotában a hit után következő hely az egyházat illeti, [...] aki ugyanis a szent egyház méltóságát kisebbsíti vagy bemocskolja, az Krisztus testének megcsonkítására tör.”

Ekképpen a római katolika vallás uralkodóvá tétetvén úgy, hogy a királyi mélytóságra sem léphetne más, mint aki a római katolika vallást követi, ezen római katolika vallásnak ezen országban az első, az anyaszentegyháznak pedig a második hely adatik.

Tovább, hogy a római katolika egyház előjárói a világi méltóságok fölé emeltetvén, azoknak ezek előtti elsőbbség adatott, és hogy az egyházi személyek a vallás dolgában a polgári hatóságoktól nemcsak függetlenek legyenek, hanem egyenessen az rendeltetett, hogy a katolika vallás nem a polgári, hanem az egyházi törvények szerint kormányoztassék, nemcsak Szent Istvánnak, hanem az ezután következett királyoknak törvényeikből is igen világossan kitetszik, nevezetesen Szent István 1. könyvének 3. részében rendeltetik: „*Regium solium ornat ordo pontificum, ac per hoc in regali dignitate tertium possident locum pontifices.*”⁴² Eszerint az egyházi előjáróknak elsőbbség adatván.

Ugyanezen 3. rész 4. szakaszában rendeltetik: „*Testamentum enim sem-piternum statuit [illis] Deus, eosque segregavit ab hominibus, interdixit reprehendendos esse per David deificum regem: Nolite tangere Christos meos.*”⁴³ Ekképpen az egyházi személyek a polgári hatóságoktól függetlenekké tétetvén, azok eránt, kik netalán engedetlenek vagy vétkesek volnának, ugyanezen törvényben rendeltetik, hogy ez ilyeseket az uralkodó fejedelem négy szemközt háromszor s négyszer is intse s feddje meg, és ha még is magokat meg nem jobbítanak, akkor és nem előbb, nyilvános módokhoz is nyúlhat a fejedelem, tudniillik: az engedetlent, a vétkest, az egyházi előjáróságnak bevádolhatja: „*Si te non audierit, dic ecclesiae*”.⁴⁴ Ha tehát az egyházi személy vétkes volna is, mégsem tartoznék a polgári hatóság alá, amint ezt az ezen törvény értelmében folyvást gyakorlott szokás is nyilván bizonyítja.

⁴² „A királyi trónt ékesíti a főpapok rendje, azért a királyi méltóságban a főpapok bírják a harmadik helyet.”

⁴³ Kihagyásokkal idézett eredeti szöveg. „Örök szövetséget kötött ugyanis velük az Isten, az emberekkel elkülönítette őket, [...] megtiltotta, hogy az emberek őket megfeddhessék: Dávidért, az istentette királyért, ne sértsétek meg az én fölkenjeteimet!” (Utóbbi minden bizonynyal bibliai utalás, vö. Zsoltárok könyve 132,10.)

⁴⁴ „Ha nem hallgat rád, mondd meg az egyháznak.” (Szent István törvénykönyve, III. parancsolat, 5. rész.)

Szinte, hogy a vallás szertartásinak elrendezésök a világi hatóságok alá nem tartozhatnak, és hogy ezek a polgári törvények tárgyai soha nem voltak, s nem is lehettek, ismét honi törvényeink bizonyítják.

Ugyanis Szent István törvényei 2. könyvének 2. részében rendeltetik: „*Ut episcopi habeant potestatem res ecclesiasticas providere, regere et gubernare, atque dispensare, secundum canonum auctoritatem. – §-o 1-o Volumus ut laici eorum ministerio obediant ad regendas ecclesias, viduas et orphanos defensandum, et ut obedientes sint eis ad eorum Christianitatem servandam. [§-o 2-o] Consentientesque sint comites, iudices praesolibus suis ad iustitias faciendas juxta praecepta legis divinae.*”⁴⁵

Eszerint a vallás és az egyházi dolgok nem a polgári törvények, hanem egyenesen s kizárólag a katolika egyház rendelkezései és az isteni törvény parancsolati szerint rendeltetnek kormányoztatni.

Mely első szent királyunk alatt a vallás dolgában hozott törvények első András király dekrétuma által is megerősítettvén, mindazok szorosan megtartatni parancsoltatnak.

Szinte Kálmán király törvényei első könyvének 65. részében rendeltetik: „*Nullus comitum, vel militum in ecclesia praesumat sibi vindicare potestatem praeter solum episcopum.*”⁴⁶

Mely törvények a vallás és egyházi dolgokra nézve még világosabban előadatnak 1. Mátyás király alatt, kinek 1. dekrétumának 3. cikkelyében a vallásbeli minden dolgok és a házassági ügyek is az egyházi hatóság alá tartozandóknak rendeltetnek: „*Causae forum speciale concernentes: §-o 1-o Omnes causae circa misteria et defectus sacramentorum. §-o 2-o Item, causae in facto fidei. §-o 4-o Item, causae matrimoniales, et accessoria eorumdem.*”⁴⁷

⁴⁵ „Akarjuk, hogy a püspököknek legyen hatalmok az egyház ügyeit ellátni, igazgatni és kormányozni, és az egyházban sáfárkodni, a kánonok tartása szerint. 1. § Akarjuk, hogy a világiak az egyházak igazgatásában, az árvák és özvegyek oltalmazásában az ő szolgálatjokhoz alkalmasság magokat, és engedelmesek legyenek nekik a keresztyén vallás megtartásában. 2. § És az ispánok és bírák legyenek az egyház elöljáróival egyetértők az igazságtételben, mint Isten törvénye parancsolja.” Vö. Melléklet, 146. p., 20. sz. jegyz.

⁴⁶ „Senki az ispánok avagy vitézek közül ne bizzék hatalmat tulajdonítani magának az egyház ügyeiben, hanem csak egyedül a püspök.”

⁴⁷ „Az egyházi bíróság elé tartozó ügyek 1. § Minden ügy, mely az isteni tiszteletet vagy a szentségek körül való vétségeket illeti. [...] 2. § Továbbá a hit dolgát [...] érintő ügyek. 4. § Továbbá a házassági és a velük kapcsolatos ügyek.” (1462/3. tc.)

És valóban, a római katolika vallás és ennek szertartásai nemcsak azért, hogy ezeket a most elszámolt törvények a polgári hatóság alól kivévén, sérthetetleneknek rendelték, hanem már önmagából isteni alkotója tekintéből is oly szent s oly sérthetetlen, hogy ez ellen, s ennek szertartásai eránt a polgári hatóságok sem törvényt, sem más határozatot nem hozhatnak, hogyha pedig mégis hoznának, legkisebb erejük s foganatjuk sem lehetne, amint ez a H.[ármas]K.[önyv] előbeszédének 9. cikkelyében világosan s határozottan kimondatik: „*sed quaerendum videtur, an valeat statutum contra jus canonicum, vel naturale, vel divinum? Dic quo ad jus canonicum si statutum sit contra libertatem ecclesiarum diuturnam, vel privilegia eis concessa, non valet. Idem dicendum, si circa ea fiant statuta, quae salutem animae respiciunt.*”⁴⁸

Nemkülönben 1. Ferdinánd alatt is az 1556. évi 25. törvénycikkelyben mindezen törvények megerősítettén, rendeltetik, hogy a világiak az egyházi dolgokba magokat ne avassák: „*§-o 1-o Ut juxta constitutiones proximorum conventuum, tam domini spirituales, quam etiam laici, studeant officio utrique eorum facere satis. §-o 2-o Neque alterutra pars in altarius officium se ingerat, quemadmodum pietas sin Deum optimum maximum, sane requirit.*”⁴⁹

Ezek azon törvények, melyek a bécsi békekötés előtt, a római katolika vallás, ennek szertartásai és az egyházi személyek eránt hozattak.

Melyek szerint, ha a törvények előttünk szentek és sérthetetlenek, meg kell győződnünk arról

1-ör, hogy a római katolika hit légyen ezen magyar honban az uralkodó vallás.

2-or, hogy a római katolika vallás ágazatai és ennek szertartásai a polgári törvények rendelkezései alá soha nem eshetnek, s hogy ekképpen az egyházi előljárók a vallásra nézve egészen függetlenek lévén, a vallás és ennek

⁴⁸ „Kérdezhetjük azonban, vajon megállhat-e a rendelmény az egyházi, vagy természeti, vagy isteni jog ellenében? Válaszoljuk, az egyházi jogot illetőleg, hogy ha a rendelmény az egyháznak régi szabadságával, vagy az azoknak engedett kiváltságokkal ellentétben van, akkor az nem érvényes.”

⁴⁹ „1. § Hogy a legközelebbi országgyűlések végzéseikhez képest, úgy az egyházi, mint a világi urak, mindkét részről, kötelességeiknek eleget tenni igyekezzenek. 2. § És egyik fél se avassa magát a másiknak tisztébe, a miképen azt a jó és mindenek fölött álló Isten iránt való félelem megkívánja.”

szertartásai egyenessen s egyedül az isteni parancsolatok és anyaszentegyház rendelkezései szerint kormányoztatnak – következze:

3-or, hogy a polgári hatóságok az egyházi rendeletek ellen törvényeket em hozhatnak, és annál kevesebbé tehetnek egyes megyék olyan határozatokat, melyek az egyházi rendelkezésekkel megütköznek. Prolog. Tit: 9-o.⁵⁰

Ezen a hazai törvényekben gyökerezett jogokon s kiváltságokon épült s gyarapodott a római katolika vallás s ezeken nyugszik s virágzik most is, ha csak a felperes tisztí főügyvéd úr részéről be nem bizonyítatik az, hogy vagy a bécsi békekötés vagy más utóbbi törvények által ezen elvek s ezeken alapult egyházi jogok s kiváltságok szét nem bontattak, el nem rontattak, melyek azonban bebizonyítani soha képes nem leszen.

Ugyanis a bécsi békekötés 1. pontjának 2. szakaszában a helvéciai és ágostai vallások szabad gyakorolhatásuk megengedtetik ugyan, de világosan kikötetik, hogy ezen szabad gyakorlás a római katolika vallás sérelme, az egyházi személyek és templomok megsértésök nélkül történjen meg: „*absque tamen praejudicio catholicae romanae religionis, et ut clerus, templa, et ecclesiae catholicorum romanorum, intacta, et libera permanean*”.⁵¹

Ámbár tehát a római katolika hittől különböző két vallásoknak szabad gyakorolhatásuk megengedtetett, a római katolika hit mégis uralkodó hit maradt, és ennek úgy az egyházi személyeknek a fellebb elszámolt törvényekben gyökerezett jogaik sérthetetlenül meghagyattak.

De ugyanezek az ő teljes épségükben meghagyattak azon nevezetes 1647. évi törvény által is, mielőtt azonban ezen évi 14. törvénycikkelynek, melyben a felperes tisztí főügyvéd úr keresetét alapítani látszatik, megfontolásába ereszkednénk, valódi értelmének könnyebb felfogása s megérthetése végett szükség az ezt megelőző törvénycikkeket áttekinteni. Az 5. törvénycikkelybe tudniillik a linzi békekötés az ő egész kiterjedésében iktattatván, a 6. cikkelyben elszámoltatnak az evangélikusoknak visszaadódó 90 templomok, a 7. cikkely rendeli, hogy ezen 90 templomokon kívül semmi fióktemplomok, melyeknek előbb birtokukban nem voltak, vissza nem adandók, a 8. cikkely az evangélikusoknak szakolcai s nagyszombati temp-

⁵⁰ Utalás Werbőczy Hármaskönyve előbeszédének 9. címére, ld. Melléklet, 161. p., 48. sz. jegyz.

⁵¹ „A római katolikus vallás sérelme nélkül, és hogy a római katolikusok papsága, templomai és egyházai érintetlenül és szabadon maradjanak.”

lomjaikról és oskoláikról, úgy az ezek fundusaiknak az adó alóli kimentesítésökről rendelkezvén, a 9. cikkely a győri külvárosban, lévén, Tihanyban, Komáromban és Halicson építendő evangélikusok templomaikról, a 11. cikkely azon melyiken, ahol az evangélikusoknak templomaik nincsenek, a templomoknak, plébániaházaknak és oskoláknak mi módon leendő építhetőségéről, úgy a temetőknek és harangoknak az evangélikusok által leendő használásukról rendelkezvén, a 11. cikkely arról, hogy az evangélikusok a katolikus plébánosnak, a katolikusok szinte az evangélikus lelkészeknek ne adózzanak, a 12. cikkely a stoláris adózásokról, a 13. cikkely pedig arról, hogy a visszaadadni rendelt, de még eddig vissza nem adott templomok minél előbb mi módon adattassanak vissza rendelkezvén végre.

Miután ezen rendelkezések előrebocsájtottak, nehogy foganat nélkül maradjanak, a 14. cikkelybe tétetik a szankció, vagyis az ezen 9 cikkelyekben előrebocsájtott rendelkezések áthágóik ellen a büntetés kimondatik, s megrendeltetik, és hogy ezen büntetés egyedül s kizárólag az előrebocsájtott 9. cikkelyekben rendelték áthágóik s megsértőik ellen hozatott, azt ezen 14. cikkely nyilván bizonyítja; mert ebben a rendelendő büntetésre nézve egyedül csak az előbbi 9 cikkelyekben foglaltak számláltatnak el, úgy mint:

Többnyire, kik a templomokat, plébániákat, oskolákat és jövedelmeket s ezekhez tartozó javakat elfoglalni, a harangoknak és temetőknek használatától a népet megfosztani tapasztaltatnának, vagy a feljebb írt templomokat a parókiákkal, oskolákkal s jövedelmekkel együtt vissza nem adnák, és templomok, plébániaházak és oskolák felépítésökre a feljebb írt módon alkalmas s elegendő helyet ki nem mutatnának, úgy ezeknek felépíthetését a feljebb írt helyeken gátolnák, úgy az ország rendelkezéseit és a királyi diplomát a vallás dolgában megsértenék, ezek 600 ft-okban büntetessenek.

Midőn tehát a törvény minden eseteket rendre elszámál, melyek a 600 ft büntetés alá eshetnek, azt messzebb terjeszteni és azon törvényben még távulról sem érintett esetekre, úgy, mint a római katolika egyház szertartásaira és a papi áldásra alkalmaztatni semmiképp sem lehet, mert másképp is ezek amint feljebb megmutattatott, a polgári törvény hatósága alá soha nem tartoztak, s nem is tartozhattak.

Vagy talán a felperes tisztí főügyvéd úr azért kívánná keresetét ezen törvényben alapítani, mivel ezen 14. cikkelyben az is foglaltatik: „*vel statuta regni et diploma regium super religione violaverint*”,⁵² hogy tudniillik e

⁵² „A vallás tárgyában kelt országos törvényeket és királyi oklevelet megszegik.”

szerént minden utóbb hozandó törvényeknek, mint az ország rendeleteinek megsértői is ezen törvény szerént legyenek büntetendők; ami ezt illeti: már feljebb megmutattattak, hogy ezen 14. cikkelyben egyedül csak azok éránt hozatik szankció, melyek az ezt megelőző 9 cikkelyekben rendelték, és azért az ezt megelőző rendeletek sorra előszámláltatnak, de mivel az 5. törvénycikkelyben foglaltattakat rendre elősorozni igen hosszú lett volna, azért erre nézve röviden csak az mondatik: vagy az ország rendelkezéseit és királyi diplomát megsértenék. És hogy ezt így és nem másképp kellessék érteni, azon 5. törvénycikkely nyilván bizonyítja; mért ebben foglaltatnak az ország rendelkezései a linzi békekötés iránt, melyről már előbb a királyi diploma kiadatott, és éppen ezen okból összekapcsolva érintetnek az ország rendelkezései és királyi diploma.

És valóban, hogy ezen 14. törvénycikkely a vallás szertartásaiba és papi áldásba valamint nem avatkozhatott, úgy nem is avatkozott, ezen cikkelynek 2. szakaszából világosan kitetszik, melyben midőn a 600 ft büntetés kimondatik, a büntetéssel öszvefoglalva rendeltetik az is, hogy az előre bocsájtott rendeleteket álhágók egyszersmind a templomoknak és más elfoglaltattnak visszaadattatásokban is megmarasztassanak: „*in poena sexcentorum florenorum [H]ungaricalium, una cum restitutione templorum et aliorum occupatorum convincentur*”.⁵³ Mivel tehát a törvény a kiszabott büntetéssel az elfoglaltattnak visszaítéltetésüket s adattatásukat is világosan öszvekapcsolja úgy, hogy egyiket a másiktól a törvény ellenére elválasztani nem lehet, tagadhatatlan igazság marad az, hogy ezen törvényt egyedül csak ott lehessen alkalmaztatni, ahol a büntetéssel együtt valami elfoglaltatott és vissza lehet ítélni, következve ahol foglalás nem történt, ott ezen törvény rendeletét használni nem lehet.

Eszerint tehát a bécsi és linzi békekötések és ezeknek következőkben hozott törvények által is a római katolika egyház jogai nemcsak hogy sérthetetlenül meghagyattak, hanem az ezen békekötések után hozott törvények által még inkább megerősítettek.

Ugyanis az 1715. évi 60. törvénycikkelyben öfelsége Szent István törvényeihez képest ajánlja, hogy az elpusztult templomokat „ad ampliandum divini numinis cultum, incromentumque orthodoxae catholicae religio-

⁵³ „Hatszáz magyar forint büntetésben marasztaltassanak el [...] az elfoglalt templomok és más dolgok visszaadásán felül.”

nis”⁵⁴ fel fogja építtetni. Egyszersmind pedig ezen cikkely első szakaszában rendeltetik: „Benigne confisa, dominos etiam praelatos, obligationi et muneri suo pro exigentia sacrorum canonum, ac legum etiam regni, signanter [...] 1550. nuspiam et neutiquam defuturos.”⁵⁵ Mely a bécsi és linzi békekötések után sokkal későbben hozott törvényből világosan kitetszik, hogy ámbár a helvéciai és ágostai vallások ezen magyar honban törvényesítették, mégis a római katolika hit uralkodó vallásnak megmaradván, az egyházi előjáróknak egyenesen meghagyatott, hogy a népet jó példákkal és nyilvános tanításokkal is a római katolika hitben oktassák, és az ennek elveivel ellenkező hibáktól elvonni igyekezzenek, mert az 1550. évi 13. törvénycikkelyben, mely ezen újabbi törvény által megerősítették, egyenesen ez foglaltatik: „ut religionem cultumque divinum, sub eorum dioecesisbus disseminent ubique, secundum pristinam catholicae ecclesiae normam, gregemque sibi commissum ab erroribus et malesanis doctrinis avocare, ac tanquam e tenebris ad lucem educere, conentur piis eorum contionibus, doctrinaque a sanctis patribus deprompta.”⁵⁶

Tovább elhallgatván az 1723. évi 2. törvénycikkely 7. szakaszát, mely szerint a római katolika vallás ismét uralkodóvá tétetik, hogy még a legújabb törvények sem avatkoztak a vallás elveibe és szertartásaiba, és hogy ekképpen a római katolika vallásra nézve hozott sarkalatos törvények minden legkisebb változtatás nélkül az ő teljes erejükben fentállanak, kitetszik az 1791. évi 23. törvénycikkelyből, melyben rendeltetik: „Majestas sacratissima ut supremus ecclesiarum patronus, ecclesias Dei in suis iuribus conservabit.”⁵⁷

E szerint tehát a római katolika egyház jogai az újabb törvények által nemcsak meg nem gyengítették, sőt éppen azon ország gyűlése alatt, melyben a helvéciai és ágostai vallások eránt fentforgott kérdések végképpen elintéztettek, még inkább megerősítették, és ezen a római katolika

⁵⁴ „Isten őfelsége imádásának növelésére, s az igazhitű katolikus vallás gyarapítására.”

⁵⁵ „Jóságosan bízván abban, hogy a főpap urak is kötelességüket s hivatásukat az egyházi jogszabályoknak s az ország törvényeinek, jelesen [...] az 1550. évi [...] cikkelynek meghagyása szerint is, soha és semmi esetben elhanyagolni nem fogják.”

⁵⁶ „És kiváltképpen azon legyenek, hogy a vallást és isteni tiszteletet a katolikus egyház régi szabálya értelmében egyházi megyéjükben mindenütt terjesszék, és hogy a reájok bízott nyáját ájtatos szónoklataikkal és a szent atyáktól vett tanítással a tévelygésektől és az istentelen tanoktól eltéríteni és mintegy a sötétségből a világosságra vezetni törekedjenek.”

⁵⁷ „Ő szent felsége, mint az egyházak legfőbb kegyura, Isten egyházait jogaikban megtartandja.”

egyház jogai megerősítésök után következik a 26. cikkely, mely a vallástürelmetességről hozott, ezen 26. cikkely tehát a már előbb sérthetetleneknek törvényesen kinyilatkoztatott egyházi jogait meg nem gyengíthette, amint hogy ebbe nem is avatkozott, de nem is avatkozhatott.

Ugyanis ezen 26. törvénycikkely a bécsi és linzi békekötéseken és ezeknek következtéseken hozott törvényeken alapulván:

Az 1. szakaszban az általános vallásszabadság állapíttatik meg.

A 2. szakasz az evangélikus templomoknak, oratóriumoknak és oskoláknak akárhol is szabad építhetésekről rendelkezvén, nehogy azonban az új építések az adózó nép terheltetésével történjenek, ez ilyes esetekben vegyes küldöttség rendeltetik: „*absque tanem influxu hominis dioecese-*ni”,⁵⁸ amit különösen megjegyezni szükséges.

A 3. szakasz rendeli, hogy a vallás szabad gyakorolhatása tekintetéből az evangélikus mesterembereket a szent mise hallgatásra és processziókra kényszeríteni nem szabad: „*nec ad actus religioni suae contrarios ullo titulo, ullisque mulctis adigantur*”,⁵⁹ ami ismét különös figyelmet érdemel.

A 4. szakaszban rendeltetik: „*evangelici utriusque confessionis in iis, quae ad religionem pertinent, unice a religionis suae superioribus dependant*”.⁶⁰ Megengedtetik továbbá, hogy a vallás dolgában tulajdon egyházi eljárások által hozandó kánonok szerint kormányoztathassanak.

Az 5. szakasz a szabadon felállítandó oskolákat legfőbb királyi felügyelet alá rendeli ugyan: „*huc tamen [haud] non intellectis religionis objectis, quae cuivis religioni propria manere debent*”.⁶¹ Szinte a vallásról szóló könyvek kiadattatásuk is megengedtetik ugyan, de oly formán: „*ut nulla in religionem catholicam scommata, vel sarcasmi libris his inserantur*”.⁶²

A 6. szakasz a papi járandóságokról, a 7. pedig arról rendelkezvén, hogy az evangélikus lelkészek az ő vallásaikon lévő rabokat meglátogathatják.

A 8. szakasz továbbá azt rendelvén, hogy a nagyobb és kisebb hivatalok minden valláskülönbség nélkül az érdemeseknek adattassanak.

⁵⁸ „Azonban az egyházmegyei ember [= püspök] befolyása nélkül.”

⁵⁹ „Sem a saját vallásukkal ellenkező más [...] cselekvényekre semmiféle címen és büntetéssel ne kényszeríttessenek.”

⁶⁰ „Mind a két hitvallású evangélikusok azokban, melyek a vallásra tartoznak, egyedül vallásuk felsőségeitől függenek.”

⁶¹ „De ide nem értvén a vallási tantárgyakat, melyek minden vallásnak saját rendelkezése alatt kell, hogy maradjanak.”

⁶² „A katolikus vallás ellen semmi gúny vagy sértés ne foglaltassék.”

A 9. cikkelyben az evangélikusok a Szűz Máriára és szentekre való esküvéstől felmentetvén, a 10. szakaszban a részükre tett alapítványok náluk meghagyatni rendeltetvén, a 11. szakaszban a házassági pereknek minő bíróság előtt leendő folytathatásuk elrendeltetvén, világosan kimondatik: „*episcopos autem ad agnoscendam tali modi vinculi nullitatem, illamque ad catholicos extendendam obligare nequeant*”.⁶³

Miután pedig ezen rendelkezések az 1647. évi 14. törvénycikkely szellemében a 12. szakaszban röviden elszámláltatnának, valamint azon 14. cikkelyben, úgy ezen 12. szakaszban is 600 ft-okban egyedül csak azok rendeltetnek megbüntettetni, kik a templomokat, iskolákat és plébániákat hatalmasul elfoglalnák.

A vallás szertartásai tehát és papi áldások ezen törvény szerint is 600 ft büntetés alá nemcsak nem eshetnek, sőt azon a sarkalatos törvényekben megállapított elv, hogy a vallás ágazatai és szertartásai a polgári hatóság alá sohasem eshetnek, ezen törvényben is igen világosan elismertetik, midőn a 4. szakaszban az rendeltetik: „*evangelici utriusque confessionis in iis, quae ad religionem pertinent, unice a religionis suae superioribus dependant*.”⁶⁴ És még világosabban kimondatik a vallási tárgyaknak a polgári hatóságtól való függetlenségök, midőn az 5. szakaszban általában minden vallásra nézve azon a vallás természetében gyökerezett elv elismertetik: „*huc tamen [haud] non intellectis religionis objectis, quae cuivis religioni propria manere debent*”.⁶⁵

Tovább ugyanezen törvényben a kimondott 600 ft büntetés után hoztattak még más rendelkezések is, melyek szorosan megtartatni rendeltetnek ugyan, de mivel templomok, iskolák és plébániák hatalmas elfoglalásukat nem tárgyazzák, a 600 ft büntetés alá nem értetődnek. Így a 13. szakaszban kimondatván az, hogy a római katolika vallásról való átmenetel a római katolika hit elveivel ellenkezik, azért erre nézve: „*injungatur [praeterea] sub severa poena, ne quisunque demum ullum catholicum ad amplectendam religionis evangelicae professionem, quocunque praesumat allicere medio*”.⁶⁶ Ezen szakaszban az álhágók ellen kemény büntetés rendeltetik

⁶³ „A püspököket pedig a házassági kötelék ilyen semmisségének elismerésére és a katolikusokra való kiterjesztésére nem kötelezhetik.”

⁶⁴ Vö. Melléklet, 147. p., 26. sz. ill. 166. p., 60. sz. jegyz.

⁶⁵ Vö. Melléklet, 166. p., 61. sz. jegyz.

⁶⁶ „Szigorú büntetés alatt hagyassék meg továbbá, hogy végül senki se merészeljen valamely katolikust bármiféle módon az evangélikus vallás fölvételére csábítani.”

ugyan, és mégis senki ezt úgy érteni nem bátorkodna, hogy ezen kemény büntetés alatt 600 ft-ok értetődnek, nem bátorkodna pedig a törvénynek ily értelmet adni azért, mivel a törvénynek ilyen megszegőjét az 1647. évi 14. törvénycikkely értelmében nem lehetne egyszersmind az elfoglaltaknak visszaadattatásukban is megmarasztani, nem lehetne tovább ily értelemben venni még azért is, mivel ezt ezen 26. törvénycikkely világosan s határozottan nem rendeli.

Szinte ezen 26. törvénycikkelynek 17. szakaszában a földesuraknak és házi gazdáknak tisztí ügyészi kereset fenyítéke alatt meghagyatik, hogy alattvalóikat s cselédjeiket az ő vallásuk szerinti ájtatosságban ne háborgassák, s attól ne tartóztassák. Itt is az álhágók ellen fenyíték rendeltetik, mégis e törvényt senki úgy érteni nem akarná, hogy ezen fenyíték alatt 600 ft-ok értetődnek.

Ha tehát ott, ahol a törvény kemény büntetést és fenyítéket rendel, nem lehet a törvénynek azon értelmet adni, hogy a kemény büntetés és a tisztí ügyészi fenyíték alatt 600 ft büntetés értetődik, ott, hol ugyanazon törvény e 15. szakasza által sem kemény büntetés, sem tisztí ügyészi kereset nem rendeltetik, hanem egyedül csak az mondatik: „*impedimenta ponere cautum esto*”,⁶⁷ miképp lehessen ezen kifejezés alatt 600 ft büntetést érteni, meg nem fogható.

Mert ezen 26. törvénycikkely 15. szakasza a vegyes házasságot illetőleg egyedül csak azt rendeli, hogy a vegyes házasságokból, melyek mindég a katolikus plébános előtt kötendők, melyeknek azonban valamely akadályokat akármí szín alatt tenni nem szabad, született és születendő gyermekek, ha az atya katolikus, ennek vallását kövessék, ha pedig az anya katolika, akkor egyedül a fiú gyermekek követhessék az atyjok vallását.

Mely törvénynek ezen igen világos kifejezéséből azt, hogy a vegyes házasságra lépő személyek a római katolika vallás szertartásai szerint papi áldással legyenek összeadandók, kihúzni nem lehet, mert ezen törvény egyszerűen csak azt rendeli, hogy a vegyes házasságok a katolikus plébános előtt kötendők, és még kevesebbé lehet ezen törvényből azon következtetést kihúzni, hogy ezen szertartások és papi áldás megtagadása miatt a katolikus plébánost 600 ft-ban kellessék büntetni, mert minő kiszökésekre lehessen a 600 ft büntetést alkalmaztatni, az 1791. évi 26. törvénycikkelynek 12. szakasza világosan kiteszik, minthogy pedig az utóbbi törvény az

⁶⁷ Vö. Melléklet, 142. p., 14. sz. jegyz.

előbbinek magyarázása volna, tagadhatatlan marad az, hogy ezen 600 ft büntetést a papi áldás megtagadására alkalmaztatni nem lehet.

És mindezekhez képest tagadhatatlan marad az is, hogy ezen a vallás dolgában hozott utolsó törvény szerint is, mind a vallás és ennek szertartásai, mind pedig az egyházi előjárók a vallás dolgában a polgári hatóságoktól egészen mentesekké és függetlenekké tétettek.

Ezeket előre bocsájtván, ami a perbeli keresetet illeti:

A felperes tiszti főügyvéd úr A betű alatti keresetlevélben előadja, hogy ezen per az 1647. évi 14. törvénycikkely értelmében rendelt törvényszék előtt mozdíttatik azért, mivel Niklesz András evangélikus és Goletz Mária r.[ómai] katolika szepetneki helységbeli lakosok vegyes házasságra kelvén, minthogy Niklesz András magáról reverzálist nem adott, tisztelendő Kőváry Pál szepetneki lelkész úr, fel sem vévén az írt törvénynek, tudniillik, amint előbb érintve vagyon, az 1647. évi 14. cikkely világos rendeletét, sőt ezen nemes megye végzése következtetésében véghez vitetett törvényes megintést is egyenesen megvetvén, az összeeskettetésben eddig gyakorlott egyházi szertartást és papi áldást a házasság életre összekelt személyektől megtagadni s ilyenképpen az írt törvénynek ellenére a vegyes házasságokban valóságos akadályt tenni semminek tartotta. Mely előadáshoz képest a panaszlott tisztelendő urat Kálmán király 2. könyvének 15, úgy az 1647. évi 14. és 1791. évi 26. törvénycikkelyek értelmekben 600 ft büntetésben megmarasztatni kéri.

E szerint tehát az állítatik, mintha az 1647. évi 14. törvénycikkely a vegyes házasságokról rendelkezvén, ezek a római katolika vallás szertartásai szerint volnának kötendők, és ha a jegyesek így nem adatnának össze, a vegyes házasságoknak akadály tétetne, s ekképpen e törvény megsértetne.

Azonban ezen törvényben a vegyes házasságokról egy betű sem foglaltatik, s nem is foglaltathatik, mert akkor még szokásban sem voltak, az egyházi szertartások pedig még annál kevesebbé érintetnek ezen törvényben, és még távolról sem érintethetnek, mert ezek a polgári törvény hatósága alá soha nem is tartozhattak, ezen törvényt tehát akárminő erőltetéssel is a vegyes házasságokra, melyek még akkor nem is léteztek, vagy a vallás szertartására soha érteni nem lehet. Mi értetődjék azon törvénynek e szavai által: vel statuta regni et diploma regium super religione violaverint, már fellebb megmondott, értetődnek ez által tudniillik a linzi békekötés pontjai, melyek azon törvény 5. cikkelyébe iktattattak, és amelyekről a diploma regium kiadatott.

Tovább, a kívánt büntetésre nézve felhozatik Kálmán király 2. könyvének 15. cikkelye, ezen törvényt azonban a vegyes házasságokra nézve felhozni még kevesebbé lehet, mert akkor még evangélikusok nem is voltak, és ha lettek volna is, a szent szinódus rendeletet, mely ezen törvényben felhozatik, el nem fogadnák, mert ők a vallás dolgában tulajdon egyházi előljáróik által hozandó kánonok szerint kormányoztatnak. Másképp is ezen törvény az eljegyzésről, nem pedig a házasságról szól. De ha mindjárt a házasság szentségéről, mely azonban a polgári törvény rendelkezése alá soha nem tartozott, rendelkezne is úgy, hogy ezen törvényt minden utóbbi, még a vegyes házasságokban is megtartani kellene, mégis e törvényből sem azt vesszük, hogy az egyházi személynek hozzájárulásával és így válási szertartással, vagy papi áldással kellessék a házasságnak megtörténni, kihúzni nem lehet, mert ezen törvényben egyszerűen csak az rendeltetik: „*praesente sacerdote*”,⁶⁸ az egyházi személy jelenlétében, hogy a vallási szertartás vagy papi áldás elmulasztásáért az egyházi személy 600 ft-okban büntetődjék, mert ezekről a törvényben egy betű sincs, és a büntetés, mely ezen törvényben rendeltetik, nem az egyházi személyt, hanem egyenesen a házas személyeket érdekli, mert úgymond másképp nem házasságnak, hanem parázñaságnak fog tartatni.

Végre ami a követelt büntetésre nézve még felhozott 1791. évi 26. törvénycikkelyt illeti, ennek 15. szakasza, mint fellebb is mondatott, szól ugyan a vegyes házasságokról, hogy tudniillik ezek a katolikus plébánus előtt köttessenek, és hogy a vegyes házasságoknak valamely akadályokat, akárminő szín alatt tenni nem szabad; azt mindazonáltal, hogy a vegyes házasságok a katolikus plébánusok hozzájárulásával köttessenek, vagy hogy a római katolika vallás szertartásaival és papi áldással adattassanak össze a házasúlandók, ezen törvény éppen nem rendeli, s nem rendelteti; mert a vallás szertartásaira nézve azon a vallás lényegében gyökeredzett, a világ története, s honi törvényeink által is megszentezett elv, hogy ezek a polgári törvények rendelkezések alá semmi esetre sem tartozhatnak, ugyanezen 26. törvény 5. szakaszában újra elismertetik, midőn általában minden válásra nézve rendeltetik: „*huc tamen [haud] non intellectis religionis objectis, quae cuivis religioni propria manere debent*”.⁶⁹

⁶⁸ „Az egyház színe előtt.”

⁶⁹ Vö. Melléklet, 166. p., 61. sz. jegyz.

Szinte ugyanezen törvénycikknek 13. szakaszában, mely a római katolika vallásról való áltmenetelről szól, világossan elismertetik az, hogy ez ilyes áltmenetel a római katolika vallás elveivel ellenkezik, s azért kemény büntetés fenytéke alatt rendeltetik, hogy senki a katolikust az evangélika vallás követésére akármi szín alatt édesgetni ne bátorkodjék; már pedig sehol valóban nem létezik édesgetőbb szín és eszköz az evangélika vallás elfogadására, mint a vegyes házasság. Miután tehát ez ilyes az áltmenetelre édesgető színek s eszközök kemény fenyték alatt tiltatnak, ugyanezen törvény nem szoríthatja a katolikus plébánost arra, hogy ez ilyes édesgető eszközt ő maga is vallási szertartásokkal és papi áldással elősegítsen s előmozdítsón. És valamint a törvényhozó test tulajdon elvei ellen ezt nem rendelhette, úgy nem is rendelte; mert azon 15. szakasz egyedül csak azt rendeli, hogy a vegyes házasságok mindég a katolikus plébános előtt köntendők, mely kifejezés a katolikus plébánosnak egyedül csak jelentését kívánja; de azt nem rendeli, hogy katolikus plébános vallási szertartásokkal és a papi áldás megadásával együtt is munkálódjék. Ezen törvény szerint tehát a katolikus plébánost, ki törvényes kötelességének az által, hogy a vegyes házasság előtt köttetik, eleget teszen, vétkesíteni semmi esetre nem lehetvén.

Ami tovább az A betű követelésnek azon állítását illeti, mintha a vallási szertartások ki nem szolgáltatásuk és a papi áldás megtagadása által a vegyes házasságoknak akadály tétetne, az akadálytétel pedig azon 26. törvénycikkelyben tiltatnék, ehhez képest a katolikus plébánosok mint akadálytevők 600 ft-ban büntetendők legyenek.

Hogy a katolikus lelkészeknek a bécsi és linzi békekötések és csak következőkben hozott törvények után is szoros kötelességökben áll a népet a római katolika vallásban oktatni, és ezen vallásban minden törvény szerint hatalmukban lévő módon megtartani, nyilván bizonyítja az 1715. évi 60. törvénycikkely, mely az 1550. évi 13. törvénycikkelyt megerősíti, amelyben világosan parancsoltatik az, hogy a gondviselésük alá bízott nyájt az ellenkező tanításokról elvonni és mintegy a sötétségből a viláosságra álthozni ájtatos tanításokkal igyekezzenek.

Melyek képest, miután az 1791. évi 26. törvénycikkely 13. szakaszában az evangélika vallásra való áltmenetel katolika vallás elveivel ellenkezőnek a törvény által kimondatna, és ez okból az áltmenetelre való édesgetés kemény büntetés alatt tiltatnék, az pedig, hogy az áltmenetelre legédesgetőbb szín és eszköz a vegyes házasság légyen, tagadhatatlan volna, ugyanazért,

midőn a katolikus plébánus abbéli törvényes kötelességének eleget teszen, hogy ájtatos tanításokkal a katolika vallású személyt a vegyes házasságtól, mint az áltmenetelre legédesgetőbb eszköztől, visszatartóztatni igyekszik, nemcsak hogy a törvényt meg nem sérti, sőt inkább törvény szerint cselekszik, melyet egyedül csak akkor sértene meg, ha a vegyes házasságot előtte köttetni meg nem engedné, mi érán azonban még eddig egy katolikus lelkész sem vádoltatott, mert jól tudván törvényes kötelességeket, úgy amint a törvénybe írva vagyon, a vegyes házasságokat előttök köttetni nem ellenzik, és az ilyes házas személyeket a házassági könyvekbe pontossan be is írják. A vallási szertartások megtagadását tehát, melyek sem a törvényben nem érintetnek, sem a házasság lényegéhez nem tartoznak, nemcsak hogy vegyes házassági akadálnak mondani nem lehet, sőt inkább a honi törvényekhez is szoros ragaszkodásnak mondani kell.

Az mondatik még azon A betűi követelő levélben, hogy mivel az összeköttetésben eddig gyakorlott vallási szertartást és papi áldást a panaszlott lelkész úr a kérdésbeli vegyes házasságtól megtagadta, azért vétkes, hogy ezen eddigi szokás elmellőzése által miért kívánt a vegyes házasságnak akadályt tenni?

Hogy azonban, mint fellebb bebizonyítva vagyon, a papi áldás megtagadását a törvény értelmében akadálnak nevezni nem lehet, és hogy az egyházi szertartások gyakorlatának megbírálásába a polgári hatóságok nem ereszkedhetnek, kitetszik abból, hogy Szent István, Kálmán és Mátyás királyok törvényei, úgy a Hármaskönyv Előbeszédének 9., az 1556. évi 25. és az 1791. évi 26. törvénycikkelyek a vallást és ennek szertartásait egyenessen s kizárólag az egyházi hatóságok körükhöz tartozandóknak rendelik – ezen törvények szerint tehát az egyházi előljárók a vallás szertartásait, a körülményekhez képest változtathatják is anélkül, hogy ebbe a polgári hatóságoknak szóllani vagy az egyházi rendeletekkel ellenkező végzéseket hozni szabad volna, és ha mégis beavatkozni bátorzkodnának, egyenessen a sarkalatos törvényeket sértének meg, mivel pedig a házasságnak mint szentségnek szertartásai is a valláshoz tartoznának, tagadhatatlan marad, hogy az ezek éránti rendelkezés is nemcsak magának a vallásnak elveinél fogva, de a honi törvények szerint is egyedül az egyházi hatóság köréhez tartozzon.

Ugyanis Mátyás király 1. törvényének 3. cikkelyében az egyházi hatóság alá tartozandókhöz rendeltetnek először a szentségek éránti kérdések és negyedszer a házasság és minden ehhez tartozandók éránti kérdések, szinte

ezt rendeli az 1791. évi 26. törvénycikknek 16. szakasza, midőn a vegyes házasságokból származott kérdéseket a római katolika egyházi hatóság alá tartozandóknak határozná. Ezek szerint tehát az egyházi előjáróknak törvényes s megcáfолhatatlan jogukhoz tartozik a házassági összekötetési szertartásokat is a körülményekhez képest úgy, amint nekik célszerűbbnek látszik, módosítani s változtatni anélkül, hogy a polgári hatóságok ezen módosítás vagy változtatás eránt panaszolkozhatnának, vagy a gyakorlott szokást felhozhatnák – következve, miután tagadhatatlan volna az, hogy a vegyes házasságok nagyobb s erősebb javakkal nem bírnának, mint a katolikusok házasságaik és a vegyes házasságok eránti minden kérdések a katolika egyház hatósága alá volnának rendelve, tagadhatatlan marad az is, hogy az egyházi előjárók a vegyes házasságok eránti szertartásokat is változtathatják úgy, amint a katolika egyház elveivel jobban megegyezőknek s célszerűbbeknek látják, és ha ez ilyes változtatás történik, ez ellen a polgári hatóságok sem ki nem kelhetnek, sem az eddigi szokást fel nem hozhatják, mert ez eránt vitatkozni nem az ő körükhöz tartozik.

És mivel az ez eránti vitatkozás az ő körükhöz nem tartozik, az egyházi szertartások és papi áldás megtagadását és ekképpen az eddigi szokás megváltoztatását, vagyis inkább a törvényekhez való alkalmaztatását, akadálnak sem nevezhetik, és hogy ez nem is akadály, ezen nemes megyének 1841. évi januárius hónap 11. közgyűlésében hozott végzése nyilván bizonyítja, mely szerént egyenesen s világossan elismertetik, és nemcsak elismértetik, hanem az egész megyében kihirdettetni is rendeltetik az, hogy az egyházi szertartások és papi áldás nélkül kötött vegyes házasságok is érvényessek. Ha tehát az egyházi szertartások és papi áldás nélkül a honi törvények rendeletük szerint kötött vegyes házasságok érvényesek, amint-hogy azok is, ezeknek megtagadásuk miképp okozhasson akadályt meg nem fogható, midőn tehát ez mégis akadálnak mondatik, el kell azt ismer-ni, hogy vagy ezen végzés, vagy az akadály nem állhat.

Ehhez képest midőn az 1791. évi 26. törvénycikkelyt alkotók egyszerűen csak azt rendelték, hogy a vegyes házasságok a katolikus plébános előtt köttessenek, ők az általuk már előbb kimondott elveket figyelemmel tartván, többet nem is rendelhettek, nem rendelhették tudniillik azt, hogy a vegyes házasságok a katolika egyház szertartásai szerént köttessenek, mert jól tudták, hogy a katolika egyház szertartásai szerint a házasulandóknak előbb meggyónnia kellett, azután a katolikus templomban a szent fészület és oltár előtt a jeggyűrűknek megszenteltetésökkor a szenteltvíznek is

használatával szoktak összeadattatni s megeskettetni, mely szertartások az evangélika vallás elveivel egyenessen ellenkeznek, mivel pedig ugyanezen törvénycikkely 3. szakaszába az rendeltette: „*nec ad actus religioni suae contrarios ullo titulo, ullisque multis adigantur*”,⁷⁰ ha a törvényhozó test a vegyes házasságoknál a római katolika egyház szertartásait megtartani rendelte volna, az evangélikust egyenessen a maga vallása elleni tettekre kötelezte, és ekképpen maga magával ellenkezett volna. Igen alapos oknál fogva rendeltetett tehát egyszerűen csak az, hogy a vegyes házasságok a katolikus plébános előtt köttessenek, mely kifejezés az egyházi szertartásokat egyenesen kihagyja, aminthogy kihagyni is kellett.

Ezek így lévén, meg nem fogható, hogy az e perhez D alatt zárt folyamodás szerint, miképp bátorzkodott Niklesz András evangélika vallású az eránt folyamodni, és még a katolikus lelkész urat sértegetve is panaszkodni, hogy ő az ő jegyesével nem a katolikus templomban, nem a katolika vallás szertartásai szerint adatott össze, és hogy még a katolikus lelkész áldása is tőle megtagadattott, mert mint evangélika vallású, vallása elveinek megtagadása nélkül ezeket nem kívánhatja. És még kevesebbé megfogható az, hogy minő jognál fogva bátorodik ő azt követelni, hogy a katolikus plébános ötet, mint evangélikust, kinek elvei a római katolika vallás nemcsak az egyházi, hanem a polgári törvények szerint is ellenkeznek, a katolikusok templomába, hová egyébberránt járni nem szokott, önként bevezesse, és nemcsak bevezesse, hanem a katolika egyház szertartásai szerint, melyek az ő vallásával ellenkeznek, a szent feszület és oltár előtt az ő jegyesével összeadja, és még az áldást is, melynek fogamatját talán nem is hiszi, ráadja, és ekképpen a katolikus lelkész a templomot, a szent feszületet, oltárt és szenteltvizet, szóval az egyházi szertartásokat és áldást, az ellenkező vallású előtt lealacsonítsa. Ezeket a törvény valóban nem rendelte, s nem is rendelhette, hacsak a katolika vallást lealacsonítani nem kívánt, amit állítani éppen nem lehet.

Másképp is, a folyamodó Niklesz András vagy ragaszkodik az ő vallásához, vagy nem, ha vallásához szorosan ragaszkodik, akkor tulajdon elvei ellen a D betű alatti folyamodást alá nem írhatta, ha pedig vallásához nem ragaszkodván öneki mindegy, akármelyik vallás szertartásai szerint adatik össze jegyessével, csak hogy feleséget nyerhessen, ez esetben ő a köztársaságnak méltatlan tagja, mert a vallástalanság a közállománynak

⁷⁰ Vö. Melléklet, 166. p., 59. sz. jegyz.

súlyos ostroma. Niklesz András tehát a D betű alatti folyamodást nem tehetvén, de ezt az ő jegyese s már most hitese Goletz Mária sem tehetette, mert ha a fő személyt, a férjet valláselvei miatt a templomba vezetni s ott a szent feszület s oltár elejbe állítani nem lehet s nem szabad, nem lehet ennek jegyessét is, kit jövőendő férjétől elválasztva különösen megesküdteni lehetetlen, a templomba vezetni s ott az egyházi szertartások szerint a jelen nem lehető mátkájával összeadni, hacsak a törvényt, mely az evangélikust vallásának elvei elleni szertartásokra szoríttatni tiltja, megsérteni s ennek ellenére az evangélikus férjet a katolikusok templomába való menetelre kényszeríteni, és a vonakodók a szent feszület és oltár eleibe erővel állítani nem akarjuk. Valamint tehát az evangélika vallású férj a római katolika vallás szertartásait tulajdon vallása elveinek megsértésük nélkül el nem fogadhatja, a katolikus plébános pedig ezeknek elfogadásukra a törvény ellenére nem erőltetheti, úgy ennek jegyessét, kit nála nélkül megesküdteni lehetetlen sem lehet ez alkalommal a templomba vezetni, mert: „*accessorium sequitur suum principale*”.⁷¹

A római katolika vallás szertartásait tehát a hazai törvények megsértésük nélkül a vegyes házasságokra alkalmaztatni nem is lehetvén, s ez okból a törvény ezt nem is rendelvén, de ha mindjárt ez utolsó törvényben az rendeltetne is, hogy a vegyes házasságok a római katolika vallás szertartásai szerint legyenek kötendőek, mi azonban, mint fellebb megmutattatott, nem is rendeltethetett, mindazonáltal az egyházi szertartások elmulasztásuk és a papi áldás megtagadása miatt a katolikus plébánost az 1647. évi 14. törvénycikkely rendelete alá venni, és ötet perbe idézni semmi esetre sem lehetne.

Nem lehetne pedig azért, először mivel ezen 14. törvénycikkely, mint fellebb előadatott, egyedül csak az erőszakos foglalkoztatást rendeli a 600 ft büntetésben megmarasztalni, s azért a büntetéssel elválaszthatatlanul összekapcsolva rendeli, hogy egyszersmind a templomoknak s más elfoglaltattnak visszaadattatásukban is megmarasztassanak, és éppen ezen, s nem más értelemben állapítja meg ezen büntetést az 1791. évi 26. törvénycikkely is, mivel pedig ezen utóbbi törvény az előbbinek megmagyarázója s meghatározója volna, tagadhatatlan marad az, hogy ezen 600 ft büntetés egyedül csak az erőszakos és hatalmas elfoglalkoztatást értetődjék.

⁷¹ „A hozzátartozó követi a családfőt.” (Átvitt értelemben, jogelvként: „a mellékes dolog követi a fő dolgot”).

Nem lehet, másodszor a vallás szertartásai miatt az egyházi személyeket e törvény értelmében kereset alá venni még azért is, mivel a fellebb előadott törvények szerint a vallás és annak szertartásai egyedül az egyházi előjárók hatóságuk alá tartoznak úgy, hogy a polgári hatóságoknak ezekbe avatkozni és még polgári per tárgyává is tenni, annyit tenne, mint sarkalatos törvényeket megsérteni, mely igazság valóságára nézve, elhallgatván már fellebb az érdemben elszámolt törvényeket, egyedül az 1791. évi 26. törvénycikkely 5. szakasza hozatik fel, melyben világosan kimondatik: „*huc tamen [haud] non intellectis religionis objectis, quae cuivis religioni propria manere debent*”.⁷² És még inkább kitetszik ezen igazság ezen törvénycikkelynek 16. szakaszából, mely szerint a vegyes házasságokból származott kérdések és perek elintézésük is a római katolika szentszék bíráskodása alá tartozandóknak rendeltetnek, ha tehát a vegyes házasságból származott perek, melyek sokkal kisebb érdekűek, mint a religió s ennek szertartásai éránti kérdések, a római katolika szentszék bíráskodása alá tartoznak, annyival inkább oda kell tartozni a religió s ennek szertartásai éránti kérdéseknek, mert ha egyszer a religió és ennek szertartásai a polgári hatóságok által megrendeltetnek, a házasság szentsége, mely a valláson s ennek szertartásán alapúl, önként szenvedni fog.

Végre harmadszor még és leginkább azért sem lehetne e törvény szerint a katolikus plébánust kereset alá vonni, mert ezen 14. törvénycikkely azt rendeli, hogy amidőn a 600 ft büntetés éránti bíráskodás szüksége magát előadandja, azon törvényszékre, mely ezen büntetés felett bíraskodni fog, táblabírák egyenlő számmal a katolikus és evangélikus vallásbeliek közül neveztesse ki, következve, miután ezen per e törvény értelmében rendelt tekintetes törvényszék előtt mondatnék folyamatba tétetni, ámbár a kinevezett táblabírák éránti végzés e perhez még zárva nem volna, hihető mégis, hogy ezen te[kin]t[e]tes törvényszékre is a katolikus és evangélikus vallású táblabírák egyenlő számmal légyenek kinevezve, márpedig az, hogy a vegyes házassági kérdésekről, melyek szerint egyedül a római katolika szentszék bíráskodása alá tartoznak, és ekképpen a római katolika vallásról és ennek szertartásairól a világiak és még ezek között evangélika vallású táblabírák ítéljenek, és a házassági szentségnek miképp leendő kiszolgáltatásáról ítéletet hozzanak, a római katolika vallásnak igen sérelmes lealacsonítása.

⁷² Vö. Melléklet, 166. p., 61. sz. jegyz.

Ugyanis a katolikusok és evangélikusok a vallásra nézve törvény szerint úgy el vannak egymástól különözve, hogy egyik a másik vallásának dolgaiba semmi esetre sem avatkozhatnak el annyira, hogy a többször nevezett 26. törvénycikkely 2. szakasza szerint még azon esetben is, midőn az evangélikusok templomaik és iskoláiknak az adózó nép terhelhetése nélküli felépíthetőségük eránt vegyes kiküldöttség rendeltetik, a katolika egyházi személynek ezen kiküldöttségbe leendő befolása egyenesen kizáratik. Ha tehát olyannyira a két vallás egymástól el vagyon választva, hogy a katolika egyházi személynek még az építésben leendő befolyása is eltiltatik, mi sokkal kevesebb, mint a vallás szertartásai, valóban a katolika vallás lealacsoníttása nélkül még gondolni sem lehet azt, hogy akármelyik törvény is megengedte volna az evangélikus táblabíráknak a katolika vallás szertartásai feletti bíraskodást.

Szinte azon 26. törvénycikkely 4. szakaszában rendeltetik, hogy az evangélikusok azokban, melyek a vallást illetik, egyedül az ő vallásukbeli előjáróiknak, annál kevesebbé a katolikusoknak, avatkozni nem szabad, ők ellenben ezen elkezdett per szerint a katolika vallás szertartásaiba és papi áldásba nemcsak beavatkoznának, hanem a katolika vallás szertartásai és a katolikus plébános felett még bíraskodnának is, mit a törvény nékik soha meg nem engedett.

Tovább azon törvénycikkek 5. szakaszában az evangélikus iskolákra nézve a legfőbb királyi felügyellet megrendeltetik ugyan, de ezen felügyellet alól a vallás dolgai egyenesen kivétnék, midőn tehát az evangélikus vallás még a legfőbb királyi felügyellettől is függetlenné tétetik, hogy ugyanakkor a katolika vallás és ennek szertartásai még az evangélikus táblabíráktól is függőknek tétettek, s azoknak bíraskodásuk alá adattak volna, nincs talán az evangélikusok közül is, ki ezt magával elhitethetné.

Ha mindjárt tehát a vegyes házasságok a római katolika vallás szertartásai szerint volnának is kötendők, mégis ezeknek elmulasztásuk miatt a katolikus plébánost az 1647. évi 14. törvénycikkely értelmében perbe idézni nem lehetne, mert ő a vallás dolgában egyedül csak egyházi előjárótól függvén evangélikus táblabírák hatóságuk alá soha nem tartozott és a most előadott okoknál fogva nem is tartozhatik.

Következve ezen egyenesen a sarkalatos törvényekbe ütköző kereset minő indítóokból rendeltetett mozdíttatni? Meg nem fogható, hacsak netalán az igen széles értelemben venni kívánt tolerancia alapúl fel nem hozatik. Ami ezt illeti, igenis, legyünk toleránsok, ezt kívánja a római katolika

hitünk, ezt parancsolja polgári állásunk, de azonban a tolerancia mellett is tulajdon vallásunkról megfélejtkeznünk s annak elveit megvetnünk nem lehet, nem szabad, mert aki tulajdon vallásáról megfélejtkezik s az eránt talán hidegséggel is viseltetik, az könnyen átlép az indifferentizmusra, ez pedig igen egyenes és sima út a vallástalanságra, melyről a Zala megyei felírás igen bölcsen mondja, hogy ez a közállománynak súlyos ostora, mert hamar megvesztegeti az erkölcsiséget, mely nélkül sem törvény, sem anyagi jólét, sem világi hatalom biztos boldogságot nem adhat, s megfosztja a társasságot a törvényeknek titkos, de biztos őrijétől, a lelkiismeretnek intő szavától.

Minthogy tehát az előadott törvények s ezeknek valóságos értelmük szerint tagadhatatlan igazság volna az, hogy nemcsak a katolika vallás, hanem más vallások szertartásai is a polgári törvények rendelkezéseik alá soha nem tartoztak, s nem is tartozhattak, mert mihelet a vallás szertartásai a polgári törvények sorába lealacsonnítatnának, a vallás tüstént megszűnne lenni isteni szent áldás, legdrágább kincs s isteni ajándék, és éppen mint csupa emberi találmány megszűnne lenni a polgári törvényeknek is biztos őrjük, következve, hogy az 1647. évi 14. törvénycikkely a vallás szertartásairól, valamint hogy nem rendelkezhetett, úgy nem is rendelkezett. Ugyanazért az ezen törvényben helytelenül alapított bíraskodást le-szállíttatni kéri.

Szokott óvás mellett ítélet alá bocsájtván.

Források és irodalom

A Deáktól idézett, korábban már publikált dokumentumoknál mindenütt a nyomtatott verziókat említjük, ugyanakkor – további hivatkozás nélkül – megjegyezzük, hogy felhasználtuk (elsősorban Kónyi Manó 1882. évi, illetve Molnár András 2001. évi Deák-szövegkiadásai esetén) e kötetek elektronikus verzióját is:

Deák Ferenc munkái. [CD-ROM. Arcanum életműsorozat.] Bp., 2003.

A több alkalommal publikált szövegek közül csak az egyikre, lehetőség szerint a legfrissebb kiadásra hivatkozunk.

Levéltári források:

BAZML. – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár

IV.A. 501/a. (= Borsod vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei.)

IV.A. 501/e. (= Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai.)

EPL. – Esztergomi Prímási Levéltár

Kop. Cat. 39. (= Kopácsy József. Matrimonia mixta...)

MOL. – Magyar Országos Levéltár.

P 61. (= Bogyay család levéltára.)

C 76. (= Helytartótanácsi Levéltár. Departamentum religionare

Augustanae et Helveticae confessionis.)

R 90. (= 1526 utáni gyűjtemény. Kossuth-gyűjtemény, Kossuth Lajos iratainak időrendi része.)

R 101. (= 1526 utáni gyűjtemény. Kossuth-gyűjtemény, a Pesti Hírlap szerkesztésére vonatkozó iratok.)

H 103. (= Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár.

Csány László iratai.)

MMPI. – Miskolc-Mindszenti Plébánia Irattára.

Évrendezett iratok.

MTAKt. – A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára.

OGyKKt. – Az Országgyűlési Könyvtár Kézirattára.

MO:VI:1839/40/B/1-2. (= Stuller Ferenc – Bodon Ábrahám:
Országgyűlési tudósítások az 1839–40. évre.)

OSzKKt. – Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára.

Fol. Hung. 1920. (=Lonovics József iratai.)

Quart. Hung. 3146. (= A vegyes házasság ügyéről különbféle beszédek.)

PPL. – Pécsi Püspöki Levéltár.

Püspöki iratok.

VÉL. – Veszprémi Érseki Levéltár.

Protocollum.

Püspöki iratok.

VML. – Veszprém Megyei Levéltár

IV. 1/a. (= Veszprém vármegye közgyűlésének jegyzőkönyvei.)

IV. 1/b/aa. (= Veszprém vármegye közgyűlésének iratai.)

ZML. – Zala Megyei Levéltár

IV. 1.a. (= Zala vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei.)

IV. 1.b. (= Zala vármegye közgyűlésének iratai.)

XIII. 25. (= Családok. A Sellyey család iratai.)

Egykorú önálló kiadványok:

ALMÁSSY, 1841. – ALMÁSSY ISTVÁN: 2. Észrevétel. Tek. Z... Várm. felírásának P. Hírlap 8. sz. szavai után! In: A vegyes házasságok tárgyában mondott két közgyűlési beszédje Almássy István unyi adminisztrátornak. (Esztergomi főmegyéb.[en]) Budán, 1841. 39–52. p.

ALMÁSSY, 1842. – ALMÁSSY ISTVÁN: A vegyes házasságok iránt költ pásztori breve s apostolkirályi placetum után írt primási pástorilevél [sic!] ügye hit s törvényszerűen védve. Budán, é.n. [1842] (Clerus ügyei. I.)

ALMÁSSY, 1844. – ALMÁSSY ISTVÁN: Római catholicus egyházi rendünk vegyes házassági perbeidéztetésének ügye törvényszerűen védve. Budán, 1844. (Clerus ügyei, II.)

BEKE, 1841. – [BEKE INCE KRISTÓF:] A vegyes házasságok egyházi ünnepélyítése körül fenforgó kérdések megfejtve [...] a pesti kalászkok szedegetője által. Pest, 1841. (2. kiadás)

- CSAJÁGHY, 1841. – [CSAJÁGHY SÁNDOR:] Glossák nemes Zalamegyének a vegyes házasságok ügyébenei felírására európai hírv Rotteck Károl, nézeteti szellemében. Egy hazafitól. Pesten, 1841.
- KISFALUDY, 1839. – K.S. [Kisfaludy Sándor]: Főméltóságú Kopácsy József hercegprímáshoz. H.n. é.n. [1839]
- KONKOLY-THEGE, 1847. – 1840-dik évi országgyűlés. Közli: KONKOLY THEGE [KONKOLY-THEGE] PÁL. I–II. köt. Pest, 1847.
- KÖRMÖCZY, 1841. – K. J. [KÖRMÖCZY IMRE]: Felelet a' pesti hírlapokban közlött n[eme]s. Z.[ala] megyének vegyes házasságokat tárgyzó feliratára. Pesten, 1841.
- MAILÁTH, 1844–1846. – MAILÁTH JÁNOS: Vallás-mozgalmak Magyarországon. I–II. köt. Pest, 1844–1846.
- Országgyűlési jegyzőkönyv, 1840. – Felsőes első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországoknak e néven ötödik apost. királyától szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének Jegyző Könyve. Pozsony, 1840.
- PONORI THEWREWK, 1841. – PONORI THEWREWK JÓZSEF: Katholicismus és protestantismus. Első füzet. Budán, 1841.
- ROHONCZY, 1841. – [ROHONCZY JÁNOS:] Megfontolás végett mindazoknak, kik a római-katholika hitet lelkesen vallják. Ajánlva R.I.U.T. által. Pesten, 1841.
- ROSKOVÁNYI, 1842., 1854. – ROSKOVÁNY, AUGUSTINUS DE [ROSKOVÁNYI ÁGOSTON]: De matrimoniis mixtis inter catholicos et protestantes. Tom. I–II. Quinque-Ecclesiis, 1842.; Tom. III. Pestini, 1854.
- ROTTECK-WELCKER, 1834–1844. – ROTTECK, KARL VON – WELCKER, KARL: Das Staatslexikon. Enzyklopädie der sämtlichen Staatswissenschaften für alle Stände. 1–12. Bd. Altona, 1834–1844.
- Schematismus (Szombathely), 1841. – Schematismus venerabilis cleri dioecesis Sabariensis pro anno MDCCCXXXI. Ginsii, 1841.
- Schematismus (Veszprém), 1841. – Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Weszprimiensis [...] Weszprimii, é.n. [1841.]
- SZABÓ, 1841. – SZABÓ ALAMIZS.[NÁS] JÁNOS: Oldallapok Ns. Zala vármegye fölírásához. A magyar igazságnak szentelvék. Pesten, 1841.

- SZABÓ, 1842. – SZABÓ IMRE: Egyházi gyászbeszéd, melyet tekintetes Deák Antal úrnak [...] hamvai fölött [...] mondott.. Zalaegerszeg, 1842.
- SZABÓ, 1844. – SZABÓ IMRE: Egyházi szónoklat kisfaludi Kisfaludy Sándor táblabíró, Magyar Tudós Társaságbeli tiszteletbeli tag hamvai fölött. Veszprém, 1844.
- SZALAY, 1841. – [SZALAY IMRE:] Észrevételek a vegyes házasságokról. Az igaznak egy hő barátjától. Veszprémben, 1841.
- SZALAY, 1844. – [SZALAY IMRE:] Catholicizmus. In: Közhasznú esmeretek tára a Conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva. Pesten, 1844. II. köt. 65–66. p.
- SZENCZY, 1841. – SZENCZY FERENC: Észrevételek gr. Zay Ferenc általános nézeteire. (L. a Pesti Hírlap 36-dik számát.) Budán, 1841.
- VIDA, 1841. – VIDA INCZE: Értekezések a vegyes házasságokról. Hírlapokból szedegetve [...] Pesten, é.n. [1841.]

Felhasznált egykorú sajtótermékek:

Egyházi Tudósítások
Hasznos Mulatságok
Hírnök
Jelenkor
Literatúra
Nemzeti Újság
Pesti Hírlap
Religio és Nevelés
Sion
Századunk
Társalkodó
Világ

Forráskiadások, adattárak:

- ANGYAL, 1893. – Kisfaludi Kisfaludy Sándor minden munkái. Sajtó alá rend.: ANGYAL DÁVID. VIII. köt. Bp., 1893. (Negyedik kiadás.)
- Corpus Juris Hungarici, 2000. – Corpus Juris Hungarici. A törvényekbe zárt történelem. [CD-ROM. KJK-Kerszöv] Bp., 2000.
- DEÁK, 2001. – DEÁK FERENC: Válogatott politikai írások és beszédek. II. 1850–1873. Sajtó alá rend.: DEÁK ÁGNES. Bp., 2001. (Millenniumi magyar történelem.)
- Epistolae obscurorum..., 1914. – Obscurus emberek levelei. (Epistolae obscurorum virorum.) Ford.: BARCZA JÓZSEF. Kisújszállás, 1914.
- Eötvös-beszédek, 1902. – Bárá Eötvös József: Beszédek. II. köt. Politikai beszédek. I. (Bárá Eötvös József összes munkái, IX.) Bp., 1902.
- FAYER, 1896. – FAYER LÁSZLÓ: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. I. köt. Bp., 1896.
- GÁLOS, 1931. – Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Sajtó alá rend.: GÁLOS REZSŐ. Győr, 1931. (A Kisfaludy Kör könyvei, 1.)
- Horatius-összes, 1961. – Quintus Horatius Flaccus összes versei. Szerk.: BORZSÁK ISTVÁN – DEVECSERI GÁBOR. Bp., 1961.
- KATONA, 2004. – Száz levél Deák Ferentől, 1850–1875. Sajtó alá rend.: KATONA CSABA. Bp., 2004.
- KISS-MOLNÁR, 1988. – „A tekintetes megye közönségének alázatos szolgája...” Dokumentumok Deák Ferenc életéből. Szerk.: KISS GÁBOR – MOLNÁR ANDRÁS. Zalaegerszeg, 1988.
- KLÖM. VII. – Kossuth Lajos iratai. 1837. május – 1840. december. Hűtlenségi per, fogság, kiűtkeresés. Sajtó alá rend.: PAJKOSSY GÁBOR. Bp., 1989. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Kossuth Lajos Összes Munkái VII.)
- KOVÁCS, 1893. – KOVÁCS FERENCZ: Az 1844-ik évi országgyűlési tárgyalások a papi javakról. Bp., 1893.
- KOVÁCS, 1894. – KOVÁCS FERENCZ: Az 1843–44-ik évi magyar országgyűlés alsó tábla kerületi üléseinek naplója. I–VI. köt. Bp., 1894.
- KÓNYI, 1882. – Deák Ferencz beszédei. Sajtó alá rend.: KÓNYI MANÓ. I. 1829–1847. Bp., 1882.

- Magyar Törvénytár, 1896–1901. – Magyar Törvénytár. Szerk.: MÁRKUS DEZSŐ. Bp., 1896–1901.
- MOLNÁR, 1995. – Deák Ferenc ügyészi iratai, 1824–1831. Sajtó alá rend.: MOLNÁR ANDRÁS. Zalaegerszeg, 1995.
- MOLNÁR, 2000. – „Javítva változtatni.” Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai. Sajtó alá rend.: MOLNÁR ANDRÁS. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény, 49.)
- MOLNÁR, 2001. – DEÁK FERENC: Válogatott politikai írások és beszédek. I. köt. 1825–1849. Sajtó alá rend.: MOLNÁR ANDRÁS. Bp., 2001. (Millenniumi magyar történelem.)
- MOLNÁR, 2003/a. – „Tekintetes Karok és Rendek!” Zala megye országgyűlési követutasításai és követjelentései, 1825–1848. Válogatott dokumentumok. Sajtó alá rend.: MOLNÁR ANDRÁS. Zalaegerszeg, 2003. (Zalai Gyűjtemény, 56.)
- NAGY, 1857. – NAGY IVÁN: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. I. köt. Pest, 1857.
- PFEIFFER, 1987. – PFEIFFER JÁNOS: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950) püspökei, kanonokjai, papjai. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, VIII.)
- PUKÁNSZKY, 1936. – Deák Ferenc kiadatlan levelei. Közli: PUKÁNSZKY BÉLA. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1936. 305–318. p.
- Szent István, 2002. – Szent István első magyar király a királyok tízparancsolatáról Szent Imre herceghez. 2002. [Online: Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://www.mek.oszk.hu> – 2007. december.]
- SZERENCs, 1878. – SZERENCs JÁNOS: 1839-ik évi országgyűlési jegyzetek. Bp., 1878.
- SZÜCS, 1884. – Palóczy László két rendbeli beszéde. II. Közli: SZÜCS SÁMUEL. In: *Borsodmegyei Lapok*, 1884. 2–5. sz.
- VÁCZY, 1890. – Deák Ferenc emlékezete. Levelek, 1822–1875. Sajtó alá rend.: VÁCZY JÁNOS. Bp., 1890.
- WERBŐCZY, 1990. – WERBŐCZY ISTVÁN: Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve. Latin-magyar kétnyelvű kiadás. Bp., 1990. (Tudománytár)
- Zala megye archontológiája, 2000. – Zala megye archontológiája, 1138–2000. Szerk.: MOLNÁR ANDRÁS. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény, 50.)

Szakirodalom:

- ÁLDOR, 1876. – Deák Ferencz élete. Emlékkönyv. Szerk.: ÁLDOR IMRE. Bp., é.n. [1876.] (Második kiadás.)
- BALANYI, 1931. – B.GY. [BALANYI GYÖRGY]: Deák Ferenc. In: Katholikus Lexikon. Szerk.: BANGHA BÉLA SJ. I. köt. Bp., 1931. 403. p.
- BALLAGI, 1890. – BALLAGI GÉZA: Az 1839/40-diki országgyűlés visszhangja az irodalomban. Bp., 1890. (Értekezések a társadalomtudományok köréből, X.8.)
- BALLAGI, 1897. – BALLAGI GÉZA: A nemzeti államalkotás kora, 1815–1847. Bp., 1897. (A magyar nemzet története, IX.) [Online: Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://www.mek.oszk.hu> – 2003. december.]
- BEKE, 1994. – Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei. II. köt. 1947., Sajtó alá rend.: BEKE MARGIT. Esztergom, 1994.
- BERZEVICZY, é.n. – Deák Ferenc műveiből. Szerk.: BERZEVICZY ALBERT. Bp., é.n.
- BODNÁR-GÁRDONYI, 1920. – BODNÁR ISTVÁN – GÁRDONYI ALBERT: Bezerédj István (1796–1856). II. köt. Bp., 1920. (Magyar történeti életrajzok.)
- CSÁKY, 1973. – CSÁKY, MORITZ: Die katolische Kirche und die liberale Staat in Ungarn im 19. Jahrhundert. In: Ungarn-Jahrbuch. Bd. 5. Jahrgang 1973. Hrsg. STADTMÜLLER, GEORG – GLASSL, HORST – VÖLKL, EKKEHARD. München, 1973.
- CSIZMADIA, 1976. – CSIZMADIA ANDOR: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg, 1976. (Zalai Gyűjtemény, 5.) 11–60. p.
- CSIZMADIA, 1980. – CSIZMADIA ANDOR: Deák Ferenc és a magyar egyházpolitika. In: *Világosság*, 1980. 6. sz. 379–386. p.
- CSORBA, 1992. – CSORBA LÁSZLÓ: Liberális katolicizmus és szabadelvűség a polgárosuló Magyarországon. In: Keresztények és szabadság. Történelem, bölcselet, lelkiség. Szerk.: BÉKÉS GELLÉRT – BOÓR JÁNOS. Róma, 1992. 53–60. p.
- CSORBA, 1993. – CSORBA LÁSZLÓ: Deák Ferenc liberális katolicizmusa. In: Deák Ferenc, a liberális politikus. Bp., 1993. (TWINS Konferencia-Füzetek, 4.) 79–86. p.

- DEÁK, 2004. – DEÁK ÁGNES: „Ő csak Deák és nem Deákpárti”. Deák és pártja 1869 után. In: Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége, 1833–1873. Szerk.: MOLNÁR ANDRÁS. Zalaegerszeg, 2004. (Zalai Gyűjtemény, 59.) 261–321. p.
- DEÁK–MOLNÁR, 2003. – DEÁK ÁGNES – MOLNÁR ANDRÁS: Deák Ferenc. Bp., 2003. (Tudomány-Egyetem)
- DEGRÉ, 1970. – DEGRÉ ALAJOS: Pländer Ferenc élete, egyénisége, politikai nézetei. In: Pländer Ferenc: Göcsejről. Zalaegerszeg, 1970. (A Göcseji Múzeum közleményei 29.) 41–54. p.
- DEGRÉ, 1974. – DEGRÉ ALAJOS: Kisfaludy Sándor szerepe Zala megye politikai életében. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1974. 3. sz. 342–348. p.
- DEGRÉ, 1983. – DEGRÉ ALAJOS: A polgári házasság kialakulása Magyarországon. In: *Jogtudományi Közöny*, 1983. 1. sz. 36–42. p.
- EDVI ILLÉS, 1929. – EDVI ILLÉS GYULA: Az esztergomi főszékesegyház (1822–1869). Bp., 1929.
- EGRY, 1941. – EGRY IRÉN: Deák Ferenc. Történeti arckép. Bp., é.n. [1941.]
- ERDMANN, 2004. – ERDMANN GYULA: Deák az 1839–40. évi országgyűlésen. In: Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége, 1833–1873. Szerk.: MOLNÁR ANDRÁS. Zalaegerszeg, 2004. (Zalai Gyűjtemény, 59.) 38–73. p.
- ESTÓK, 2003. – ESTÓK JÁNOS: Igazság és törvény. Deák Ferenc élete. Bp., 2003.
- FAZEKAS, 1998. – FAZEKAS CSABA: Válogatott források és irodalom a egyes házasságokkal kapcsolatos belpolitikai vita történetéhez a reformkori Magyarországon. In: *Gesta*, 1998. 1. sz. 86–101. p.
- FAZEKAS, 2000. – FAZEKAS CSABA: Borsod vármegye állásfoglalásai a egyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában, 1840–1841. In: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv, X. Szerk.: DOBROSSY ISTVÁN. Miskolc, 2000. 207–242. p.
- FAZEKAS, 2002. – FAZEKAS CSABA: A politikai katolicizmus fogalmáról és a reformkori politikai katolicizmusról. Miskolc, 2002. (Miskolci Társadalomtörténeti Műhelyviták, 1.)
- FAZEKAS, 2003. – FAZEKAS CSABA: Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban. In: Deák Ferenc és kora. Bp., 2003. 42–54. p.

- FAZEKAS, 2004. – FAZEKAS CSABA: Thassy Miklós miskolci plébános és a vegyes házasságok ügye 1840–1841-ben. In: Miskolci keresztény közeleti almanach, 2004. Szerk.: GRÓF LAJOS. Miskolc, 2004. 179–196. p.
- FAZEKAS, 2005. – FAZEKAS CSABA: Kossuth Lajos házasságkötésének ügye a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában (1840–1841). In: Kossuth és az egyházak. Szerk.: KERTÉSZ BOTOND. Bp., 2005. (Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok, I.) 70–106. p.
- FAZEKAS, 2006. – FAZEKAS CSABA: Adalékok Kossuth Lajos egyházpolitikai nézeteihez. In: Évkönyv I. Wesley János Lelkészképző Főiskola. Szerk.: MAJSAI TAMÁS. Bp., 2006. 31–60. p.
- FERENCZI, 1904. – FERENCZI ZOLTÁN: Deák élete. I–III. köt. Bp., 1904.
- FERDINANDY, 1926. – FERDINANDY LÁSZLÓ: [Recenzió.] In: *Magyar Kultúra*, 1926. 9. sz. 476. p.
- FÜSSY, 1892. – FÜSSY TAMÁS: Deák Ferenc gyermek- és ifjúsági éveiből. In: Szabad órákra. A katolikus ifjúságnak ajánlja a Szent-István-Társulat. Bp., 1892. 91–115. p.
- GÁNGÓ, 2003. – GÁNGÓ GÁBOR: Deák Ferenc elvei és eszményei. In: *Kisebbségkutatás*, 2003. 3. sz. 486–514. p.
- GÉFIN, 1929. – GÉFIN GYULA: A szombathelyi egyházmegye története 1777-től 1928-ig. I. köt. Szombathely, 1929. [Online: Vasi Digitális Könyvtár: <http://www.vasidigitkonyvtar.hu> – 2004. szeptember.]
- GYÜRKY, 1874. – GYÜRKY ANTAL: Ötvennégy év Hontvármegye történetéből 1820-tól 1874-ik évig. Vácson, 1874.
- HAMVAS, 1926. – HAMVAS JÓZSEF: [Recenzió.] In: *Protestáns Szemle*, 1926. 457. p.
- HERMANN, 1934. – HERMANN EGYED: Lonovics József római küldetésének (1840–41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Bp., 1934. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténelmi szemináriumának kiadványa I.)
- HERMANN, 1973. – HERMANN EGYED: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiad.)
- HERTELENDY, 1932. – HERTELENDY LÁSZLÓ: A hertelendi és vindorlaki Hertelendy-család. In: *Turul*, 1932. 62–67. p.

- HORÁNSZKY, 2003. – HORÁNSZKY NÁNDOR: Deák Ferenc lelkialkata és befolyása politikai pályájára. Bp., 2003.
- HORVÁTH, 1986. – HORVÁTH MIHÁLY: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig. In: Horváth Mihály: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások. Szerk.: PÁL LAJOS. Bp., 1986. (Történetírók tára) 139–207. p.
- HÓBORNÉ–HÓBOR, 1997. – HÓBORNÉ KISS GABRIELLA – HÓBOR JÓZSEF: Az 1843–44-es országgyűlés és Zala megye. In: *Polvax*, 1997/2. sz. [Online letölthető: <http://www.pszfz.bgf.hu/konyvtar/polvax/p-97-2/5hoborne.pdf> – 2004. szeptember.]
- INCZE, 1932. – INCZE ISTVÁN: Polner Ödön: Deák Ferenc egyházpolitikája és a vegyes házasságok. [Recenzió.] In: *Magyar Kultúra*, 1932. 13–14. sz. 65–66. p.
- KAPPEL, 1929. – KAPPEL JÁNOS: Szenczy Ferenc, 1852–1869. In: GÉFIN GYULA (szerk.): A szombathelyi egyházmegye története (1777–1929). II. köt. Szombathely, 1929. [Online: Vasi Digitális Könyvtár: <http://www.vasidigitkonyvtar.hu> – 2004. szeptember.]
- KIRÁLY, 1993. – KIRÁLY BÉLA: Deák Ferenc. Bp., 1993.
- KOVÁCS, 1907. – KOVÁCS SÁNDOR: Deák Ferencz és a vallásszabadság. In: *Protestáns Szemle*, 1907. 1. sz. 5–16. p.
- KÖRMÖCZI, 1992. – KÖRMÖCZI KATALIN: Deák Ferenc életútja. In: „...a mi megmarad, fordítsa jó czélokra”. Deák Ferenc hagyatéka. Szerk.: HAIDER EDIT. Bp., 1992. 9–184. p.
- MARCZALI, 1890. – MARCZALI HENRIK: Lonovics küldetése Rómába. Adalék a vegyes házasságok történetéhez. In: *Budapesti Szemle*, 64. köt. 1890. CLXVI. sz. 1–26. p.
- MARCZALI, 1905. – MARCZALI HENRIK: Korunk állami és társadalmi alkotásai. Bp., 1905. (Nagy Képes Világtörténet, XII. köt.) I. r. III. fej. [Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://www.mek.iif.hu> – 2003. december]
- MARCZALI, 1907. – MARCZALI HENRIK: Az 1790/1-diki országgyűlés. II. köt. Bp., 1907.
- MESZLÉNYI, 1934. – MESZLÉNYI ANTAL: A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846). Bp., 1934.
- MESZLÉNYI, 1942. – MESZLÉNYI ANTAL: Deák Ferenc. In: Uő: Magyar sorsunk őrei Mohácstól Trianonig. Bp., 1942.

- MOLNÁR, 1987. – MOLNÁR ANDRÁS: Deák Ferenc és a zalai liberális ellenzék megbuktatása az 1843-as követválasztáson. In: *Levéltári Szemle*, 1987. 2. sz. 47–59. p.
- MOLNÁR, 1989. – MOLNÁR ANDRÁS: Kísérlet Csány László perbefogására 1837-ben. In: *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból*, 1988. Zalaegerszeg, 1989. (Zalai Gyűjtemény, 28.) 137–141. p.
- MOLNÁR, 1990. – MOLNÁR ANDRÁS: Csány László a zalai reformellenzék élén. In: *Kossuth kormánybiztosa, Csány László, 1790–1849*. Szerk.: MOLNÁR ANDRÁS. Zalaegerszeg, 1990. (Zalai Gyűjtemény, 30.) 5–60. p.
- MOLNÁR, 1993. – MOLNÁR ANDRÁS: „Deák Ferenc nekünk nem királyunk!” Az 1843-as zalai követválasztás anatómiája. In: *Skandalum. Magyar közéleti botrányok, 1843–1991*. Szerk.: GERŐ ANDRÁS. Bp., 1993. 9–26. p.
- MOLNÁR, 2003. – MOLNÁR ANDRÁS: A fiatal Deák Ferenc. A felkészülés és a zalai pályakezdet éve, 1803–1833. Bp., 2003. (Millenniumi magyar történelem. Életrajzok.)
- MOLNÁR, 2004. – MOLNÁR ANDRÁS: Deák Ferenc és az 1843/44. évi országgyűlés. In: *Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége, 1833–1873*. Szerk.: MOLNÁR ANDRÁS. Zalaegerszeg, 2004. (Zalai Gyűjtemény, 59.) 74–90. p.
- NEDECZKY, 1876. – NEDECZKY ISTVÁN: Deák. A képviselői alkotmány megalapítása. Bp., 1876.
- POLNER, 1932. – POLNER ÖDÖN: Deák Ferenc egyházpolitikája és a vegyes házasságok. H.n., é.n. [Kecskemét, 1932.]
- POMPÉRY, 1882. – POMPERY JÁNOS: Gróf Szécsen Antal tanulmánya az 1839–40-diki országgyűlésről. In: *Budapesti Szemle*, 1882. 33. köt. 73. sz. 132–151. p.
- PULSZKY, 1876. – PULSZKY FERENC: Deák Ferenc. Jellemrajz. Bp., 1876.
- RÁCZ, 1955. – RÁCZ ISTVÁN: Az 1841. évi szatmári 12 pont. In: *Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae*. Tom. II. Bp., 1955. 101–123. p.
- RÁCZ, 2003. – RÁCZ LAJOS: Állam és egyház Deák Ferenc korában. In: *Deák Ferenc emlékezete*. Szerk.: SZABÓ ANDRÁS. Bp., 2003. 47–70. p.
- ROSDY, 2003. – ROSDY PÁL: Magyarok Nagyasszonya-érmet hordott. Kétszáz éve született a „Haza bölcse”. In: *Új Ember*, 2003. október 12. [Új Ember online: <http://ujember.katolikus.hu> – 2003. december.]

- S.SZABÓ, 1907. – S.SZABÓ JÓZSEF: Római katolikus történetírás. In: *Protestáns Szemle*, 1907. 1. sz. 17–29. p.
- SARNYAI, 1999. – SARNYAI CSABA MÁTÉ: Források a szekularizációs törekvések 1848 végi püspökkari értékeléséhez. In: *Fiatalkor egyháztörténeti írásai*. Szerk.: FAZEKAS CSABA. Miskolc, 1999. [Online: Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://www.mek.iif.hu> – 2003. december.]
- SARNYAI, 2005. – SARNYAI CSABA MÁTÉ: Egy meg nem valósult idea. Deák Ferenc és a katolikus önkormányzat megvalósításának nehézségei. In: *Deák Ferenc és a polgári átalakulás*. Szerk.: BALOGH ELEMÉR – SARNYAI CSABA MÁTÉ. Szeged, 2005. (A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára, 1.) 175–185. p.
- SÁNDOR, 1986. – SÁNDOR PÁL: Az anekdotázó Deák Ferenc. Bp., 1986. (Nemzet és emlékezet)
- SÁNDOR, 1990. – SÁNDOR PÁL: Deák Ferenc és a vallásszabadság. In: *Valóság*, 1990. 8. sz. 38–43. p.
- SIMON, 1998. – SIMON DEZSŐ: Deák Ferenc, a haza bölcse. H.n. [Zalaegerszeg] 1998.
- SZÁNTÓ, 1985. – SZÁNTÓ KONRÁD OFM.: A katolikus egyház története. II. köt. Bp., 1985.
- SZILASY, 1853. – SZILASY JÁNOS: Fejér György életrajza. Pesten, 1853.
- SZEKFÜ, 1936. – SZEKFÜ GYULA: A XIX-ik és a XX-ik század. In: *Magyar történet*. V. köt. Bp., 1936. (3. kiadás)
- SZÉCSEN, 1882. – SZÉCSEN ANTAL: Az 1839–40-diki országgyűlésről. In: *Buda-pesti Szemle*, 1882. 32. köt. 71. sz. 241–259. p.
- SZÉLL KÁLMÁNNÉ, 1926. – SZÉLL KÁLMÁNNÉ VÖRÖSMARTY ILONA: Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből. Bp., é. n. [1926.]
- SZINNYEI, 1926. – SZINNYEI JÓZSEF: [Recenzió.] In: *Katholikus Szemle*, 1926. 7. sz. 445–446. p.
- TAKÁCS, 1998. – TAKÁCS PÉTER: Deák Ferenc szociális érzékenysége. In: *Ministerio. Nemzetközi történész konferencia előadásai*, 1995. május 24–26. Szerk.: BÁRDOS ISTVÁN – BEKE MARGIT. Esztergom, 1998. 205–218. p.
- TAKÁCS, 1999. – TAKÁCS PÉTER: Deák Ferenc egyházpolitikai nézetei. In: *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Szerk.: HEGEDÜS ANDRÁS – BÁRDOS ISTVÁN. Esztergom, 1999. 179–193. p.

- TAKÁTS, 1929. – TAKÁTS SÁNDOR: Deák Ferenc és a titkosrendőrség. In: Uő: Emlékezzünk eleinkről. Bp., é.n. [1929] 528–553. p.
- TÖRÖK, 1859. – TÖRÖK JÁNOS: Magyarország primása. Közjogi és történeti vázolat. Pest, 1859.
- UDVARHELYI, 2004. – UDVARHELYI OLIVÉR: A hívő Deák Ferenc. In: *Jel*, 2004. szeptember. [Online: http://web.axelero.hu/kesz/jel/04_09/deak.html – 2004. december.]
- VARGA, 1949. – VARGA ZOLTÁN: Az egyház a reformkorban, 1790–1848. In: A magyar református egyház története. Szerk.: BÍRÓ SÁNDOR – SZILÁGYI ISTVÁN. Bp., 1949.
- VARGA, 1980. – VARGA JÁNOS: Megye és haladás a reformkor derekán (1840–1843). I. rész. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 11. Szerk.: KANYAR JÓZSEF. Kaposvár, 1980. 177–243. p.
- VÁRADY, 1924. – VÁRADY L. ÁRPÁD: Lonovics József római küldetése. Függelék: Lonovics római naplója. Esztergom, 1924.
- VICZIÁN, 1996. – 88 [VICZIÁN JÁNOS]: Deák Ferenc. In: Katolikus Lexikon. Főszerk.: DIÓS ISTVÁN. II. köt. Bp., 1996. 535–536. p.
- WLASSICS, 1923. – WLASSICS GYULA: Deák Ferenc. Bp., 1923. (A Magyar Jogászegylet Deák Ferenc Irodalmi Bizottságának kiadványai. I. 1.)
- ZAKAR, 2003. – ZAKAR PÉTER: „Hazám sorsa az én sorsom.” Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben. Szeged, 2003.
- ZSILINSZKY, 1900. – ZSILINSZKY MIHÁLY: Csongrádvármegye története. III. r. Bp., 1900.
- ZSILINSZKY, 1907. – ZSILINSZKY MIHÁLY (szerk.): A magyarhoni protestáns egyház története. Bp., 1907.

Névmutató*

- Almássy István 60, 70, 91-94, 98-99, 180
 Andrássy József 129
 Andrássy Mihály 127
 Angyal Dávid 36, 183
 Ágoston József 37-38, 40, 51-52, 54, 60, 131
 Áldor Imre 17, 185
 Babos József 114, 156
 Balogh Elemér 7, 190
 Balogh János 70, 81
 Balányi György 12, 185
 Ballagi Géza 36, 66, 79-80, 96, 185
 Bangha Béla 185
 Barcza József 183
 Bathányi József 140
 Bathányi Lajos 127
 Beke Ince Kristóf 89-90, 180
 Beke Margit 11, 125, 185
 Beöthy Odón 22-23, 26, 126
 Bertalan Ferenc 53
 Berzevichy Albert 16, 123, 185
 Bezeredy István 22, 26, 28, 69, 126
 Bezeredy Miklós 22, 25-27, 123-126
 Békés Gellért 185
 Bíró Sándor 191
 Bodnár István 26, 126, 185
 Bodon Abraham 180
 Bogvay Lajos 179
 Borzsák István 183
 Boór János 815
 Böle András 32, 35, 112-113, 117
 Busku Anita Andrea 8
 Círus Id. II. Kúrosz
 Constantinus császár 145
 Csajághy Sándor 71, 93, 96-100, 181
 Csáky Moritz 15
 Csányi László 38-40, 46, 51, 100, 118, 132-133, 135, 189
 Csillagh Lajos 51
 Cszmadia Andor 17, 20-21, 30, 65, 109, 122, 128, 185
 Cszmazia József 86
 Csorba László 15, 21, 51, 185
 Dávid király 158
 Deák Antal 120-121, 182
 Deák Ágnes 14, 16-17, 66, 183, 186
 Deák Klára 13
 Degré Alajos 36, 42, 128, 186
 Devescseri Gábor 183
 Diocletianus 30
 Diós István 191
 Dobrossy István 186
 Edvi Illés Gyula 107, 186
 Egry Irén 17, 186
 Eötvös József 96, 126, 183
 Eötvös Mihály 68
 Erdélyi János 92
 Erdmann Gyula 21, 25, 186
 Erkiner György 117-119
 Estók János 66, 186
 Fayer László 123, 183
 Fazekas Csaba 17, 33, 50, 79, 91, 125, 128, 186-187, 190
 Fejér György 80-82
 Fekete János 85
 Ferdinánd, I. 146, 161
 Ferdinánd, V. 30, 103, 181
 Ferdinánd László 13, 187
 Ferenczi László 7
 Ferenczi Zoltán 12-14, 17, 20, 63-64, 72, 79, 81, 122-123, 187
 Firtiz Rózsa 116
 Fliszár József 22, 51-52, 144
 Forintos György 124, 128
 Füssy Tamás 13
 Gálos Rezső 36-37, 40, 124, 183
 Gángó Gábor 19, 187
 Gárdonyi Albert 26, 126, 185
 Gergely, XVI. pápa 91
 Gergely Jenő 7
 Gerő András 189
 Gefin Gyula 32, 35, 112, 187-188
 Glassl, Horst 185
 Goletz Mátyas 156
 Goletz Mária 110-111, 153-156, 169, 175
 Gróf Lajos 187
 Gyöngyössi Pál 13
 Gyűrűk Antal 75, 187
 Haider Edit 188
 Hamvas József 13, 187
 Hegedűs András 8
 Hegyi Pál 113
 Hermann Egyed 65, 187
 Hertelendy György 51-52, 55, 90, 144, 146
 Hertelendy Károly 23, 31, 40-43, 52, 57, 59, 99, 118-120, 125, 134-136, 138
 Hertelendy László 40, 187
 Hindy János 105
 Horatius 43, 56, 138, 152, 183
 Horánszky Nándor 12, 21, 188
 Horváth Mihály 63-64, 188
 Horváth Pál 124
 Hóbor József 123, 188
 Hóborné Kiss Gabriella 123, 188
 Ince István 8, 188
 Inkey Sándor 57, 131
 István, I. király Id. Szent István
 Jézus Krisztus 46, 127, 142, 158-159
 József főherceg 36
 Juranits György 82, 86-87
 Kalocsa Antal 75
 Kanyar József 191
 Kapillér Imre 8
 Kappel János 86, 188
 Karácsonyi János 10
 Katona Csaba 8, 13, 183
 Kálmán király Id. Könyves Kálmán
 Kerkapály István 51, 109-110, 112-114, 116, 120-121, 153
 Kertész Botond 187
 Király Béla 17, 123, 188
 Kisfaludy Sándor 36-37, 40, 124, 181-183, 186
 Kiss Gábor 61, 183
 Klaufzál Gábor 22, 31, 126
 Konkoly-Thege Pál 22-23, 25-29, 181
 Kopácsy József 30, 32, 36-37, 40, 43, 52-53, 58, 60, 66-67, 74-76, 89, 100, 104-107, 112, 133, 139, 141-142, 179, 181
 Kossuth Lajos 25, 39, 47, 57, 63, 66, 75, 104, 124, 128, 179, 183, 187
 Kovács Ferenc 77, 126-127, 183, 188
 Kovács Mátyas 26
 Kovács Sándor 10, 21, 65
 Kónyi Manó 17, 22-23, 26, 28, 31, 47, 51-52, 117, 120, 123, 179, 183
 Könyves Kálmán 114-115, 160, 169-170, 172
 Kormóczy Katalin 17, 188
 Kormóczy Imre 93-98, 181
 Kováry Pál 110-114, 117, 153-169
 Kukovics József 73
 Kuthy Pál 51
 Kúrosz, II. perzsa király 153
 Lajcsák Ferenc 20, 23-25, 27, 32, 39, 134, 149
 Lesnyánszky Endre 106
 Lipót, II. 151
 Lonovics József 26, 33, 91, 123, 142, 180, 187-188, 191
 Mailáth János 30, 32, 63, 92, 127, 181
 Majsai Tamás 187
 Marczali Henrik 64, 151, 188
 Markl Ignác 53
 Matics Imre 85-86
 Márkus Dezső 184
 Mátyas király 160, 172
 Meszlényi Antal 10-11, 30, 65, 188
 Mindszenty József 11, 125, 185
 Miklós, I. orosz cár 29
 Mohamed 16
 Molnár (?) Dr. 86
 Molnár András 8, 12-14, 16-17, 19, 22-23, 31, 35, 37-38, 40, 47, 61, 66, 82, 96, 104, 119, 122-125, 128, 179, 183-184, 186, 189
 Molnár János 110, 113, 156
 Mórocz István 116-117
 Muraközy Gyula 138, 152
 Nagy Iván 26, 184
 Nagy Károly 86
 Nagy Konstantin Id. Constantinus császár
 Nagy Pál 105
 Nedeczky István 12, 189
 Niklesz András 109-111, 115-116, 153-156, 169, 174-175
 Nyikos Mihály 54-55, 144-153
 O'Connell, Daniel 145
 Orosz József 82, 86
 Osztierhueber József 121
 Pajkossy Gábor 7, 183
 Palóczy László 22, 24, 26, 28, 76-77, 126, 184
 Patricius 151
 Pál apostol Id. Szent Pál
 Pál Lajos 188
 Pázmány Dénes 70
 Perczel István 69
 Perczel Mór 69
 Pfeiffer János 22, 36, 38, 40, 51, 53, 184
 Plándér Ferenc 42, 118, 136-137
 Polner Odón 10, 20-21, 64, 128, 188-189
 Pompéry János 21, 189
 Pongrácz Péter 75
 Ponorí Thewrewk József 15, 181
 Potó Márton 116
 Pukánszky Béla 14, 97, 184
 Pulszky Ferenc 16, 189
 Radvánszky Antal 127
 Rác István 67, 189
 Rác Lajos 17, 20, 66, 189
 Ráday Gedeon 127
 Rendek József 86
 Rohonczi János 106, 181
 Rosdy Pál 12, 189
 Roskoványi Agoston 80, 181
 Rotteck, Karl Wenzeslaus Rodeceker von 96, 181
 Rudnyánszky Sámuel 26
 S. Szabó József Id. Szabó József, S. Sarmyai Csaba Máté 7, 14, 51, 190
 Sándor Pál 14, 17, 20-21, 100, 190
 Sárkány Miklós 17
 Schauer Ferenc 36
 Seitovszky János 19, 25, 32, 39, 93, 107, 112, 134
 Séllyey Elek 61, 180
 Séllyey László 61, 180
 Simon Dezső 12, 190
 Somogyi Károly 86
 Somogyi Lipót Márton 140
 Sötér Ferenc 68
 Stadtmüller, Georg 185
 Stankovics Ferenc 80
 Stuller Ferenc 180
 Svastics József 69
 Szabó Imre 37, 121, 182
 Szabó János 51
 Szabó János, Alamizsnás 93, 99-103, 181
 Szabó József, S. 10, 190
 Szalay Imre 36, 38, 40, 43, 53-54, 58, 67, 87-89, 131-132, 138, 144, 182
 Szántó Konrád 14, 190
 Székü Gyula 64, 190
 Szemere Bertalan 126
 Szenczy Ferenc 86, 182, 188
 Szent Agoston 184
 Szent Imre 151
 Szent István 25, 59, 131, 145, 158-160, 172, 184
 Szent Mónika 151
 Szent Pál 46, 142
 Szent Péter 58, 68
 Szentmiklóssy Viktor 23, 26
 Szerecsen János 22-23, 184
 Szécsen Antal 21, 190
 Széchenyi István 11, 104, 127
 Székely József 16
 Széll Kálmán Id. Vörösmarty Ilona
 Szilasy János 82, 190
 Szilágyi István 191
 Szimányi József 13, 190
 Szmodis János 107
 Szücs Sámuel 77, 184
 Szűz Mária 167
 Takács Péter 7, 12, 17, 20-21, 190
 Takáts Sándor 125-126, 191
 Teleki László 127
 Thassy Miklós 187
 Theodosius, II. császár 145
 Tóth Lőrinc 128
 Tóth Péter 60
 Török János 107, 191
 Trefort Agoston 15
 Tuboly Mihály 157
 Udvarhelyi Olivér 12, 191
 Valens császár 145
 Varga János 63, 125, 191
 Varga Zoltán 66, 191
 Váczy János 104, 184
 Várady L. Árpád 36, 65, 69, 73, 191
 Viczján János 12, 191
 Vida Ince 47, 80-88, 182
 Vidra Ferenc 40, 57-60
 Volkl, Ekkehard 185
 Vörösmarty Ilona 12, 14
 Vörösmarty Mihály 13, 190
 Welcker, Karl 96, 181
 Werbőczy István 101, 131, 162, 184
 Wesselényi Miklós 25, 39, 104, 128
 Wlassics Gyula 15, 65, 81, 191
 Wurda Károly 126
 Zakar Péter 107, 191
 Zay Károly 83-87
 Zichy Domokos 22, 105, 125-126, 128
 Zimmermann Jakab 84-85
 Zsedényi Ede 28-29, 126
 Zsiliánszky Mihály 10, 66, 73, 191

* Deák Ferenc említését a névmutató értelemszerűen nem tartalmazza.